T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

OSMANLI YARGILAMA HUKUKUNDA ŞUHÛDÜ'L HÂL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Merve Nur ÖZTÜRK

KAMU HUKUKU TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Ahmet KILINÇ

Ankara, 2021

ONAY SAYFASI

Merve Nur ÖZTÜRK tarafından hazırlanan "Osmanlı Yargılama Hukukunda Şuhûdü'l Hâl" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvan Adı Soyadı	Kurumu	İmza
Doç. Dr. Ahmet KILINÇ (Danışman)	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi	
Doç. Dr. Seda ÖRSTEN ESİRGEN	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi	
Doç. Dr. Taylan BARIN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi	

Tez Savunma Tarihi: 12/02/2021

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

Merve Nur ÖZTÜRK

Göz aydınlığım Feride Vera'ya...

TEŞEKKÜR

Çalışmamın başından itibaren bilgi ve tecrübeleri ile bana yol gösteren, değerli vaktini esirgemeyen, tezimin bütün aşamalarında büyük emeği ve desteği olan kıymetli hocam Doç. Dr. Ahmet KILINÇ'a katkılarından ötürü teşekkür ederim.

Her daim beni destekleyen ve cesaretlendiren, güçlükler karşısında yalnız bırakmayan, evlatlarını en güzel şekilde yetiştirebilmek için senelerdir yorulmadan ihtimam gösteren muhterem babama ve anneme, yorulduğum zamanlarda beni motive eden sevgili kardeşime şükran borçluyum.

Bu süreçte sabır ve anlayışını üzerimden eksik etmeyen ve her koşulda bana destek olan refikim M. Ali ÖZTÜRK'e ayrıca teşekkür ederim.

ÖZET

Osmanlı Yargılama Hukukunda Şuhûdü'l Hâl

Çalışmada "şuhûdü'l hâl" müessesesinin Osmanlı yargılama hukukundaki yeri ele alınmıştır. Tarihte "şuhûdü'l hâl" ile benzer görevleri ifa eden heyetler mevcuttur. Bu heyetlerin teşekkülündeki nedenler müessesenin varlığını Osmanlı Devleti'nde de sürdürmesini sağlamıştır. Literatürde konuya ilişkin çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Araştırmada fıkıh, tefsir ve hadis kitaplarına, fetva ve sak mecmualarına, kanunnamelere müracaat edilmiştir. Öğretideki diğer çalışmalardan istifade edilmiş, başlıca veri kaynağı ise şer'iyye sicilleri olmuştur.

Çalışmada bütünden hareketle parçaya ulaşan bir bakış açısı benimsenmiştir. Müessesenin bir parçası olduğu Osmanlı yargı teşkilatına ve kadı mahkemesine temas edilmiştir. Önceki heyetlerin yerine getirdiği vazifelerin Osmanlı yargı teşkilatında çeşitli görevlilere paylaştırıldığı görülmektedir. Bu görevlilerin vazifeleri tespit edilerek "şuhûdül hâl"in üstlendiği fonksiyonların ayırt edilmesi amaçlanmıştır.

Osmanlı uygulamasında müessesenin en az iki kişiden meydana geldiği, bazı kimselerin isimlerinin kaydedilmesine öncelik verildiği gözlemlenmektedir. "Şuhûdü'l hâl"de toplumun farklı kesimlerinden kişiler bulunabilmektedir. Bu kişiler davanın konusu ve taraflarına bağlı olarak değişebilmiştir. Mahkemede hazır bulunarak yargılama faaliyetine ve diğer hukukî işlemlere şâhitlik eden "şuhûdü'l hâl" yargılamanın aleniyetini sağlamaktadır. Müessese aynı zamanda kadının bağımsız ve tarafsız hüküm vermesinde etkili olmuştur. Müessesenin fonksiyonlarının önceki uygulamalara kıyasla daha sınırlı ve spesifik bir hal aldığını söylemek mümkündür. Osmanlı pratiğinde "şuhûdü'l hâl"in üstlendiği fonksiyonların yargılamanın temel ilkelerine ilişkin olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: "şuhûdü'l hâl", aleniyet, tarafsızlık, denetim, şâhitlik

ABSTRACT

"Şuhûdü'l Hâl" In The Ottoman Jurisdiction Law

In this study, the place of "şuhûdü'l hâl" in the Ottoman Jurisdiction Law have been discussed. There were delegations that had been performing similar tasks with "şuhûdü'l hâl" in the history. The reasons for the formation of these delegations ensured that the institution continued its existence in the Ottoman State. It is seen that studies on the subject are limited in the literature. In the research, fiqh, tafsir and hadith books, fatwa collections and *sakk* magazines, legal regulations were applied. Other studies in the doctrine have been benefited from and the main source has been records of courts.

In the study, a perspective that reaches the part by reasoning from the whole is adopted. The Ottoman judicial organization and the *kadı* court, of which the institution was a part, were mentioned. It is seen that the duties belonging to previous delegations were share among different officials in the Ottoman judicial organization. It is aimed to distinguish the functions assumed by "şuhûdü'l hâl", through detecting the duties belonging to other officials.

In Ottoman practice, it is observed that the institute included in two people at least. In addition recording the names of some people had been given priority. People from different segments of society could attend "şuhûdü'l hâl". These individuals are probablity to vary depending on the subject and parties of the case. Being present at the court, "şuhûdü'l hâl" who testified judicial activities and other legal procedures, provided publicity in judgment. The institution had also been effective in for *kadı* to act independently and impartially while making judgments. It is possible to say that the functions of the institution became more limitend and specific compared to previous applications. It is concluded that the functions undertaken by "şuhûdü'l hâl" in Ottoman practice are related to the basic principles of judgment.

Keywords: "şuhûdü'l hâl", publicity, impartiality, supervision, testimony

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI.....i
BEYAN.....ii
TEŞEKKÜR.....iv
ÖZET.....v
ABSTRACT.....vi
İÇİNDEKİLER.....vii
KISALTMALAR.....x
GİRİŞ.....1

BİRİNCİ BÖLÜM
ŞUHÛDÜ'L HÂL MÜESSESESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI ve GELİŞİMİ

1.1. Terminoloji.....4
1.1.1. Şuhûd.....5
1.1.2. Udûl.....5
1.1.3. Kazâ.....6
1.1.4. Şuhûdü'l Hâl.....7
1.1.5. Osmanlı Uygulamasında 'Şuhûdü'l Hâl' ve 'Şuhûdü'l Udûl' İfadelerinin Kullanımı.....7
1.2. Şuhûdü'l Hâlin Ortaya Çıkış Sürecindeki Etkenler.....9
1.2.1. İslâm Yargılama Hukukunda Şâhitliğin Rolü ve Önemi.....10
1.2.2. Yazılı Belgeler.....12
1.2.2.1. Hukukî Muamelelerin Yazıya Aktarılması.....12
1.2.2.2. Yazılı Belgelerin Hukukîlik Kazanmasında Şâhitliğin Rolü.....15
1.2.3. Şehâdet.....17
1.2.3.1. Şehâdetin Mahiyeti.....19
1.2.3.2. Şâhitliğin Şartları.....19
1.3. Şuhûdü'l Hâl Müessesesinin Gelişim Sürecinde Yerine Getirdiği Vazifeler.....21
1.3.1. Tezkiye Vazifesi.....22
1.3.2. Tasdik ve Tescil Vazifesi.....24
1.3.3. Yargılamaya Şehâdet Vazifesi.....25
1.3.4. Bilirkişilik ve İstişare Vazifesi.....26

1.4. Osmanlı Hukuk Kaynaklarında Şuhûdü'l Hâl.....26
1.4.1.Şer'i Hukuk Kaynakları.....27
1.4.1.1. Aslî Kaynaklar.....27
1.4.1.2. Tali Kaynaklar.....32
1.4.2. Örfî Hukuk Kaynakları.....33
1.4.2.1. Kitaplar.....33
1.4.2.2. Kanunnâmeler.....34
1.4.2.3. Fetva Mecmuaları.....43
1.4.2.4. Şer'iyye Sicilleri.....46

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI YARGI TEŞKİLATINDA ŞUHÛDÜ'L HÂLİN YERİ

2.1. Osmanlı Yargı Teşkilatı.....49
2.1.1. Genel Yapı.....50
2.1.2. Şer'iyye Mahkemeleri Dışındaki Yargı Organları.....52
2.1.2.1. Divan-ı Hümayûn.....52
2.1.2.2. Cuma Divanı.....53
2.1.2.3. Çarşamba Divanı.....53
2.1.2.4. Kazasker Divanı.....53
2.1.2.5. Diğer Divan ve Mahkemeler.....54
2.1.3. Şer'iyye Mahkemeleri ve Kadılar.....54
2.1.3.1. Kadıların Eğitimi.....55
2.1.3.2. Kadılarda Aranan Şartlar.....56
2.1.3.3. Kadıların Tayini.....58
2.1.3.4. Kadıların Yetki ve Görevleri.....59
2.1.4. Kadıya Yardımcı Görevliler.....60
2.1.4.1. Şâhitlerin Tezkiyesi.....60
2.1.4.2. Kâtiplik ve Noterlik.....64
2.1.4.3. Müşâvirlik.....66
2.1.4.4. Bilirkişilik.....70
2.1.4.5. Toplu Hâkimlik.....73
2.2. Şuhûdü'l Hâl.....75
2.2.1. Şuhûdü'l Hâli Meydana Getiren Kimselerin Sayısı.....75
2.2.2. Şuhûdü'l Hâlin Nitelikleri.....76

2.2.3. Şuhûdü'l Hâlin Üyeleri.....77
2.2.3.1. Meslek Erbapları.....78
2.2.3.2. İlmiye Sınıfına Mensup Kimseler.....81
2.2.3.3. Seyyid ve Şerifler.....83
2.2.3.4. Ehl-i Örf.....85
2.2.3.5. Mahkeme Personeli.....88
2.2.3.6. Aynı Mahkemede Görülen Diğer Davaların Taraf ve Şâhitleri.....90
2.2.4. Şuhûdü'l Hâlin Görevlendirilmesi.....91
2.2.4.1. Tayin.....91
2.2.4.2. Azil.....94
2.2.4.3. Maaş.....94

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ŞUHÛDÜ'L HÂLİN OSMANLI UYGULAMASINDAKİ FONKSİYONLARI

3.1. Yargılamanın Alenîyeti.....97
3.2. Yargılamanın Gözetimi.....100
3.3. Yargılamanın Bağımsızlığı.....103
3.4. Yargılamanın Tarafsızlığı.....106
3.5. Toplumun Temsili.....111
3.5.1. Şuhûdü'l Hâl Üyelerinin Kaydedilmesinde Sıralama.....113
3.5.2. Şuhûdü'l Hâlde Zımmîlerin Varlığı.....118
3.5.3. Şuhûdü'l Hâle Katılma Bakımından Kadınların Durumu.....120
3.5.4. Şuhûdü'l Hâle Katılma Bakımından Kölelerin Durumu.....121
3.6. Yargılamanın Denetimi.....122

SONUÇ.....127
KAYNAKLAR.....131
ÖZGEÇMİŞ.....149

KISALTMALAR

AİHM : Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

AÜHFD : Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

bkz. : Bakınız

Ed. : Editör

C : Cilt

Çev. : Çeviren

Haz. : Hazırlayan

İSAM : İslam Araştırmaları Merkezi

KTÜİFD : Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

S : Sayı

s : Sayfa

s.e.t. : Son Erişim Tarihi

SÜHFD : Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

TAAD : Türkiye Adalet Akademisi Dergisi

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

YBHD : Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi

GİRİŞ

İnsanlar tarih boyunca bir arada yaşamaya ve birbirleriyle sosyal ilişkiler kurmaya ihtiyaç duymuşlardır. Psikolojik, ekonomik ve güvenlik gereksinimleri başta olmak üzere birçok maddi ve manevi etkenler insanların toplum halinde yaşamasını zorunlu kılmıştır. Toplu halde yaşamayla birlikte kurulan sosyal ilişkilerin birtakım ihtilaflar doğurması kaçınılmazdır. İnsan ilişkilerinin çeşitliliği ve sayıca çokluğu, ihtilafların da çok çeşitli olmasına sebep olmuştur. Tarihsel süreçte ihtilafların çözümlenmesinde genel olarak devlet teşkilatının, özel manada ise başta yargı merciileri olmak üzere yürütme ve yasama makamlarının etkili olduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti gerek devlet teşkilatının gerekse yargı teşkilatının yapılanmasında kendisinden önceki İslâm ve Türk devletlerinin kazanımlarını göz ardı etmemiş, özellikle Abbasi, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletlerinin tecrübelerinden istifade etmiştir. Yargı teşkilatının temelini bu devletlerin adlî yapısını örnek alarak oluşturmuş, ihtiyaçlara bağlı olarak yeniden şekillendirmiş ve geliştirmiştir. İslam hukuku temeline dayanan Osmanlı hukukunda da yargılama faaliyetini yürütmekle görevli esas mercii şer'iyye mahkemeleri olmuş, bu mahkemelerde şer'i ve örf'i hukuk kuralları tatbik edilmiştir. Tanzimat Dönemi'ne kadar kural olarak her türlü ihtilafın görüldüğü mercii olan şer'iyye mahkemeleri Tanzimat'ın ilanından sonra da varlığını sürdürmüş ancak çözümlediği ihtilaflar daha sınırlı hale gelmiştir. Şer'iyye mahkemelerinde yargılama yetkisi ve sorumluluğu yalnızca kadıya ait olmakla birlikte kadıya çeşitli konularda yardımcı olan görevliler bulunmaktadır. Bu görevliler arasında nâip, kâtip, kassam, muhzır, subaşı ve şuhûdü'l hâlin sayılması mümkündür.

Çalışmamızın konusunu teşkil eden şuhûdü'l hâl meydana gelişi, işleyişi ve üstlendiği fonksiyonlar bakımından oldukça ilginç bir müessesedir. Osmanlı yargılama hukukunun araştırılmasında en önemli kaynaklardan olan şer'iyye sicillerine bakıldığında hem hukukî ihtilaflarda kadı tarafından verilen hükümlerde hem de hukukî bir durumun tespitinden ibaret kayıtlarda şuhûdü'l hâlin mevcut olduğu açıkça gözlemlenmektedir. Sicillerdeki kayıtlarda ilk olarak kadının önüne gelen somut olay izah edilmekte, tarafların ve şâhitlerin beyanları aktarılmakta, ardından hüküm bildirilmektedir. Daha sonra tarih yazılmakta ve kaydın en sonunda şuhûdü'l hâl ibaresi altında yargılama esnasında hazır bulunan kimselerin isimleri kaydedilmektedir. Yine yargılama sürecine dair faaliyetlerden olan keşifte yahut hukukî işlemlerin tescilinde hazır bulunan kimseler de şuhûdü'l hâl olarak kayda geçmektedir.

Kayıtlarda özel bir yer edinmesi ve kişi isimlerinin çoğunlukla açık bir şekilde yazılması şuhûdü'l hâlin yargı teşkilatında önemli bir rolü olduğuna işaret etmektedir.

Literatürde şuhûdü'l hâli konu alan çalışmalar sınırlı sayıdadır. Bununla birlikte mevcut çalışmalar müesseseyi faklı yönlerden ele almaları bakımından önem taşımaktadır. "İslâm Yargılama Hukuku'nda Şühûdü'l Hâl Jüri"[1] adlı eser konuya dair kapsamlı bir çalışmadır. Çalışmada müessesenin ortaya çıkışındaki nedenler, İslam Hukuk Tarihindeki yeri, görev ve fonksiyonları incelenmiştir. Şuhûdü'l hâlin Osmanlı uygulamasına da değinilen eserde esas olarak müessesenin daha erken dönemlerdeki işleyişine odaklanılmıştır.

Bir diğer çalışma ise "Osmanlı Kadı Mahkemesindeki 'Şühûdü'l-Hâl' Nasıl Değerlendirilebilir?"[2] adlı makaledir. Makalede tarihçi bakış açısıyla şuhûdü'l hâlde yer alan kimselerin kimlikleri hakkında tespitlerde bulunulmuştur. Söz konusu çalışmada şuhûdü'l hâl arasında, mahkemede işi olan ve bu sebeple orada bulundukları sırada şuhûdü'l hâl olarak isimleri kaydedilmiş kimselerin olabildiğine dair sicil örnekleri ortaya konulmuştur. Yine "Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şuhûdü'l-'udûlden Şuhûdü'l-hâle Geçiş"[3] adlı makalede ise tarihte şuhûdü'l hâl ile benzer görevleri ifa etmiş heyetler hakkında önemli bilgiler verilmiş, Memlükler dönemine ait belgeler incelenmiştir. Çalışmada şuhûdü'l hâlin Osmanlı uygulamasına da temas edilmiştir.

Konuyu Türk Hukuk Tarihi disiplini kapsamında ele alan çalışmalar da mevcuttur. "Osmanlı Yargılama Hukukunda 'Şuhûdü'l Hâl'in Fonksiyonunu Yeniden Değerlendirme Gerekliliği"[4] adlı araştırma müessesenin işlevine dair yeni bir perspektif sunması bakımından farklılık arz etmektedir. Araştırmada şuhûdü'l hâlin aynı zamanda bilirkişilik görevini de ifa ettiği durumlarda yargılama faaliyetine doğrudan katkı sağladığı tespit edilmektedir. Konuyu hukukî bakımdan inceleyen "Osmanlı Muhakeme Hukuku'nda Şuhûdü'l Hâl"[5] adlı bir diğer çalışmada ise müessesenin yerine getirdiği işlevler ortaya konulmakta ve benzer kurumlardan ayrıldığı noktalar belirtilmektedir.

---

[1] **Aslan, Nasi** (2018b) İslam Yargılama Hukukunda "Şühûdü'l-Hâl" Jüri Osmanlı Devri Uygulaması, 2. Baskı, Adana, Karahan Kitabevi.

[2] **Taş, Hülya** (2008) 'Osmanlı Kadı Mahkemesindeki "Şühûdü'l Hâl" Nasıl Değerlendirilebilir?' Bilig, S: 44, s. 25-44.

[3] **Erünsal, İsmail E.** (2018) 'Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şuhûdü'l -'udûlden Şuhûdü'l-hâle Geçiş' Osmanlı Araştırmaları, C:53, S:53, s. 1-49.

[4] **Kılınç, Ahmet/ Kayar, Betül** (2019) 'Osmanlı Yargılama Hukukunda "Şuhûdü'l Hâl"in Fonksiyonunu Yeniden Değerlendirme Gerekliliği' Adalet Dergisi, S: 62-63, s. 33-48.

[5] **Yurtseven, Yılmaz/ Kayar, Gürcan** (2018) 'Osmanlı Muhakeme Hukuku'nda Şuhûdü'l Hâl' Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 8, S: 1, s. 57-77.

Çalışmamızda ise şuhûdü'l hâl daha geniş kapsamlı incelenecektir. Müessese bütünsel olarak ele alınacaktır. Bu bağlamda çalışmanın anılan perspektiften anlaşılabilmesi için konuyu üç ana başlıkta ele almakta yarar vardır. Öncelikle şuhûdü'l hâlin ortaya çıkış sürecindeki etkenler araştırılmalı, Osmanlı pratiğinden önceki uygulamalarda şuhûdü'l hâl ile benzerlik gösteren heyetler ve bu heyetlerin vazifeleri hakkında bilgi verilmelidir. Sonrasında şuhûdü'l hâlin Osmanlı yargılama hukukundaki konumuna ve fonksiyonlarına işaret eden hukuk kaynakları incelenmelidir.

Çalışmanın ikinci bölümünde müessesenin de bir parçası olduğu Osmanlı yargı teşkilatına temas etmekte yarar görülmektedir. Müessesenin temelinin İslam Hukukuna dayanması ve birincil veri kaynağının kadı sicilleri olması nedeniyle araştırmada klasik dönem Osmanlı hukuku ön planda tutulmaktadır. Bu bağlamda mümkün olduğunca çeşitli sicil kayıtlarının taranmasına gayret edilmektedir. Bununla birlikte müessesenin anlaşılabilmesi için gerekli görülen hallerde Tanzimat sonrası düzenlemelere de değinilecektir. Şuhûdü'l hâldeki kimselerin sayısı ve nitelikleri, görevlendirilmelerine ilişkin esaslar ve şuhûdü'l hâlde ağırlıklı olarak kimlerin hazır bulunduğu bu bölümde değerlendirilecektir. Çalışmanın son bölümünde ise şuhûdü'l hâlin Osmanlı yargılama hukukunda üstlendiği fonksiyonlara odaklanılması hedeflenmektedir.

Çalışmada şuhûdü'l hâlin varlığını gerekli kılan nedenler, tarihsel süreçte müessesenin teşekkülünde ve yargılama hukuku bakımından ifa ettiği vazifelerde meydana gelen farklılıklar ortaya konulmaya çalışılacaktır. Osmanlı yargı teşkilatında, müessesenin tarih boyunca üstlendiği vazifelerin bir kısmının çeşitli görevliler arasında paylaşılmış olduğu gözlemlenmektedir. Bu nedenle şuhûdü'l hâlin görev ve yetkilerinin neler olduğu, kaç kişiden meydana geldiği, kimlerin şuhûdü'l hâl olarak kabul edildiği, hangi usul ile görevlendirildikleri, ücret alıp almadıkları hususlarının belirlenmesi gerekmektedir.

Şuhûdü'l hâlin Osmanlı yargılama hukukundaki fonksiyonlarının neler olduğuna cevap aranarak günümüz hukuku bakımından güncelliğini koruyan yargılamanın temel ilkelerinin ehemmiyetinin kavranmasına ve bu ilkelerin tatbik edilmesine yönelik katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞUHÛDÜ'L HÂL MÜESSESESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI ve GELİŞİMİ

Bu bölümde Osmanlı yargı teşkilatında özellikle klasik dönemde birçok fonksiyonu ifa eden şuhûdü'l hâl müessesesinin hukukî alt yapısı incelenmektedir. Bu bağlamda öncelikle tarih boyunca müessese için kullanılan terimlerin izah edilmesinde, şuhûdü'l hâl ile benzerlik gösteren şuhûdü'l udûl gibi çeşitli müesseselere yer vermekte yarar vardır. İslâm hukukunun ilk dönemlerinde temelleri atılmaya başlanan müesseseye hangi hukukî sebeplerle ihtiyaç duyulduğu ve bu süreçte müessesenin hangi vazifeleri yerine getirdiği ayrı başlıklar altında tespit edilmelidir. Osmanlı hukuk kaynaklarında şuhûdü'l hâlin yeri ve müessesenin işleyişini doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen düzenlemeler de bu bölüm altında izah edilmektedir.

1.1. Terminoloji

Osmanlı yargılama hukukunda şuhûdü'l hâl adıyla bilinen kurum adliye teşkilatı içerisinde kendine özgü bir yere sahiptir. İslâm hukukunun erken dönemlerinde kurumlaşan ve zamanla ifa ettiği görevler çeşitlilik kazanan şuhûd heyeti, şuhûdü'l hâlin Osmanlı uygulamasında müstakil ve münhasır bir kurum konumuna gelmesinde etkili olmuştur. Daha önceki İslâm hukuku uygulamalarında mevcut kimi heyet ve müesseseler ile birtakım benzer özellikler ihtiva eden şuhûdü'l hâlin, üstlendiği fonksiyonlar ve ifa ettiği görevler bakımından ise pek çok farklılığa haiz olduğunu söylemek mümkündür. Şuhûdü'l hâlin ifade olarak; şuhûd, udûl, şuhûd-ı udûl, şuhûdü'l kazâ terimleriyle eş anlamlı kullanılıp kullanılamayacağı, tarihsel süreçte söz konusu terimlerle adlandırılmış müesseseler ile ayniyet gösterip göstermediği hususu önem arz etmektedir. Şuhûdü'l hâl kurumunun kendine özgü yapısının anlaşılabilmesi için bu ifadelerin manalarına değinmekte yarar bulunmaktadır.

1.1.1. Şuhûd

Arapça bir isim olan şuhûd (شهود) kelimesi , şâhit (شاهد) kelimesinin çoğuludur[6]. Kelime olarak tanık manasına gelen şâhit hukukî anlamda "*...bir kimsenin âhar kimsede olan hakkını ispat için huzûr-ı hâkimde ve hasmeynin muvâcehelerinde şehâdet lafzıyla yâni şehâdet ederim diye haber veren kimsedir.*"[7]. Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin on beşinci kitabının ilk babındaki 1684. maddesinden yola çıkılarak yapılan tanıma göre şâhit bir kimsenin başkasında olan hakkına, mahkeme huzurunda ve tarafların yüzüne karşı şehâdet eden kimsedir[8]. Aynı madde kapsamında şehâdetin tarifi yapılmış ve *"... şehâdet lafzı ile şehâdet ederim deyu haber vermektir.*" şeklinde açıklandıktan sonra bu haberi veren muhbire ise şâhit denildiği belirtilmiştir.

Nitekim şuhûd kelimesinin mastar hali olan şehâde (شهادت)ifadesi de kesin haber, bilgi olarak tanımlanmaktadır[9]. Bu tanımdan yola çıkarak şahidin bu doğruluğu kesin habere tanık olan veya doğruluğu kesin bilgiyi nakleden kişi olduğunu söylemek mümkündür.

Şuhûd kelimesini bu şekilde izah ettikten sonra şuhûd kelimesi ile tamlama halinde veya tek başına kullanımına sıkça rastlanılan "udûl" kelimesine geçiş yapabiliriz.

1.1.2. Udûl

Udûl (عدول) kelimesi, adil (عادل) sıfatının çoğulu olup adil; hasenâtı seyyiatına galip[10] bir diğer deyişle iyiliği kötülüğüne üstün kimsedir[11]. Kelimenin türediği adl (عدل) ifadesi ise doğruluk, istikamet ve eşitlik anlamlarını taşımaktadır[12]. Yine aynı ifadeden türeyen adalet (عدالت) kelimesi de doğruluk, hakka uygunluk demektir[13]. Bu tanımlardan anlaşıldığı üzere

---

[6] **Devellioğlu, Ferit** (2012) Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat, 29.baskı, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, s. 1172.
[7] **Türkzâde Hafız Mehmed Ziyâeddin Efendi,** Mükemmel Istılâhât-ı Kavânin Yâhut Mâlumât-ı Kanûniye Hülâsası (Hazırlayanlar: Gedikli, Fethi/ Onat, İbrahim Enes (2017) Osmanlı Hukuk Sözlüğü: Mükemmel Istılâhât-ı Kavânin Yâhut Mâlumât-ı Kanûniye Hülâsası, 1. Baskı, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık), s. 219.
[8] **Hocaeminefendizâde Ali Haydar Efendi,** Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm (Çev.: Gündoğdu, Raşit/ Erdem, Osman (2020) Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm, 1. Baskı, İstanbul, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları), C: IV, s. 2988.
[9] **Aslan, Nas**i (2018b) İslam Yargılama Hukukunda "Şühûdü'l-Hâl" Jüri Osmanlı Devri Uygulaması, 2. Baskı, Adana, Karahan Kitabevi, s. 1.
[10] **Türkzâde Hafız Mehmed Ziyâeddin Efendi**, s. 25.
[11] Türk Hukuk Lügatı (1998) 4. Baskı, Ankara, Başbakanlık Basımevi, s. 4.
[12] **Bilmen, Ömer Nasuhi,** Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu (Hazırlayan: Kahraman, Abdullah (2017) Fıkıh İlmi & İslam Hukuku terimleri Sözlüğü, 2. Baskı, İstanbul, Nizamiye Akademi), s. 29.
[13] **Devellioğlu,** s. 9, **Bilmen,** s. 28, Türk Hukuk Lügatı, s. 2.

udûl adâlet sahibi olanlar, haktan ayrılmayanlar, hakkı yerine getirenler manasına gelmektedir.[14]

Kelime şuhûd-ı udûl tamlamasındaki kullanımıyla nitelik belirterek adil şâhitleri, şehadetine güvenilen kimseleri ifade etmektedir. Udûl kelimesinin bir diğer kullanımı da udul-ı müslimin şeklinde olup müslümanların dürüst, adil olanlarını, hakkı gözeten müslümanları betimlemektedir.

Udûl kelimesi gibi şuhûd ile tamlama halinde kullanılabilen bir diğer kelime ise "kazâ" kelimesidir. Şuhûdü'l kazâ ifadesinin şuhûdü'l hâl ile aynı manada kullanılıp kullanılamayacağını ve şuhûdü'l hâl ile benzerlik gösterip göstermediğini tespit için kazâ kavramını incelemekte yarar vardır.

1.1.3. Kazâ

Kazâ (قضا) hüküm, ahkam, takdir, kadılık vazifesi, davaları görme işi anlamlarını taşıdığı gibi bir kadının idaresi altında bulunan yerler de kaza olarak adlandırılmaktadır[15]. Türk Hukuk Lügatında ise kazâ; "*Geniş anlamda bizzat ihkakı hakka meydan vermemeye ve bu suretle hukuk nizamının bozulmamasına ve o nizamı korumaya matuf devlet faaliyetidir. Dar anlamda iddia üzerine ve hasım karşısında hukuki nizama tesir eden bir fiil, vaziyet veya terki fiilin vaki olup olmadığını ve hadisede tatbik olunacak hukuk kaidesini tesbit etmek ve bunun neticesi olarak kanuna, hakka riayeti temin için tedbir almaktır...*" şeklinde tanımlanmıştır[16]. Mecelle-i Ahkam-ı Adliye'nin Kitabü'l Kazâ adlı 16. kitabında yer alan 1784. maddesinde de kazânın manasına yer verilmiş, hüküm ve hakimlik manalarına geldiği belirtilmiştir. Hükmün tarifi ise takip eden 1786. maddede yapılarak hakimin *muhâsamayı kat ve hasmeylemesi*, yani taraflar arasındaki husumeti neticelendirmek ve çözmek, olduğu kaydedilmiştir[17]. Yukarıdaki tanımlar göz önünde tutulduğunda şuhûdü'l-kazâ tabirinden anlaşılan bu kimselerin kadının gördüğü davanın şâhitleri olduklarıdır.

[14] **Devellioğlu** s. 1301.
[15] **Devellioğlu,** s. 573; **Bilmen,** s. 120; **Türkzâde Hafız Mehmed Ziyâeddin Efendi,** s. 134.
[16] Türk Hukuk Lügatı (1998) s. 194.
[17] **Sancak, Yusuf/ Kıyak, Emre** (2014) 'Günümüz Türkçesiyle Mecelle'nin On Altıncı Kitabı Kitâbü'l Kazâ (Günümüz Düzenlemeleriyle Karşılaştırmalı Bir İnceleme)' SÜHFD, C: 22, S: 2, s. 53; **Bilmen,** s. 145.

1.1.4. Şuhûdü'l Hâl

Kelime olarak hâl' den şimdiki zamanın sûreti, keyfiyeti, durumu anlaşılmaktadır[18]. Bu bağlamda şuhûdü'l hâl de, hâl'in şâhitleri demek olup hâle tanıklık eden ve söz konusu hâlin bilgisine sahip, bu bilgiyi nakleden kişileri ifade etmektedir. Osmanlı devletinde şuhûdü'l hâl uygulamasına dair verilerin çoğuna şer'iyye sicilleri vasıtasıyla ulaşılmaktadır. Kadı kararlarının kayıt altına alındığı sicil defterlerinde kararların altında şuhûdü'l hâl olarak görev alanların isimleri yazılıdır[19]. Zaman zaman aralarında hukuk bilgisine sahip olanların, meslek erbaplarının, beldenin önde gelenlerinin de yer aldığı bu kimselerin şâhitlik ettiği hâl ise o esnada mahkemede bulunuşlarına bağlı olarak mahkemede olan biten her şey ve yargılamanın bizatihi kendisidir.

Şuhûdü'l hâlin ortaya çıkış sürecindeki etkenleri, bir müessese olarak doğuşu ve gelişimini incelediğimiz kısımlardaki ayrıntılı izahlardan sonra da anlaşılacaktır ki Osmanlı Devleti'nden önceki İslam Hukuku uygulamalarında daha ziyade şuhûd, udûl, şuhûdü'l udûl terimleri kullanılmıştır. Şuhûdü'l hâl teriminin kullanımı ise Osmanlı uygulamasıyla birlikte yaygınlaşmıştır. Bu sebeple Osmanlı uygulamasında şuhûdü'l hâl ve şuhûdü'l udûl ifadeleriyle şâhitliğin hangi türlerinin kastedildiğini ayırt etmek gerekmektedir.

1.1.5. Osmanlı Uygulamasında 'Şuhûdü'l Hâl' ve 'Şuhûdü'l Udûl' İfadelerinin Kullanımı

Çeşitli görev ve işlevleri üstlenmiş olan şuhûdü'l hâlin kadı sicillerinde ve davanın taraflarına verilen hüccetlerde alt kısımda şuhûdü'l hâl olarak belirtilmesi çoğu zaman halin şâhitliğini yapan bu kimseleri davaya konu olan somut olayın şâhitlerinden ayırt etmemizi kolaylaştırmaktadır. Davaya konu olayların şâhidi olan, dava taraflarının iddialarını ispatlamak amacıyla mahkemede şâhitlik görevini ifa eden kimselerin isimlerinin çoğunlukla kadı kararının metni içerisinde "şâhit", "şuhûdü'l udul", "udûl-i müslimin"den ifadelerinden sonra zikredildiği sicillerden anlaşılmaktadır.

Sicillerde yer alan kayıtlara bakıldığında bu hususta pek çok örnekle karşılaşılmaktadır. Örneğin; 17. yüzyıla ait bir kayıtta, Ahmed Bey b. Mehmed'in, Receb b. Muharrem isimli kimseye karısına küfür etmesi sebebiyle açtığı davada iddiasını ispat için

[18] **Devellioğlu,** s. 363.
[19] **Aydın, M. Âkif** (2013) Türk Hukuk Tarihi, 10.Baskı, İstanbul, Beta Yayınları, s. 84-85; **Avcı, Mustafa** (2017) Türk Hukuk Tarihi, 6. Bası (Güncelleştirilmiş), Konya, Atlas Akademi, s. 137.

getirdiği Mehmed Çelebi b. Mehmed ve Mustafa Beşe b. Mehmed isimli kimseler vakanın kendi huzurlarında gerçekleştiğine "*... biz bu husûsa bu vech üzere şâhidleriz [80a] şehâdet dahi ederiz…* " diyerek şehâdet etmişlerdir. Davaya konu olayın şâhidi olan bu kimselerin ismi karar metni içerisinde "*udûl-i müsliminden*" tabirinden sonra zikredilmiştir. Şuhûdü'l hâlin isimleri ise kararın altında "*şuhûdü'l hâl*" tabirinden sonra sıralanmıştır[20].

Bir başka örnekte efendisi tarafından ölüme bağlı tasarrufla azat edilen kul Mustafa'nın efendisinin vefatından sonra müteveffanın mirasçılarıyla olan davasında azat edilmiş olduğunu ispat için mahkemede şâhit gösterdiği kimselerin isimleri kadı kararının metni içerisinde "*udûl-ı ricalden*" denildikten sonra yazılmış ve bu kimseler iddianın ispatını sağlamışlardır. Davanın görülmesi esnasında mecliste hazır bulunan ve yargılamayı izleyen şuhûdü'l hâlin isimleri ise kararın altında ayrıca zikredilmiştir[21].

Sicillerde sıkça karşılaşılan diğer bazı kullanımlar ise şu şekildedir; "şuhûd-ı udûl muvacehesinde"[22], "şuhûd-ı udûl ile sabit"[23], "şuhûd-ı udûl ile sâbit ve zâhir"[24], "şuhûd-ı udûl ile isbat"[25] , "şuhud-ı şahsiye ile isbata hazır"[26] , "şuhûd-ı mu'addele ile isbât itmeğle"[27] , "şuhûd-ı mezbûrûnun şehâdetleri"[28], "şuhûd-ı mu'tebere ile isbât edeceğini"[29], "ikâme-i şuhûd"[30] ve "udûl-i ahrâr-ı ricâl-i müslimînden"[31].

"udûl", "şuhûd-ı udûl" terimlerinin yukarıdaki kullanım biçimlerinden de anlaşılmaktadır ki bu ifadelerle kastedilen davanın sonuçlandırılmasında, söz konusu uyuşmazlığın çözülmesinde aktif rol oynayan kimselerdir. Davacı tarafın iddiasını ispat için şâhit gösterdiği, mahkemece somut olaya dair şehâdetlerine başvurulan bu kimselerin

[20] Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (H. 1061-1062/ M. 1651-1652), C: 48, (Çev.: Pakırdağ, Nedim/ Karaca, Yılmaz; Arapça Metin: Akman, Mehmet (2019) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, Kültür A.Ş. Yayınları.), Hüküm No: 264, s. 214.
[21] Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (H. 1061-1062/ M. 1651-1652), C:48, Hüküm No: 5, s. 48.
[22] **Çetin, Selman** (2013) '64 No'lu Manisa Şer'iyye Sicili' (Yüksek Lisans), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 67.
[23] **Kubat, Kemal** (2012) '131 Numaralı Ayntâb Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H.1182-1195 / M.1768-1780, S.l-96)' (Yüksek Lisans), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 92.
[24] **Çetin,** s. 136.
[25] **Atik, Süreyya** (2010) '82/3 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H.1085/M.1674–1675) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi' (Yüksek Lisans), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 123; **Çetin,** s. 159.
[26] **Erdoğan, Serkan** (2019) '13 Numaralı Nevşehir Şer'iyye Sicili' (Yüksek Lisans), Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 70.
[27] **Erdoğan,** s. 238.
[28] **Erdoğan,** s. 332.
[29] **Erdoğan,** s. 384.
[30] **Faydalı, Nurullah** (2010) '18 Numaralı Kırşehir Şer'iyye Sicilinin (H.1325-1326, R.1323, M.1907-1908) Transkripsiyonu, İslâm Hukuku Açısından Tahlil ve Değerlendirmesi' (Yüksek Lisans), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 58.
[31] **Kubat,** s. 60, 69, 137, 139, 140.

sayesinde gerçekler ortaya çıkartılır ve hak, sahibine teslim edilir. Bu nedenle şâhitliğine başvurulan bu kişilerin güvenilir, dürüst, halk nezdinde saygın kimselerden olması beklenmektedir[32]. Sonuç olarak bu kimselerin dava konusu meseleye doğrudan şâhit olmaları ve bu şâhitliklerini kadı huzurunda beyan ederek davacı tarafın iddiasını ispat etmesi hususunda aktif bir rol almaları onları, şuhûdü'l hâlden ayırmaktadır.

Görüldüğü üzere şuhûdü'l hâl; şuhûd-ı udûl, udûlu'l müslimin veya udûl ile terminoloji bakımından eşdeğer olmayıp aynı manayı taşımamaktadır. Orta Çağ İslam dünyasındaki mahkemelerde şuhûdü'l udûl, udûl-i müslimin, udûl kavramları ile tarif edilen müessese mahkemede düzenlenen belgelerin doğruluğunu teyit, hukukî geçerliliklerini tescil etmek ve yargılama sürecine şâhitlik etmek görevlerini yerine getirmekteydi[33]. Üstlendiği görevler bakımından müessese her ne kadar Osmanlı hukukundaki şuhûdü'l hâl ile benzerlikler taşıyor olsa da şuhûdü'l udûl/ udûl tabirleri terim olarak şuhûdü'l hâl manasında kullanılamayacaktır[34]. Çünkü Osmanlı uygulamasına bakıldığında şuhûdü'l hâl ve şuhûdü'l udûl terimleri içerik olarak farklılık arz etmekte, şuhûdü'l udûl dava konusunun şâhitleriyken şuhûdü'l hâl ise yargılama faaliyetine şâhitlik etmektedir[35]. Bu sebepten ötürü iki terim birbirini ikame etmemekte şuhûdü'l hâl yerine şuhûdü'l udûl denildiği takdirde mana tümüyle değişmektedir.

1.2. Şuhûdü'l Hâlin Ortaya Çıkış Sürecindeki Etkenler

Yargılama hukuku isabetli hükümler verilmesi, hakkın yerini bulması ve nihayetinde adaletin sağlanması amaçlarına hizmet eden kuralları belirlemektedir. İnsanların haklarını nasıl ispat edecekleri, bu hakları birbirlerinden nasıl talep edecekleri ve ne şekilde elde

---

[32] **Avcı, Mustafa** (2019) 'Mecelle'ye Göre Dostluk ve Düşmanlığın Tanıklığa Etkisi' Akademiar Dergisi, S: 6, s. 174; **Doğan, Hasan** (2017) 'İslam Muhakeme Hukukunda Ta'dîl ve Tezkiye' İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S:29, s. 14.

[33] **Erünsal, İsmail E.** (2018) 'Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şuhûdü'l -'udûlden Şuhûdü'l-hâle Geçiş' Osmanlı Araştırmaları, C: 53, S: 53, s. 3. Mahkemede hazır olan ve profesyonel şâhitler olarak tanımlanan bu kimselerin görevlerine ve belgelerde imzalarının olmasına dair örnekler için bkz. **Martin, Sergio Carro/ Zomeño, Amalia** (2017) 'Identifying the 'udūl in Fifteenth-Century Granada': van Berkel, Maaike/ Sijpesteijn, Petra/ Buskens, Leon (Ed.), Legal Documents as Sources for the History of Muslim Societies, Studies in Honour of Rudolph Peters, E.J. Brill, Leiden-Boston, p. 110, 120. Yine Orta Çağ seyyahlarından İbn Battûta, seyahatnamesinde Gazze'deki şehir kadısından udûl adlı herkesin güvendiği kimselerin sayısının daha önce seksen olduğunu, salgın hastalık nedeniyle dörtte birinin sağ kaldığını işittiğini ifade etmektedir. **İbn Battûta** Tuhfetü'n-Nuzzâr fi Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfar (Çev.: Aykut, A. Sait (2020) İbn Battûta Seyahatnâmesi, 10. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları), s. 637-638. Bu bilgi udûlün mahkemede kayıtlı, sayıları belirli kimseler olduğunu doğrulamaktadır.

[34] **Erünsal,** s. 10.

[35] **Canbakal, Hülya** (2009) 17.yüzyıl Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 159.

edeceklerine dair ilkeler yargılama usulünü meydana getirmektedir. Yargılama usulünün işlevselliğini ortaya koyan ölçüt ise yargılama sürecinin kolay ve çabuk bir şekilde nihayete ermesidir.

İslâm yargılama hukukunun bina edildiği temel ilkelere bakıldığında kişinin suçsuzluğu ve borçsuzluğunun asıl olduğu, yargılamanın en kısa sürede sonuçlandırılması ve adaletin en kısa yoldan gerçekleştirilmesinin amaçlandığı, taraflar arasında eşit ve adil davranılmasına ehemmiyet gösterildiği, dinî menşeli bir hukuk sistemi olması sebebiyle dinî müeyyidelerle desteklendiği, yargılamanın alenîliği ve herkese açık bir şekilde cereyan ettiği, kamu düzeninin korunması için tedbirler alındığı görülmektedir[36]. İslâm yargılama hukukunun bu temel prensiplere uygun olarak ortaya koymuş olduğu usul kaideleri şuhûdü'l hâlin varlığını gerekli kılmaktadır.

1.2.1. İslâm Yargılama Hukukunda Şâhitliğin Rolü ve Önemi

Toplumsal hayatta insanlar arasında sıklıkla hukukî ihtilaflar ortaya çıkmakta ve bunların çözümü için mahkemelere başvurularak dava açılmaktadır. İslam hukukunda da kadının bir sorunu çözebilmesi için herhangi bir ihtilafta yakınmacının, yakınmasını kadıya bildirerek dava açması gerekmektedir. Eğer hukukî ihtilaf özel hukuk alanına giriyorsa taraflardan birinin kadıya müracaat ederek yakınmasını dile getirmesi yeterlidir. Ceza hukukunun alanına giren ihtilaflarda ise ikili bir ayrıma gidilmektedir. Eğer sorun bir kişi veya zümrenin hakkına zarar veriyorsa zarar gören veya vârislerinin, kamu yarar ve düzenini ihlal ediyor ise Müslümanlardan birinin yakınması yeterlidir[37].

Yargılama herkese açık bir şekilde gerçekleştirilir ve sözlü olarak yapılır. Kadı davacının iddiasını dinler daha sonra davalıya iddiaya ilişkin sorular yöneltir. Davalı davacının iddiasında haklı olduğunu kabul ederse (ikrar) başka delil gerekmeden karar verilir ve dava biter. İkrar ile ilgili en önemli husus davalının ergin ve mümeyyiz olması ve ikrarında herhangi bir zorlamaya maruz kalmamasıdır[38]. Davalının ikrarı ihtilafın nihayete

[36] **Akman, Mehmet** (2004) Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması, İstanbul, 1. Baskı, Eren Yayıncılık, s. 20-23; **Atar, Fahrettin** (2019) İslâm Yargılama Hukukunun Esasları, İstanbul, 3. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, s. 32-34.
[37] **Üçok, Coşkun / Mumcu, Ahmet / Bozkurt, Gülnihal** (2011) Türk Hukuk Tarihi, 15. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi Yayınları, s. 100; **Ekinci, E. Buğra** (2017a) Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk, 5. Baskı, İstanbul, Arı Sanat Yayınevi, s. 328.
[38] **Üçok/ Mumcu/ Bozkurt,** s. 101; **Ekinci** (2017a), s. 387.

erdirilmesinde birincil derecede öneme haiz olduğundan mutlaka zabta geçirilmesi gerekmektedir[39].

Davalı iddiayı kabul etmediği takdirde ise kadı, davacıdan delil getirmesini ve iddiasını hukuka uygun deliller vasıtasıyla ispatlamasını ister. Bu husus Mecelle'nin 1817. maddesinde "*Müdde'a aleyh ikrâr ederse hâkim onu ikrârıyla ilzâm eder ve eğer inkâr ederse hâkim müdde'îden beyyine talep eder.*" şeklinde düzenlenmiştir. Mecelle'nin 76. maddesi hükmü de "*Beyyine müdde'î için ve yemîn münkir üzerinedir.*" demektedir. Mecelle'nin bu hükmü Hz. Peygamberin bir hadisine dayanmaktadır[40]. "*İspat edici delil (beyyine) getirmek davacıya, yemin ise iddiayı reddedene düşer.*" manasını taşıyan hadis hükme temel teşkil etmektedir[41].

Bunun sebebi İslam hukukunda ispat yükünün davacıya ait olmasıdır. Çünkü ihtilafların tespit edilerek hakkaniyete uygun bir şekilde çözülmesi, adaletin sağlanması ve hakkın sahibine teslimi için dava edilen hakkın ispat edilmesi gerekmektedir. Davacı da görünen durumun aksine bir hakkın aslında kendine ait olduğunu beyyine ile ispat etmek zorundadır[42].

"Beyyine" (بينه) kelimesi İslam yargılama hukukunda doğruluğu kesinlik taşıyan belli ispat vasıtaları için kullanılmaktadır[43]. Bir hakkın ortaya çıkmasını veya bir olayın ispatını sağlayan kat'i delil anlamına gelmektedir. Genellikle şehâdet (şâhitlik), hücec-i hattiye (yazılı delil) ve karîne-yi katîa (kesin karine) olmak üzere üç grupta ele alınmaktadırlar[44].

Davanın beyyine ile ispatlanması asıl olsa da beyyine bulunmadığında diğer yardımcı delillere başvurulmakta, bu durumda hâkimin takdir hakkı da ayrı bir önem kazanmaktadır. Gerek hukuk davalarında gerekse ceza davalarında gerçeği ortaya çıkaracak, hakkı sahibine teslim etmeye yarayacak her delil hükme dayanak teşkil edebilir. Şehâdet, yazılı vesikalar,

---

[39] **Ortaylı, İlber** (2019) Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı, 10. Baskı, İstanbul, Kronik Kitap, s. 75.

[40] **Akgündüz, Ahmed** (2017) Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye (Mecelle Ta'dilleri ve Gerekçeleriyle Birlikte), 2. Baskı, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, s. 61 ; **Bardakoğlu, Ali** (2000) 'İsbat' TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C: 22, s. 493.

[41] Buhârî, "Rehn", 6; Tirmizî, "Aḥkâm", 12.

[42] Mecelle 77. madde.

[43] **Atar** (2019), s. 229.

[44] **Bilmen,** s. 45; **Türkzâde Hafız Mehmed Ziyâeddin Efendi,** s. 41; **Bardakoğlu, Ali** (1992) 'Beyyine' TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C: 6, s. 97.

emare ve karineler, yemin, ikrar, yeminden nukul, hakimin şahsen bilmesi, kaseme kadının davaları neticelendirmesine hizmet eden delillerdir[45].

İslam hukukuna göre bir kimsenin iddiasını ispat edebilmesinde ve hakkını teslim alabilmesinde en kuvvetli vasıtanın şâhitlik müessesesi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak şâhitlik müessesesi yalnızca yargılama esnasında somut vakaya ilişkin bilgi verme rolünü üstlenmemiştir. Her türlü hukukî ilişkide ve bu ilişkilere bağlı olarak düzenlenen yazılı belgelerin hukukî geçerliliğe sahip kılınmasında şâhitlerin varlığı aranmıştır[46].

Vaka şâhitleri ile hâl şâhitleri ayrımının olmadığı İslam hukukunun erken dönemlerinde dahi aslında iki tip şâhitlik olduğu görülmektedir. Zira vaka şâhitliğinde tesadüfen bir yerde bulunulduğundan, gerçekleşen bir olaya şâhit olma söz konusu iken diğerinde ise kendi şâhitliklerinde işlem tesis edilmesi için önceden haber verilip hazır edilen şâhitler söz konusudur[47]. Bu durum şuhûdü'l hâle temel teşkil edecek benzer mahiyetteki heyetlerin meydana gelmesine zemin hazırlamıştır. Şuhûdü'l hâlin ortaya çıkışında etkili olması sebebiyle İslam hukukundaki yazılı belgelere ilişkin hususlara değinmenin gerekli olduğu kanaatindeyiz.

1.2.2. Yazılı Belgeler

İslâmiyetin kabulüyle birlikte okuma yazma bilenlerin sayısında eskiye nazaran büyük bir artış olmuştur. Kur-an'ı Kerim'in ilk inen "*Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı "alak" dan yarattı. Oku! Senin Rabbin en cömert olandır. O, kalemle yazmayı öğretendir, insana bilmediğini öğretendir.*"[48] ayetleri insanları okur yazarlığa teşvik etmiştir.

1.2.2.1. Hukukî Muamelelerin Yazıya Aktarılması

Kur'an-ı Kerîm'de borç ilişkilerinin ispatı için yol gösteren ayette şöyle buyurulmuştur; "*Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın. Aranızda bir yazıcı adaletle yazsın. Yazıcı, Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, (her şeyi olduğu gibi dosdoğru) yazsın. Üzerinde hak olan (borçlu)*

[45] **Atar, Fahrettin** (1991) İslâm Adliye Teşkilâtı, 3. Baskı, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s. 194; **Akman** (2004), s. 63-64; **Bardakoğlu** (2000), s. 493.
[46] **Ülker, İbrahim** (2017) 'Osmanlıda Noterlik İşlemleri' (Doktora), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 93; **Akman** (2004), s. 94; **Atar** (2019), s. 154.
[47] **Ülker** (2017), s. 94.
[48] Alak 96/1-5.

da yazdırsın ve Rabbi olan Allah'tan korkup sakınsın da borçtan hiçbir şeyi eksik etmesin (hepsini tam yazdırsın). Eğer borçlu, aklı ermeyen, veya zayıf bir kimse ise, ya da yazdıramıyorsa, velisi adaletle yazdırsın. (Bu işleme) şâhitliklerine güvendiğiniz iki erkeği; eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şâhit tutun. Bu, onlardan biri unutacak olursa, diğerinin ona hatırlatması içindir. Şâhitler çağırıldıkları zaman (gelmekten) kaçınmasınlar. Az olsun, çok olsun, borcu süresine kadar yazmaktan usanmayın. Bu, Allah katında adalete daha uygun, şâhitlik için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir. Yalnız, aranızda hemen alıp verdiğiniz peşin ticaret olursa, onu yazmamanızdan ötürü üzerinize bir günah yoktur. Alış-veriş yaptığınız zaman da şâhit tutun. Yazana da, şahide de bir zarar verilmesin. Eğer aksini yaparsanız, bu sizin için günahkârca bir davranış olur. Allah'a karşı gelmekten sakının. Allah size öğretiyor. Allah her şeyi hakkıyla bilendir."[49]**.** Bu ayet ile borç ilişkisinin yazıya aktarılması tavsiye edilerek hangi hususlara yer verilmesi gerektiği tarif edilmiştir. Hukukî ve ticarî muamelelerin ve akitlerin yazı ile tespit edilmesi; herhangi bir ihtilaf durumunda hakların zayi olmaması ve gerektiğinde ispat edilebilmesi bakımından önem taşımaktadır.

Ayetin hükmü tarafların okuma yazma bilmeleri halinde kendi yazmaları, bilmiyorlarsa aralarındaki borcu, yazmayı bilen birine doğru şekilde yazdırmaları gerektiği şeklinde yorumlanmakta ve yazma emri ile İslâm hukukunda yazının delil olduğu, yazılı vesikanın ise ispat vasıtası olarak kullanılabileceğine dayanak kılınmaktadır[50]. Taberi'ye göre yazma eyleminin mümkün olduğu, yazacak bir kimsenin bulunduğu hallerde borcun yazılması farz hükmündedir[51].

Ayetin nüzulünden sonra, hükmü gereğince insanlar borç ilişkilerini yazdırmaya başlamışlardır. Yeni toprakların İslam coğrafyasına katılması, nüfusun artması ve müslümanların farklı kültür ve milletlerle ilişkilerinin gelişmesi de uygulamanın yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Böylelikle hem çeşitli hukukî muamelelerin yazıya aktarılmasına duyulan ihtiyaç artmış hem de davaların çoğalmasıyla doğabilecek karışıklıkların önlenmesi için mahkeme kararları da yazıya geçirilmeye başlanmıştır.

Hz. Peygamber'in de başta vahiyler olmak üzere, yapılan anlaşmaların metinlerinin, ileri gelen kimselere yapılan dine davetlerin, sahabenin çeşitli görevlere tayinlerinin, ticari

[49] Bakara 2/282.
[50] Kur'an Yolu Tefsiri, < https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/289/282-ayet-tefsiri >, s.e.t. 15.01.2020, C: 1, s. 446-448.
[51] **Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî** Camiül Beyan Fi Tefsiril Kur'an (Çev.: Karakaya, Hasan/ Aytekin, Kerim (1996) Taberî Tefsiri, İstanbul, Hisar Yayınevi.), C: 2, s. 171.

işlemlerin yazıyla kayıt altına alınmasını istediği bilinmektedir. Bunları yazan kâtiplerin yanı sıra noterlikle ilgili işlemleri yazan görevliler de bulunmaktaydı. Bu kimselerin başlıcaları bilhassa hukukî ve ticarî muameleleri de yazan Zeyd b. El Erkâm, Alâ b. Ukbe, Muğire b. Şube ve Husayn b. Nümeyr'di[52]. Hz. Peygamber'in sadece ahid, anlaşma ve davet mektuplarını değil özel hukuk muamelelerini de yazıya geçiren kâtiplerden Zeyd b. Erkam ve Alâ b. Ukbe'nin Medine'de hane hane gezerek akitleri yazıya geçirdikleri ve tescil ettikleri bilinmektedir[53]. El- Addâ b. Hâlid'den bir köle satın alan Hz. Peygamber satış senedi düzenleterek satışın kimler arasında gerçekleştiğini, alınan kölenin niteliklerini yazıyla kayıt altına aldırmıştır[54]. Hz. Ömer'in vakıf haline getirdiği bir hurmalık için torunu Abdulhamîd b. Abdullah'ın vesikaya bağlanmış vakfın senedini yeniden yazdırdığı; vakfın kimlere ait olduğunu, nasıl hizmet vereceğini, mütevellînin vakıf üzerindeki yetkisinin sınırlarını Muaykîb'e yazdırdığı ve bu işleme Abdullah b.el-Erkam'ı şâhit tuttuğu nakledilmektedir[55].

İslam hukukunda henüz ilk dönemlerde dahi muamelelerin yazıyla kayıt altına alınmaya başlandığı, belgelerin ne şekilde düzenleneceğine dair kuralların mevcut olduğu görülmektedir. İleriki dönemlerde ise belgelerin nasıl düzenleneceğini, muamelelerin yazıya aktarılmasında uyulması gereken şartların neler olduğunu tespit için düzenlemeler yapılmıştır. Zamanla yazıya aktarılan hukuki muamelelerin ve mahkeme kayıtlarının artmasıyla, yazıyla belgelendirme yapılırken uyulması gereken esasları ortaya koyan, uygulamada birliğin sağlanması için belge tanziminin ne şekilde olacağını tespit eden müstakil bir ilim ihtiyacı doğmuş ve şurût ilmi ortaya çıkmıştır[56].

İlm-i şurût; "*İki veya daha fazla şahıs arasında gerçekleşen çeşitli işlem ve tasarrufların, anlaşmazlıkları engelleyecek açıklıkta, tarafların haklarını ortaya koyacak ve koruyacak tarzda, naslara, fakihlerin görüşlerine ve yerleşik örfî kurallara uygun olarak, şer'î açıdan geçerli ve yargı önünde ispat gücüne sahip olacak şekilde nasıl yazılacağını konu edinen ilim dalı*"[57] şeklinde tanımlanmaktadır. Şürût ilminde belge düzenleyen

[52] **Aktaş, Ayşe** (2017) 'Osmanlılar'da Şurût İlmi: Ali Haydar Efendi Örneği' (Yüksek Lisans), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 9; **Atar** (1991), s. 214.
[53] **Aslan** (2018b), s. 16.
[54] Buhârî, "Buyû", 19.
[55] Buhârî, "Şurût", 19.
[56] **Saylan, Şenol** (2016) 'İslam Hukukunda Senet Tanzîmi ve Senetlerin Şekil Şartları' KTÜİFD, C: 3, S: 1, s. 64; **Atar, Fahrettin** (2010) 'Şurût ve Sicillat' TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, C: 39, s. 270.
[57] **Saylan, Şenol** (2014) 'İslam Hukukunda Belge Tanzîmi: İlm-i Şürût (Belgeleme İlmi)': Gedikli, Fethi (Ed.) I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi, 21-22 Aralık 2012, İstanbul Üniversitesi, On İki Levha Yayıncılık, s. 374.

kimseleri ifade etmek için "udûl" ve "eş-şuhûdü'l-udûl" terimlerinin de kullanıldığı görülmektedir[58].

Osmanlı döneminde ise bu ilim ilm-i sakk/sukûk olarak da isimlendirilmiştir. Belge tanzimine dair '1879 Tarihli Bilâ-Beyyine Mazmûnuyla Amel ve Hükm Câiz Olabilecek Sûrette Senedât-ı Şer'iyyenin Tanzîmine Dâir Talîmât-ı Seniyye' talimatnamesi hazırlanmıştır[59].

1.2.2.2. Yazılı Belgelerin Hukukîlik Kazanmasında Şâhitliğin Rolü

Yukarıda zikrettiğimiz Bakara/ 282. ayetten borç ilişkisinin yazıya aktarılmasıyla yetinilmeyerek bu yazdırma işlemi esnasında güvenilir iki erkeğin, iki erkek yoksa bir erkek ve iki kadının şâhitlik etmesinin de istendiği anlaşılmaktadır. Yazma ve şâhit tutma birbirinin alternatifi olarak öngörülmemiş, amacın gerçekleştirilmesine daha uygun ve yardımcı olması için ikisi bir arada istenmiştir[60].

Âlimlerin bir kısmı ayetin buyruk değil tavsiye bildirdiği, borcun yazılması ve şâhit tutulmasının zorunluluk belirtmediği fikrindedirler. İbn Hazm'a göre alım satıma şâhit tutmak, eğer malın karşılığı vadeli olarak ödenecekse şâhit tutmanın yanı sıra yazmak hem gerekli hem de farzdır[61]. Taberî ayete konu olan borçlanmadan satış, vadeli satış veya ödünce dayalı borçların anlaşıldığını ve yazmanın farz olduğunu söylemektedir[62]. Cassas ise ayetin getirdiği hükmün borçlanmaya dayalı tüm muameleleri kapsadığını belirtir. Hz. Peygamber'in "*Üç kimse vardır ki duâ ederler de icâbet olunmaz; nikâhı altında kötü ahlâklı bir kadın bulunup da onu boşamayan erkek, bir başkası üzerinde emânet mal bulundurup da şâhitle onu tesbît etmeyen kimse ve malını sefih bir kimseye veren adam. Çünkü Allah Teâlâ 'Mallarınızı sefih (beyinsiz) kimselere vermeyiniz' buyurmuştur.*"[63] hadisini de nakleden Cassas borçların miktarına bakılmaksızın şâhit tutularak belgelendirilmesinin yalnız ayetle değil Hz. Peygamber vasıtasıyla da emredildiğini bildirmektedir[64]. Hz. Peygamber'in, kölesi

[58] **Saylan** (2014), s. 375.
[59] Düstûr, I, Tertîb, C: IV, s. 79-84.
[60] Kur'an Yolu Tefsiri, < https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/289/282-ayet-tefsiri >, s.e.t. 15.01.2020, C: 1, s.446-448.
[61] **Ebû Zehrâ, Muhammed** İbn Hazm (Çev.: Keskioğlu, Osman/ Gündüz, Ercan (1996) İbn Hazm, İstanbul, Buruc Yayınları), s. 373.
[62] **Taberî,** C: 2, s. 169-170.
[63] Hâkim, II, 331/3181.
[64] **Ebû Bekr er-Râzi el-Cessas** (1986) Ahkâmu'l Kur'ân, Beyrut, C: 1, s. 481-482. (Aktaran: **Aslan** (2018b), s. 14.)

Eslemi, Hz. Ebubekir, Hz. Osman, Hz. Ali'nin şâhitliğinde azat ettiği, Muaviye b. Ebû Süfyan'a yazdırarak tescil ettirdiği bilinmektedir[65].

Müfessirlerin çoğu ayetin "*Şâhitler çağırıldıkları zaman (gelmekten) kaçınmasınlar.*" bölümüne iki çeşit mana vermişler ve ayetin iki şehâdet şeklini ifade ettiğini belirtmişlerdir. Bu bağlamda şâhit ifadesi ile hem önceden bildikleri bir husus hakkında şâhitlik yapmaya davet edilen hem de bir muameleyi, hakkı, alış verişi sabit kılmak için şâhit arandığı zaman çağırılan kimselerin kastedildiğini söylemişlerdir. Nitekim tâbiînin tefsir ve hadis alimlerinden Rebi b. Enes, Bakara 2/ 282. ayetin insanların, aralarındaki hukukî akidler ve muamelelere şâhit tutacak birilerini bulmak için toplulukları gezdiği halde kimsenin bu çağrıyı kabul etmemesi üzerine indirildiğini ve böylelikle çağrılan kişinin şâhitlik etmesinin gerekli kılındığını rivayet etmektedir[66].

İlk dönemlerde yalnız hukukî ve ticarî muamelelerin değil idarî ve siyasî nitelik taşıyan meselelerin de şâhit bulundurularak yazıyla belgelendirildiği görülmektedir. Hudeybiye Antlaşması, Necranlılarla yapılan ilk antlaşmalar, Hz. Ömer'in atadığı vergi memurlarının tayin kararnameleri şâhitler huzurunda yazılmıştır[67]. Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Zeyd b. Sabit gibi önde gelen birçok sahabi de vakıflarını şâhitler huzurunda kurarak yazıyla belgelendirmişlerdir[68]. Yine Kur'an-ı Kerîm'in kitap haline getirilmesi için ayetler toplanırken de yanında yazılı olarak Kur'an ayeti getiren her bir kimseden yazılı ayetin doğruluğuna şehâdet edecek iki şâhit istenmiştir[69].

Erken dönem fıkıh literatüründen itibaren sadece yazı ve mührün beyyine olarak kabul edilmediği görülmektedir. İslâm mahkemelerinde mahiyetine şâhitlik edecek iki şâhit olmadıkça yazılı vesikalar kabul edilmemiştir. Yazılı belge ancak şâhitlerle birlikte hukukîlik kazanmakta ve beyyine sayılmaktadır. Bunun sebebi yazının tahrife uğrama ihtimali veya yazının yazıya benzerlik göstermesidir[70]. Mecelle'nin 1736. maddesinde de yalnız hat ve hatm ile amel olunmayacağı düzenlenmiştir.

---

[65] **Kettânî, Muhammed Abdülhay** Et-Terâtîbu'l-İdâriyye (Çev.: Özel, Ahmet (2012) Hz. Peygamber'in Yönetimi, 3. Baskı, İstanbul, İz Yayıncılık), s. 436.
[66] **Taberî,** C: 2, s. 174.
[67] **Atar** (1991), s. 214.
[68] **Aslan** (2018b), s. 17.
[69] Her ayet getirenden, bu ayetin Hz. Peygamber tarafından yazdırıldığına veya Kur'an vahyi olduğuna şehâdet edecek iki şâhit getirmesi istenmiş, tek başına hafızadan yazmak kabul edilmemiştir. İki şâhitten maksadın ezber ve yazı olduğuna ilişkin rivayetler de mevcuttur. İbn Hacer, Fethü'l Bâri. Ancak Ahzâb Sûresi'nin 23. ayetinin yazılı olarak sadece Huzeyme b. Sâbit el-Ensarî'de mevcut olduğu hâlde, Hz. Peygamber tarafından önceden bu sahabenin şâhitliğinin iki kişinin şehâdeti yerine sayılması nedeniyle, ikinci bir şâhit aranmaması hususu şâhitten mananın kişiler olduğunu ortaya koymaktadır. Buhârî, "Aḥkâm", 37; "Tefsîr", 22/3.
[70] **Atar** (1991), s. 213-214, **Aslan** (2018b), s. 18.

Bu hususlar dikkate alındığında yazılı vesikaların güvenilirliğinin, hukukî geçerliliğinin sağlanması ve ispat kuvvetinin artırılması bakımından muhtevalarına şâhitlik edilmesi gerekliliğinin İslâm yargılama hukukunun metod ve ilkelerine uygunluk arz ettiğini söylemek mümkündür. Mahkemede düzenlenen belgelere ve yazılan hükümlere şâhitlik etmek üzere hazır bulunan ve şuhûdü'l hâl uygulamasına öncülük eden Osmanlı'dan evvelki şuhûd/şuhûdü'l udûl heyetleri de hâlin şâhitleri niteliği taşıdıklarından kısaca şehâdetin mahiyetine ve şâhitlerin vasıflarına değinmekte yarar bulunmaktadır.

1.2.3. Şehâdet

Fıkıh ve usul-i fıkıh kitaplarının eş-Şehâde bölümlerinde ve şâhitlik, sicillât, noterlik hizmetlerine yer veren şurût kitaplarında, çeşitli kanunnâmeler ve talimatlarda borç ilişkileri, ikrâr, şâhitlik, vekâlet, vasiyet, kefâlet, sicillât hususlarını kapsayan düzenlemeler mevcuttur. İleriki başlıklarda ayrıntılı olarak ele alacağımız bu düzenlemelere bakıldığında hukukî ilişkileri teyit ve tescil eden yazılı belgelerin mahkemelerde ispat vasıtası olarak kullanımında veya herhangi bir hukukî ihtilafın mahkemede çözülerek hükme bağlandığının ispatında ve ayrıca yargılama faaliyetinin tarafsız, bağımsız, alenî ve hukuka uygun şekilde yürütülmesinin temininde şâhitlik müessesesinin oldukça etkili olduğu görülmektedir.

Burada zikrettiğimiz şâhitlik müessesesinden kasıt yargılama sürecinde aktif rol alarak dava konusu somut vakaya ilişkin beyanda bulunan şâhitlerin şâhitliği değil hukukî işlemlerin yazıya aktarılmasında belgelerin içeriğine şâhitlik edenler ve mahkemede hazır bulunarak yargılama faaliyetinin seyrine, verilen hükme ve aynı şekilde mahkemede düzenlenen belgelerin muhtevasına şâhit olanlardır. Henüz ayrı bir isimle adlandırılmadıkları ve hususi bir heyet olarak vücut bulmadıkları halde bu kimselerin şuhûdü'l hâlin Osmanlı uygulaması öncesindeki benzerlerine örnek teşkil ettiği yerine getirdikleri vazifelerden anlaşılmaktadır. Bu nedenle yine şâhitler olarak bir belgenin içeriğine, mahkeme hükmüne ve mahkemedeki hâle şâhit olan bu kimseler hakkında şâhitlere ilişkin emir ve yasakların, tavsiye ve ihtarların geçerli olduğu söylenebilir. Ayrıca şâhit oldukları yargılamada kadının taraflara karşı tavır ve davranışları yahut mahkemede verilen hükmün ne olduğu kendilerinden sorulduğu takdirde cevaplarının güvenilir ve isabetli bulunması bu kimselerin de şâhitler için aranan şartlara ve niteliklere sahip olmasına bağlıdır.

Kur'an-ı Kerim'in pek çok ayetinde şâhitliğe değinilmiştir. "*...Şâhitler çağırıldıkları zaman (gelmekten) kaçınmasınlar... Yazana da, şahide de bir zarar verilmesin...*"[71], "*...Kim şâhitliği gizlerse şüphesiz onun kalbi günahkârdır...*"[72], "*Onlar, şâhitliklerini dosdoğru yapan kimselerdir.*"[73], "*Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa Allah için şâhitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şâhitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.) Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şâhitlik ederken gerçeği) çarpıtırsanız veya (şâhitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.*"[74], "*Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şâhitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz sizi adaletsizliğe itmesin. Adil olun...*"[75] , "*Ey iman edenler! Birinizin ölümü yaklaştığı zaman vasiyet sırasında aranızda şâhitlik (edecek olanlar) sizden adaletli iki kişidir. Yahut; seferde olup da başınıza ölüm musibeti gelirse, sizin dışınızdan başka iki kişi şâhitlik eder. Eğer şüphe ederseniz, onları namazdan sonra alıkorsunuz da Allah adına, 'Akraba da olsa, şâhitliğimizi hiçbir karşılığa değişmeyiz. Allah için yaptığımız şâhitliği gizlemeyiz. Gizlediğimiz takdirde şüphesiz günahkârlardan oluruz' diye yemin ederler.*"[76] ayetleri şâhitliğin ehemmiyetini ve mesuliyetini ortaya koymaktadır. Ayetlerde şâhit gösterilen bir kimsenin şehâdetten kaçınmaması gerektiği vurgulanmış ve şâhitlikte adil olmanın gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Şâhitlikle ilgili günümüze ulaşan hadisler de mevcuttur. Hz. Peygamber; "*Yalan şehadet Allah'a şirkle bir tutulmuştur.*"[77] buyurmuş ve peşinden "*...Putlara tapmak gibi bir pislikten ve yalan sözden de kaçının.*"[78] ayetini okumuştur. Bir diğer hadiste "*Hain erkek ve haine kadının, zani erkek ve zaniye kadının, kardeşine kin taşıyan kimsenin şehâdeti caiz değildir.*"[79] demiştir. Hadiste geçen hain ifadesiyle emanetlere hıyanetleriyle bilinen kimseler, zani kelimesi ile de kazf haddi suçundan cezalandırılan kimseler kastedilmektedir.[80] Yine "*Size büyük günahların en büyüğünü söyleyeyim mi? Allah'a ortak koşmak ve anne-babaya saygısızlık/kötülük etmektir. Dikkat edin (bir de) yalan söylemek*

[71] Bakara 2/282.
[72] Bakara 2/283.
[73] Mearic 70/33.
[74] Nisâ 4/135.
[75] Mâide 5/8.
[76] Mâide 5/106.
[77] Tirmizi, "Şehâdât", 3; Ebu Davud, "Akdiye", 15; İbnu Mace, "Ahkâm", 32.
[78] Hac 22/30.
[79] Ebu Davud, "Akdiye", 16; İbnu Mace, "Ahkam", 30.
[80] **Canan, İbrahim** (2005) Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte, Akçağ Yayınları, İstanbul, C: 13, s. 464.

ve yalancı şahitlik yapmaktır."[81] hadisi de yalancı şâhitliği, şirk ile birlikte anmakta ve bir hakkın sahibine tesliminde şâhitlerin oynadığı önemli role işaret etmektedir.

1.2.3.1. Şehâdetin Mahiyeti

Şehâdet kelimesi, hazır bulunmak anlamındaki kökten türemiş ve bir kişiye, tanıklığı yerine getirmek amacıyla mahkemede hazır bulunduğu için şâhit ismi verilmiştir[82].

Şâhidin hakim huzurunda ve tarafların önünde 'şehâdet ederim' diyerek haber vermesi şehâdetin mahiyetini oluşturmaktadır[83]. Şâhidin 'şehâdet ederim' lafzıyla beyan etmeyip 'böyle biliyorum, işittim, zannediyorum, galiba' gibi muğlak ifadeleri kullanması halinde şehâdetin eda edilmiş olmayacağı ise "*Şu güneş gibi apaçık gördüysen tanıklık et, yoksa terket.*" hadisinden anlaşılmaktadır[84].

1.2.3.2. Şâhitliğin Şartları

Şâhitlik, Hz. Peygamber döneminden itibaren İslâm yargılama hukukunda kesinlik ifade eden ispat vasıtaları arasında en yaygın kullanılanıdır. Şâhitliğin biri tahammül, diğeri eda olmak üzere iki aşaması vardır[85].

Tahammül-ü şehâdet; kişinin şâhitlik edeceği, davaya konu olan olayı veya işlemi gerçekleştiği esnada görüp işitmesi, içeriği ve tarafları hakkında bilgi sahibi olmasıdır. Eda-i şehâdet ise; şâhidin, şâhit olduğu olayı, işlemi hakim huzurunda dile getirmesidir[86]. Bir diğer deyişle şâhitliğin tahammül aşaması 'şâhit olmak', eda aşaması ise 'şâhitlik etmek' manasına gelmektedir. Şâhitlik etmenin yargılama sürecinde hukukî bir etki oluşturabilmesi ve şâhitliğin hakim nezdinde makbul sayılabilmesi için bazı şartlar bulunmaktadır.

---

[81] Buhari, "Edeb", 6.
[82] **Serahsî,** Mebsût, (Çev.: Duman, Soner/ Güman, Osman, Mebsut, İstanbul, Gümüşev Yayıncılık), C: 16, s. 167
[83] Mecelle 1684.madde; **Ali Haydar Efendi,** C: IV, s. 2989. Şer'iyye sicillerindeki ifadelerden de anlaşıldığı üzere "*...bu hususu bu vech üzere şâhidleriz ve şehâdet dahi ideriz deyu her birleri edâ-i şehâdet-i şer'iyye eylediklerinde*", "*…şâhidiz ve şehâdet dahi ederiz deyü her biri müttefikü'l-lafz ve'l-ma'nâ ber-nehc-i şer'î edâ-yı şehâdet-i şer'iyye etmeleriyle*" denilerek şâhitlerin şehâdetleri kayıtlara geçmiştir. **Baş, Ergin** (2008) '62 Numaralı Amasya Şer'iye Sicil Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi' (Yüksek Lisans), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 93; **Erdoğan,** s. 454.
[84] **Serahsî,** C: 16, s. 167; Mecelle 1689. madde.
[85] **Apaydın, H. Yunus** (2010) 'Şâhit' TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C: 38, s. 279.
[86] **Yurtseven, Yılmaz** (2018) 'İslam-Osmanlı Muhakeme Hukukunda Şâhitlik Müessesesi' YBHD, S: 2, s. 91-92

1.Müslüman olmak: Müslüman olmayanlar Müslümanlar aleyhine şâhitlik edemezler. İhtilafın taraflarından biri Müslüman, diğeri gayrimüslim olsa dahi sadece Müslümanların şehâdeti kabul edilmektedir. Bu nedenle belgelerde daha çok Müslüman şâhitlere rastlanılmaktadır. Bu şâhitlerden bahsedilirken sıklıkla udûl-i müslimîn, şuhûdü'l udûl ifadelerine yer verildiği görülmektedir. Zimmilerin kendi aralarındaki husumetlerde ise birbirleri aleyhine şâhitlik etmeleri mümkündür[87].

2.Hür olmak: Kölelerin şehadeti kabul edilmemektedir. Müslüman köleler diğer şartları da taşıdığı takdirde her ne kadar şâhitliğe ehil gibi görünse de özgür olmadıklarından ve toplumsal statülerinden dolayı iradeleri baskı altına alınabileceğinden şâhitliklerine itibar edilmemektedir. Bununla birlikte köle iken şâhit oldukları bir olay hakkında, hür kaldıktan sonra şâhitlik edebilmeleri mümkündür[88].

3.Âkıl Bâliğ olmak: Bir kimsenin şâhitlik edebilmesi için aynı zamanda hem ayırtım gücüne sahip hem de ergin olması gerekmektedir. Ergin fakat akıl hastası kimselerin şehâdetlerinin kabul edilmediği gibi ayırtım gücüne sahip çocukların da şehâdetleri kabul edilmez. Ancak ayırtım gücüne sahip bir çocuğun henüz buluğa ermemişken şâhit olduğu bir mesele ile ilgili ergin olduktan sonra şâhitlik etmesi mümkündür[89].

4.Kör veya dilsiz olmamak: Şâhidin, şâhitlik edeceği meseleyi bilebilmesi ve mahkemede tarafları teşhis edebilmesi için gözüyle görmüş olması gerekmektedir. Ayrıca 'şehâdet ederim' lafzını telaffuz etmesi şehâdetin muteber sayılması için şart olduğundan dilsiz olmaması gerekmektedir[90]. Görmenin yeterli olmadığı işitmeye dayalı davalarda ise sağırların şehâdeti makbul sayılmamaktadır[91].

5.Kazf haddi ile cezalandırılmamış olmak: Bu suçta hem kul hakkı hem de Allah'ın hakkı ihlal edildiğinden ve iftirada bulunanın yalan söylediği sabit olduğundan zina iftirası suçundan dolayı cezalandırılan kimselerin şehâdetleri kabul edilmemektedir[92].

6.Adil olmak: Ayet ve hadislerle şâhitlere adil olmaları tavsiye edilmiştir. Büyük günahları işlemeyen, küçük günahlarda ise ısrar etmeyen, dinin emirlerine uyan, dürüst ve ahlaklı kimselerin şâhitliği kabul edilmektedir[93]. Yerli yersiz ve çokça konuşan, ahlâka mugayir davranışlarda bulunan kimselerin şehâdetleri ise sözlerine itimat

[87] **Serahsî**, C: 16, s. 170; **Ekinci** (2017a), s. 384; **Atar** (1991), s. 197.
[88] **Serahsî,** C: 16, s. 171; **Yurtseven** (2018), s. 100, **Apaydın** (2010), s. 280.
[89] **Yurtseven** (2018), s.95; **Bayındır, Abdulaziz** (2015) İslâm Muhâkeme Hukûku, 2. Baskı, İstanbul, Süleymaniye Vakfı Yayınları, s. 173.
[90] **Atar** (2013), s. 178; **Apaydın** (2010), s. 282.
[91] **Ekinci** (2017a), s. 384.
[92] **Üçok / Mumcu/ Bozkurt** (2011), s. 101; **Yurtseven** (2018), s. 101.
[93] **Atar** (1991), s. 198.

edilemeyeceğinden ve beyanları göz önünde tutularak verilecek kararlar toplum nezdinde şüphe oluşturabileceğinden kabul edilmemektedir[94]. Mecelle'nin 1705.maddesi ile 'adil' hasenatı (iyiliği) seyyiatına (kötülüğüne) galip kimse olarak tanımlanmış ve şâhidin adil olması şart kılınmıştır. Aynı madde ile namus ve ahlâkı ihlal eden hal ve hareketlerde bulunan şahıslarla, yalancılıkları herkesçe bilinen kimselerin şehâdetlerinin de makbul olmayacağı düzenlenmiştir.

Bu noktada karşımıza 'mürûet' kavramı çıkmaktadır. Mükemmel insaniyet, ahlakî ve manevî meziyetler anlamını taşıyan kelimenin bir diğer anlamı da insana yaraşır davranış sahibi olmaktır[95]. Mürûete aykırı davranış sahibi kimselerin utanma, toplum nezdinde küçük düşme korkusu gibi duyguları yitirmiş olacağı düşünülmektedir. Böyle kimselerin sözüne güvenilemeyeceği için şehâdetleri de kabul edilmemektedir. Alkol içen, faizle alışveriş yapan, sözünde durmayan, sosyal çevresine, örf ve adete uygun yaşamayan kimseler mürûete aykırı davranan kimselere örnektir.

7.Taraflardan biri ile akraba, ortak veya düşman olmamak: Şâhitlik eden kimsenin şehâdeti dolayısıyla bir menfaat elde etmemesi gerekmektedir. Bu nedenle alt soy- üst soy ile karı-kocanın birbirleri lehine şâhitlik etmeleri mümkün değildir[96]. Menfaatleri bir olan iş ortaklarının veya ebeveynleri arasında biri diğerinin malında tasarruf edebilecek derecede dostluk olanların da birbirleri lehine şehâdetleri makbul olmamaktadır[97]. Şâhidin aleyhine şehâdet ettiği taraf ile arasında düşmanlık olmaması da şehâdetinin kabulü için şarttır[98].

Şâhitlikte adil olunması ve bir menfaat elde edilmemesi gerektiğinden en yakınları lehine şâhitlik edemeyecek bir kimsenin kendi fiiline dair şehâdetinin de muteber olmayacağı açıktır[99]. Kendi fiiline şâhitlik edemeyecek bir kimsenin davacısı olduğu bir davada şâhitlik etmesi de mümkün değildir[100].

1.3. Şuhûdü'l Hâl Müessesesinin Gelişim Sürecinde Yerine Getirdiği Vazifeler

İslâm muhâkeme hukukunun tatbik edilmeye başlandığı ilk dönemlerde ve sonrasında şuhûdü'l hâlin müstakil bir varlığının bulunmadığı anlaşılmaktadır. Şuhûdü'l hâlin ayrı bir

---

[94] **Yurtseven** (2018), s. 101.
[95] **Çağrıcı, Mustafa** (2006) 'Mürüvvet', TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C: 32, s. 61.
[96] **İbrahîmi Halebî,** Mülteka-El Ebhur (Çev.: Mustafa Uysal (1993) İzahlı Mültekâ El-Ebhur Tercümesi, Konya, Uysal Yayınevi), C: 3, s. 232. Mecelle, 1700.
[97] **Halebî,** C: 3, s. 232; Mecelle, 1701. madde.
[98] **Halebî,** C. 3, s. 233; Mecelle, 1702. madde.
[99] Mecelle, 1704. madde.
[100] Mecelle, 1703. madde.

müessese olarak teşekkül etmesini hazırlayan aşamalara baktığımızda karşımıza ilk olarak hukukî işlemlere şâhitlik edilmesi gerekliliği çıkmaktadır. Yargılama faaliyeti de bir hukuk işlemidir ve bu nedenle yargılamaya şâhit olunması gerekmektedir.

Aynı zamanda yazılı belgelerin hukukî bir sonuç doğurabilmesi için muhtevalarına şâhitlik etmiş kimseler bulunması gerektiği görülmektedir[101]. O nedenle hukukî muameleler için belgeler düzenlenirken ve mahkeme kararları kayıt altına alınırken hazır bulunacak şâhitlere ihtiyaç duyulmuştur. Böylelikle somut bir vakaya tesadüf eseri şâhit olan vaka şâhitlerinden ayrıca iradî olarak hâle şâhitlik etmek üzere hazır bulundurulan hâl şâhitleri ortaya çıkmıştır.

Hâl şâhitleri Osmanlı uygulamasına kadarki tarihsel süreçte çeşitli görevleri yerine getirmiştir. Bunlar tezkiye, tasdik ve tescil, yargılamaya şâhitlik, bilirkişilik ve istişare görevleridir. Bu görevlerin incelenmesi Osmanlı şuhûdü'l hâlinin fonksiyonlarını tespit etmek bakımından önem taşımaktadır.

1.3.1. Tezkiye Vazifesi

Şâhitlerin şâhitliklerinin kabulü için birtakım vasıflara haiz olmaları şart olduğundan Hz. Peygamber döneminden itibaren davalarda şâhitlik edecek kimseler ifadeleri kabul edilmeden önce soruşturulmaktaydı. Hz. Peygamber'in önüne gelen ihtilâflarda şâhitlerin beyanlarını kabul etmeden önce bu kimseleri bizzat komşuları vasıtasıyla soruşturduğu vâkidir[102]. Tezkiye adını alan bu uygulama yalancı şâhitlerin sayılarının çoğalmasıyla yaygınlaşmıştır.

İlk dönemlerde kadılar şâhitlerin güvenilir ve adil kimseler olup olmadığını alenî olarak soruşturmaktaydı. Sonuç olarak şâhitliğin şartlarını sağlayan ve adalet vasfına haiz olduğu anlaşılan kimselerin şâhitlikleri kabul edilirdi. Zamanla açıktan yapılan soruşturmalarda şâhitlerin durumlarının kendilerine sorulduğu kimseler çeşitli sebeplerle gerçek kanaatlerini dile getirmekten kaçınabileceği veya baskı altında kanaat bildirebilecekleri için soruşturmaların gizli yapılması usulüne gidilmiştir. Gizli soruşturmaya başvuran ilk kadılar arasında Kûfe kadısı Şüreyh ile İbn Şübrüme, Mısır'da

[101] **Ülker** (2017), s. 70.
[102] **Serahsî,** C: 16, s. 140; **Aslan** (2018b), s. 17.

ise Gavs b.Süleyman zikredilmektedir[103]. Gizli tezkiyeye fıkıh literatüründe mesture de denmektedir[104].

İnsanlar arasında ihtilâfların artması ile kadı önüne getirilen davalar artmış, bu durum dinlenilmesi gereken şâhitlerin sayısında da artışa sebep olmuştur. Şâhitlerin tamamının kadı tarafından soruşturulması güç hale gelince bu vazife sâhibu'l-mesâil veya müzekkî adıyla anılan memurlara devredilmeye başlanmıştır[105]. İlk kez sâhibu'l-mesâil tayinini Mısır'da hicri 168 senesinde kadı Mufaddal b. Fedâle yapmıştır[106]. Müzekkiler kadı tarafından bölgelerinde adil olmalarıyla bilinen, şâhidi yakından tanıma imkânı olan kimseler arasından seçilirdi[107].

Ebu Hanife ve Ebu Yusuf tezkiye işlemi için bir müzekkinin yeterli olduğunu beyan ederken, İmam Muhammed şâhitlerin adaletini tespit için iki erkek veya bir erkek iki kadın müzekkinin varlığını aramaktadır[108]. Alenî tezkiyenin bir tür şâhitlik olduğu ve bu nedenle şâhitlik için gereken şartların müzekkîlerde de aranması gerektiği hususunda görüş birliği bulunmaktadır. Hanefî mezhebinin görüşüne göre müzekkîlerin şehâdet lafzını söylemeleri şart olarak aranmazken, diğer mezheplerde ise şehâdet lafzının kullanılması gerekmektedir[109].

Gizli tezkiye süreci kadının müzekkîlere birer yazı (mestûre) göndermesi ile başlar ve müzekkîlerin şâhidin adil ve şâhitliğinin muteber olduğunu bildirmeleri durumunda sona erer, şâhidin şâhitliği kabul edilirdi. Alenî tezkiye ise müzekkîler bizzat mahkemeye gelerek tarafların ve kadının huzurunda şâhitlerin kendilerine sorulmasıyla veya bir mahkeme görevlisinin taraflar ve şâhitlerle müzekkîlerin bulunduğu yere gönderilmesiyle gerçekleşirdi[110].

Davada dinlenilecek şâhitlere ilişkin bilgi veren ve görevleri gereği sıklıkla mahkemeye gelen müzekkîler, yargılamada hazır bulundukları ve aynı zamanda şâhitliğin gerektirdiği niteliklere haiz oldukları için mahkemedeki hâle, yargılama faaliyetine ve huzurlarında düzenlenen belgelerin içeriğine de şâhit olmuşlardır. Memlûk mahkemelerinde dava şâhitlerinin tadil ve tezkiyesi için kadılar tarafından görevlendirilen ve şuhûdü'l udûl

[103] **Serahsî,** C: 16, s. 139; **Atar** (2019), s. 137.
[104] **Atar** (1991), s. 148.
[105] **Serahsî,** C: 16 s. 139; Kâsânî, C: 7, s. 10-11.?
[106] **Atar** (1991), s. 204.
[107] **Doğan,** s. 15.
[108] **Serahsi**, C:16, s.137.
[109] **Doğan,** s. 18.
[110] **Başoğlu, Tuncay** (2012) 'Tezkiye' TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, C: 41, s. 77.

olarak adlandırılan maaşlı ve kadrolu personellerin bulunduğu ayrı bir şâhit grubu olduğu nakledilmektedir[111].

1.3.2. Tasdik ve Tescil Vazifesi

İslâm adlî teşkilatının ilk dönemlerini takiben hem tezkiye görevini yerine getirmek hem de mahkemede hazırlanan resmi belgelerin muhtevasına şâhitlik ederek bu belgelerin hukuka uygunluğunu ve hukukî geçerliliklerini temin etmek amacıyla mahkemelerde güvenilir, itimat edilir kimseler devamlı olarak hazır bulundurulmaya başlanmıştır[112]. Bu kimseler kadı tarafından beldedeki adil olarak tanınmış, ulema sınıfına mensup, dürüstlükleri ile bilinen şurut ve fıkıh ilimlerine sahip kişiler arasından tayin edilmiştir[113].

Mahkemede hazır bulunmak için tayin edilen kişilerin zamanla belgelerin düzenlenmesinde tecrübe sahibi olmalarına, resmî yazılar kaleme almayı ve resmî belgeleri tanzim etmeyi (noterliği) üstün bir anlayışla kavramalarına bağlı olarak, muhtevalarına şâhitlik yapmanın yanı sıra belgeleri düzenleme ve tasdik etme görevini de üstlendikleri görülmektedir[114].

Aralarında tezkiye ile görevli müzekkilerin, günümüz hukukundaki noterlik hizmetlerini yerine getiren kâtiplerin olduğu yargılama sırasında hazır bulunan heyet *şuhûd, şuhûdü'l udûl, udûl* olarak adlandırılmıştır[115]. Memlûk dönemine ait mahkeme kayıtlarında belgenin en sonunda şuhûdü'l udûlün " *...hadartü meclise'd-da'vâ (davanın celsesinde bulundum), hadartü'd-da'vâ ve'l-cevâb ve meclise'l-mu'ayyen (iddia ve cevapta ve belirtilmiş celsede bulundum), hadartü meclise'l -hükmi (karar verme celsesinde bulundum), vakaftü 'ale'l-mezkûr (zikredilene vâkıf oldum), şehidtü/şehide/eşhedü bi-mazmunihi (muhtevasına şâhit oldum)...*" gibi ifadeleri kullanarak isimlerini yazdıkları nakledilmektedir[116].

---

[111] **Erünsal,** s. 29.
[112] **Erünsal,** s. 2-3; **Atar** (1991), s. 140; **Ülker** (2017), s. 69-71.
[113] Adil şâhitler olarak belirlenen *şuhûd*un içinden *udul* olarak kabul edilen kimseler noterlik işlemleri için atanmıştır. **Tyan, Emile** Le Notariat et le Regime de la Preuve Par Ecrit Dans la Pratique du Droit Musulman (Çev.: Çalışkan, A. Ziya (2019) Noterlik ve İslam Hukuku Uygulamasında Yazıyla İspat Rejimi, Konya, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü), s. 22-23; **Atar (**2019), s. 156-157; **Ülker** (2017), s. 84-85.
[114] **Atar** (2019), s. 136; **Erünsal**, s. 305; **Tyan,** s. 23; **Aslan** (2018b), s. 19.
[115] **Aslan** (2018b), s. 23; **Erünsal,** s. 3, 7; **Ülker** (2017), s. 69
[116] **Erünsal,** s. 30.

1.3.3. Yargılamaya Şehâdet Vazifesi

Hz. Peygamber ve dört halife döneminde davalar sayıca az olduğundan ve taraflar haklarında verilen hükme razı geldiklerinden kadı kararlarının yazıya geçirilmesine ihtiyaç duyulmamıştır. Ancak zamanla haklarında verilen hükme razı olmayanlar ve aleyhlerinde verilen hükmü inkâr edenler çoğalmıştır. Bu nedenle kadılar hüküm verdikleri davaları yeniden yargılamaya konu olmamaları için ve yerlerine tayin edilen kadıları süreçten haberdar etmek amacıyla aldıkları kararları, verdikleri süreleri, kabul ettikleri delilleri içerir şekilde kaydetmeye başlamışlardır[117].

Mahkeme kararlarının tescilinin Hz. Muaviye'nin halifeliği döneminde kadılık yapan Süleym b. Itr (695) ile başladığı nakledilmektedir[118]. Kadı Süleym hükme bağlanmış bir miras davasında tekrar hüküm vermesi için huzuruna gelen taraflar hakkında daha önce verdiği hükme dair bir yazılı belge düzenletir ve şuhûdü'l- udûlden ordunun önde gelen komutanlarından olan ikisini hükmüne şâhit tutar[119]. Ancak uygulamanın hemen yerleşmediği, sürekli hale gelmesinin zaman aldığı Sadrüşşehîd İbn Mâze'nin Şerhu Edebü'l- Kadi eserinde, Kufe kadısı Abdullah b. Şübrüme'den yaptığı nakilden anlaşılmaktadır. İbn Şübrüme davaların çoğalması nedeniyle davanın taraflarının ve şâhitlerinin beyanlarını ilk kez zabta geçirenin kendisi olduğunu ve daha sonra bu uygulamanın hep devam ettiğini ifade etmiştir[120].

Şâhitlerin tezkiyesini yapan ve yazılı vesikaların muhtevasına şâhitlik eden, bu belgeleri usulüne uygun şekilde tanzim eden (noterlik hizmeti veren) kimselerin meydana getirdiği şuhûd/ şuhûdü'l udûl heyeti vazifeleri gereği çoğunlukla mahkemede hazır bulunmaktaydı. Bu sayede kadının verdiği hükme de şâhit olduklarından gerektiğinde yargılamaya ilişkin şâhitliklerine başvurularak karara bağlanmış davaların yeniden görülmesini önlemek mümkündü. Bundan dolayı heyetin daimî olarak mahkemede yer alması ve duruşmalara katılması yaygın uygulama halini almış, zamanla üyelerin sayısı artmıştır[121].

---

[117] **Uzunçarşılı, İ. Hakkı** (1988a) Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı, 3.Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 109; **Aslan** (2018b) s. 18; **Serahsî**, C: 16, s. 138-139; **Ülker** (2017), s. 121-122.
[118] **Atar** (1991), s. 143.
[119] **Atar** (1991), s. 143; **Aslan** (2018b) s. 19.
[120] **Berki, A. Himmet** (1962) İslâm Şeriatinde Kaza, Ankara, Yargıçoğlu Matbaası, s. 59-60; **Atar** (2019) s. 136.
[121] **Aslan** (2018b), s. 18; **Atar** (2019), s. 155-156; **Erünsal,** s. 5-6. Sabit ve emin şâhitler olarak nitelendirilen şuhûd/ şuhûdü'l udûl uygulaması zamanla meslek halini almış ve yetki sahibi kadılar tarafından atanmışlardır. **Tyan**, s. 13,14,22; **İbn Battûta,** s. 637.

1.3.4. Bilirkişilik ve İstişare Vazifesi

Her ne kadar şuhûd/ şuhûdü'l udûl heyeti mahkemede yargılamaya şâhitlik için hazır bulunuyor ise de aralarında kadı ve hukuk alimlerinin de bulunması kadıların herhangi bir yanlıştan ve haksızlıktan kaçınmak için bu kimseleri heyette hazır bulundurduğu ihtimalini akla getirmektedir. Nitekim İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren kadıların yargılama sırasında istişare için ilim erbabını yanlarında bulundurduğu bilinmektedir[122]. Kadılar özellikle müşkül davalarda fukahaya görüş sorabilmekteydi[123].

Şuhûd/şuhûdü'l udûl heyetinin aralarında çok sayıda kadı, fakih, muhaddis ve müfessir de bulunduğundan miras tespit ve taksimi, mehirin hesaplanması, ölüm sebebini tespit, evlilik akitlerinin düzenlenmesi, halife ve hükümdarın cülûs ve hal'leri gibi çözümü güç meselelerde bilirkişilik ve danışmanlık yaptıkları da bilinmektedir[124].

Görüldüğü üzere çok erken devirlerde müessese halini alan şuhûd/şuhûdü'l udûl heyeti dava şâhitlerinin tezkiyesi, noterlik hizmetleri, kadının verdiği kararların tescili, bilirkişilik ve danışmanlık gibi pek çok faaliyeti yürütmekteydi. Daimî şâhitler olarak tayin edilen bu heyet, adliye teşkilatı Osmanlı hukukundaki nizâmına ulaşana kadar pek çok görev ve fonksiyonu aynı anda üstlenmiş durumdaydı. Heyetin içinde müzekkîler, şurût ilminde mahir kâtipler, hukukçular ve kadılar, ulemanın önde gelenleri bulunmaktaydı.

Osmanlı uygulamasında gerek heyetin teşekkülü gerek ifa ettikleri görevler ve üstlendiği fonksiyonlar daha farklı bir karakter kazanmışsa da şuhûdü'l hâl'in kökenini "şuhûdü'l udûl, udûl, şuhûd" isimleriyle adlandırılan müessesenin teşkil ettiği açıktır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'ndeki şuhûdü'l hâl müessesesini doğru değerlendirebilmek için şer'î ve örfî hukuk kaynaklarında mevcut şehâdet, ehl-i vukuf, noterlik ve tezkiye işlemleri konularına ilişkin düzenlemelerin büyük önem arz ettiği anlaşılmaktadır.

1.4. Osmanlı Hukuk Kaynaklarında Şuhûdü'l Hâl

Osmanlı hukuk mevzuatı şer'î ve örfî hukuk şeklinde iki kısımdan oluşmaktadır. Türkler, İslamiyet'i kabul etmeleriyle birlikte yürürlükteki hukuka tâbî olmuşlardır. Kur'an, sünnet, icma, kıyas ile tamamlanmış ve fıkıh kitaplarıyla derlenmiş hükümlerden meydana

[122] Hz. Ömer hüküm verirken istişare amacıyla bir heyeti mahkemede hazır bulundurmaktaydı. **Karaman, Hayreddin** (2017) İslâm Hukuk Tarihi, 13. Baskı, İstanbul, İz Yayıncılık, s. 117; **Aslan** (2018b), s. 58.
[123] **Serahsî,** C: 16, s. 120.
[124] **Aslan** (2018b), s. 20; **Erünsal**, s. 3.

gelen şer'î hukuku benimsemişlerdir. İslamiyet'e uymayan adet ve geleneklerini terk etmiş, şer'î hukuka uyan kendi hukukî geleneklerini ise İslam hukukunun boşluk bıraktığı durumlarda uygulamaya devam etmişlerdir. Osmanlı Devleti de hâkim üst hukuk olarak şer'î hukuku tatbik etmiştir, İslam hukukunun hükümdara tanıdığı sınırlı yetkiler çerçevesinde ise örfî hukuk teşekkül etmiştir[125].

1.4.1. Şer'î Hukuk Kaynakları

İslâm hukukunun kaynakları, esasında hukuk kaidelerinin (ahkâm-ı İslâmiyyenin) nereden geldiklerini, dayanaklarının ne olduğunu, hangi asıldan çıkarıldıklarını ifade etmektedir. "edille-i şer'iyye", "masâdıru'ş-şeria" ve ingilizcedeki "source of law" tabirlerini karşılamaktadır[126]. İslam hukukçularının hukuk kaidelerinin tespitinde başvurduğu kaynakları "delil" olarak isimlendirmek de mümkündür. "Üzerinde doğru bir değerlendirme yapılınca istenen sonuca ulaşmayı mümkün kılan şey" manasına gelen "delil" kelimesi hukuki bir kaidenin kendisinden çıkarıldığı aslın karşılığıdır[127].

İslâm hukukunun kaynaklarını ve bunlardan hüküm çıkarılırken takip edilecek metotları hukuk ilminin ayrı bir dalı olan usûl-i fıkh ilmi bildirmektedir.

1.4.1.1. Aslî Kaynaklar

İslam hukukunun kaynağı Allah'ın iradesidir. Bu irade Kur'an ve Kur'an'ın açıklayıcısı olan sünnet ile ortaya çıkmaktadır. Kur'an ve sünnet doğrudan hüküm inşa ettiklerinden ötürü maddî kaynaklardır. İcma, Kur'an ile sünnetin doğru yorumlanması amacına hizmet eden açıklayıcı bir kaynak iken; kıyas ise kaynaklardan hüküm çıkarmayı sağlayan bir metottur[128].

Hz. Peygamber, sahabeden Muaz bin Cebel'i Yemen'e kadı olarak atadığında ona bir dava geldiği vakit nasıl hüküm vereceğini sormuştur. Muaz bin Cebel Allah'ın kitabıyla hükmedeceği cevabını vermiştir. Kitapta bir hüküm bulamadığı taktirde ne yapacağı sorulunca Rasulullah'ın sünnetiyle hüküm vereceğini, orada da bir hüküm bulunmadığı

[125] **Cin, Halil/ Akyılmaz, Gül** (2018) Türk Hukuk Tarihi, 10.Baskı, Konya, Sayram Yayınları, s. 77; **Ekinci** (2017a), s. 101-102.
[126] **Avcı** (2017), s. 37; **Aydın** (2013), s. 31.
[127] **Akbulut, İlhan** (2018) Türk Hukuk Tarihi, 1.Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, s. 118; **Aydın** (2013), s. 31; **Bilmen,** s. 60; **Ekinci** (2017a), s. 108.
[128] **Avcı** (2017), s. 38; **Schacht, Joseph** An Introduction to Islamic Law (Çev.: Dağ, Mehmet/ Şener, Abdulkadir (2018) İslam Hukukuna Giriş, Ankara, Otto Yayınları), s. 137.

halde içtihat ederek anladığıyla hükmedeceği cevabını vermiş ve bu cevabı Hz. Peygamber tarafından tasvip edilmiştir[129]. Bu hadise hukukî meselelerin çözümünde hüküm verilirken takip edilmesi gereken yolu göstermektedir.

1. Kitap (Kur'an-ı Kerim)

İslam hukukunun ana kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir. İslam hukukçuları bir hukukî meselenin çözümünde öncelikle Kur'an'a başvurmuşlar, konu ile ilgili hüküm varsa onu uygulamışlardır[130].

İlk vahiyden itibaren 23 yıllık bir sürede (610-632) parça parça inen, ilk halife Hz. Ebu Bekir'in döneminde kitap haline getirilen ve Hz. Osman'ın halifeliğinde çoğaltılan Kur'an'ın içerdiği hükümler konuları itibariyle üç gruba ayrılmaktadır. Bunlar iman ve inanç esaslarına dair itikadî hükümler, kişilerin kendilerine ve başkalarına yönelik davranışlarına dair ahlakî hükümler ile ibadetlerin ve İslam hukukunun ana prensiplerine dair amelî hükümlerdir[131].

Kur'an-ı Kerim'de adaletle hükmetme, ahde vefâ, suç ve cezalar arasında denge, kanunîlik ve şahsîlik, yönetimde şura ve işlerde istişare, başkasının malına zarar vermeme ve haksız yollarla başkasının malını yememe gibi hukukun temel esaslarını ortaya koyan ayetler mevcuttur[132]. Bu ayetler arasında genel manada şâhitliği düzenleyen ve şâhitliğin işlevi, gerekliliği, şartları hususlarına işaret ettiği için dolaylı olarak şuhûdü'l hâl müessesesini de ilgilendiren hükümler bulunmaktadır.

Şehâdet konusuna değinen Bakara 2/283., Mearic 70/33., Maide 5/8. ayetler şâhitlikten kaçınmamayı, adaletle şâhitlik etmeyi, şâhitlikte dürüst davranmayı emreden genel hükümlerdendir. Nahl 16/43. ayette ise "*Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun.*" buyrularak kişinin bilmediği hususlarda o husus hakkında alim bir bilirkişiye danışması gerektiği vurgulanmıştır. Bu hükümler çerçeve hükümler mahiyetinde olup, içinin doldurulması Hz. Peygamber'in sünnetine, dönemin yasama organına yani ulu'l-emre ve İslam hukukçularına bırakılmıştı[133].

[129] Ebu Dâvud, "Akdiye", 11; Tirmizi, "Ahkâm", 3.
[130] **Cin/ Akyılmaz,** s. 49; **Ekinci** (2017a), s. 109.
[131] **Avcı** (2017), s. 39.
[132] **Avcı** (2017), s. 40.
[133] **Cin/ Akyılmaz**, s. 50.

Daha çok had ve kısas cezaları, zekat, faiz gibi hususların düzenlendiği hükümler ise özet hükümlerdir. Bu hükümlerin detaylandırılması da yine diğer İslâm hukuku kaynaklarına bırakılmıştır. Talâk 65/2. ayette boşanmada iki şâhidin bulundurulmasını emreden ve şâhitliğin dosdoğru yapılmasını öğütleyen hüküm bir özet hükümdür.

Miras payları, boşanma, evlenme engelleri gibi daha çok şahıs haklarını ilgilendiren hükümler ayrıntılı hükümler olup Kur'an'daki hükümlerin çok az kısmı bu kategoriye girmektedir. Bakara 2/282. ayette borç ilişkilerinin yazıya aktarılmasında hangi hususlara dikkat edilmesi gerektiğini açıklayan ve bu işleme adil iki erkeğin, iki erkek yoksa bir erkek ile iki kadının şâhit tutulmasını emreden hüküm ayrıntılı bir hükümdür. Aynı şekilde Maide 5/106. ayet vasiyet sırasında şâhitliğin ne şekilde olacağına dair ayrıntılı bir hükümdür ve sefer esnasında vasiyete şâhitlik ile şâhitlerin yemininin ne şekilde olacağı dahi bildirilmektedir.

Kur'an hükümleri arasında doğrudan şuhûdü'l hâle ve yargılamaya şâhitlik edilmesine işaret eden bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak şâhitlik ile ilgili hükümler mevcuttur. Bunlar da şuhûdü'l hâlin varlığına müsaade etmekte ve müessesenin şekillenmesinde rol oynamaktadır.

2. Sünnet

Kelime manası âdet, yol, tarz[134] demek olan sünnete uyulması Kur'an-ı Kerim'deki çeşitli ayetlerde emredilmiştir[135]. Kur'an'daki Hz. Peygamber'e itaati emreden ayetler sünnetin İslam hukukunun aslî kaynaklarından olduğunu göstermektedir.

Hz. Peygamber'in vahye açıklık getirmek, gerekli görülen yerlerde boşlukları doldurmak, Müslümanlara örnek olmak amacıyla söz, davranış ve takrirleriyle ortaya koyduğu kaide ve prensiplerin bütünü sünneti meydana getirmektedir. Hz. Peygamber'in sözle ifade etmiş olduğu kaideler sözlü/kavlî sünnet, yaptığı iş ve davranışlar vasıtasıyla ortaya koyduğu kurallar fiilî sünnet, bir şeyin yapılmasına sessiz kalmak veya bir kimsenin bir işi yapışını engellememek, itiraz etmemek suretiyle örtülü olarak tasdik ettiği

[134] **Bilmen,** s. 184.
[135] Haşr 59/7: "*Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin.*"; Necm 53/3-4: "*O arzusuna göre konuşmaz. Bildirdikleri vahyedilenden başkası değildir.*"; Âl-i İmrân 3/32: "*De ki Allah'a ve Peygamber'e itaat edin*"; Nisa 4/80: "*Kim Peygamber'e itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur.*"; Ahzâb 33/21: "*Allah'ın Resülünde sizin için; Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.*".

uygulamalar ise takrirî sünnettir[136]. Yalancı şâhitliğin Allah'a şirk koşmakla bir tutulduğuna ilişkin hadis sözlü sünnete örnek teşkil etmektedir[137].

Muhtevaları bakımından ise sünnetler üçe ayrılmaktadır. Sünnetlerin bir kısmı Kur'an hükümlerini tekrarlayarak ayette mevcut olan hükmü kuvvetlendirir veya açıklık kazandırır. Bir kısım sünnetler ise Kur'an'daki genel ve özet hükümleri tefsir ederek anlaşılır kılar, kapsamını netleştirir veya bazı detaylar ve eklemeler getirir. Üçüncü kısım sünnetler ise Kur'an-ı Kerim'de bulunmayan meselelere çözüm getiren ve yeni hükümler koyan sünnetlerdir. Bedevinin, köylü aleyhindeki şehâdetinin caiz olmadığı[138] hükmü Kur'an'da yer almayan ancak sünnetle sabit kılınan bir hususdur. Hain ve kazf haddi ile cezalandırılmış erkek ve kadınların, kardeşine karşı kin sahibi olanların şehâdetinin caiz olmadığına ilişkin hadis ise şâhitlikte dürüstlüğü emreden ayetleri detaylandıran bir sünnettir[139]. Yine Hz. Peygamber'in istişarede bulunmaya ilişkin sünnetleri de işlerin yürütülmesinde meşvereti emreden ayette[140] mevcut olan hükmü pekiştirmektedir[141].

Şuhûdü'l hâl uygulamasına açıkça işaret eden bir hadis bulunmamaktadır. Ancak kimlerin şâhitliğinin geçerli olamayacağına ilişkin hadisler şuhûdü'l hâlin üyelerinde aranacak nitelikler bakımından önem arz etmektedir. Benzer şekilde istişareyi tavsiye eden sünnetler de bir faaliyetin yürütülmesinde ilim sahibi kimseler ile akil kişilerin sağladığı katkıya değindiklerinden şuhûdü'l hâlde hazır bulunacak kimseler bakımından örnek teşkil etmektedir.

3. İcmâ

İttifak, kasd anlamına gelen icmâ terim olarak aynı asırda yaşayan İslâm müçtehitlerinin hukukî bir mesele üzerinde ittifak etmeleri anlamına gelmektedir[142]. Müçtehit şer'i amelî konularda içtihat yapma yetkisine yani Kur'an ve sünnetle belirlenmiş hükümlerin lafız, mana ve kasıtlı olarak düzenlenmemiş boşluklarından hüküm çıkarma kabiliyet ve bilgisine sahip kimsedir[143]. Bu nedenle Kur'an ve sünnette açık ve kesin

---

[136] **Cin/ Akyılmaz,** s. 51.
[137] Tirmizi, "Şehâdât", 3; Ebu Davud, "Akdiye", 15; İbnu Mace, "Ahkâm", 32.
[138] Ebu Dâvud, "Akdiye", 17; İbnu Mâce, "Ahkâm", 30.
[139] Ebu Davud, "Akdiye", 16; İbnu Mace, "Ahkam", 30.
[140] Âl-i İmrân 3/159: "*... İş konusunda onlarla müşavere et…*".
[141] Ebû Hüreyre, "*Resûlullah'tan (sav) daha çok ashâbıyla istişare eden bir kimseyi görmedim.*" demiştir. Tirmizî, "Cihâd", 35; Buhârî, "Ahkâm", 26; İbn Hanbel, IV, 329. "*…İşleriniz, aranızda istişare ile yürütüldüğünde, yeryüzünde yaşamanız toprak altına girmenizden daha hayırlıdır.*" Tirmizî, Fiten, 78.
[142] **Bilmen,** s. 106.
[143] **Avcı** (2017), s. 46.

hükümlerle sabit hususlar hakkında icmâda bulunulamaz ve müçtehit olmayan kimselerin ittifakları icmâ sayılmaz[144].

İcmâ Kur'an ve sünnette teşvik edilmiştir[145]. Ancak, icmâda aklî sebepler üzerinde ittifak edilerek bir hukukî kaide ortaya konulmakta ve bu kaide tek başına bir şer'î hüküm ifade edemeyeceğinden icmânın İslâm hukukunun diğer kaynaklarına (esas itibariyle Kur'an ve sünnete, tartışmalı olmakla birlikte istihsan, maslahat gibi diğer kaynaklara), bir şer'î delile dayanması gerekmektedir[146].

İki tür icmânın varlığı kabul edilmiştir. Bunlar dönemin tüm müçtehitlerinin hukukî bir meseledeki görüşlerini açıkça bildirdikleri ve görüş birliğinin sağlandığı sarih (açık) icmâ ile bazı müçtehitlerin açıkça görüş bildirdiği, diğerlerinin ise karşı çıkmayarak sessiz kaldıkları sükutî (zımnî) icmâdır[147].

İcmânın bağlayıcı olması için hukukî meselenin çözümü hususunda görüş bildiren bütün müçtehitlerin ölmüş olmaları, böylelikle itiraz ederek veya içtihatlarından dönerek ittifakı bozmalarına imkan kalmamış olması aranmaktadır. Bu nedenle icmâ ancak bir sonraki kuşak için bağlayıcı olmaktadır[148].

Şâhit nisabında Kur'an'da yer alan hükümlerden yola çıkılarak zina haddinde adil, hür ve müslüman en az dört erkek şâhit gerektiği, diğer had ve kısas cezalarını gerektiren suçlarda ise iki şahidin yeterli olduğunda icma edilmiştir[149]. Yine tezkiye ile şâhitlerin adil olduklarının tespit edilmesi icma ile sabittir[150]. Yargılamaya şâhitlik edilmesine dair hususlara ilişkin icma örneğine ise rastlanılmamaktadır.

---

[144] **Sağlam, Hadi** (2015) 'Şer'î Bir Delil Olma Açısından İcmanın Mahiyeti Hakkında Bir Tahlil' EÜSBED, C: 8, S. 2, s. 168-169.

[145] Âl-i İmrân: "*Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a iman edersiniz.*". "*Ümmetim dalâlet üzerinde, yanlış yolda birleşmez.*" Tirmizî, Fiten, 7. "*Müslümanların güzel gördüğü şey, Allah katında da güzeldir*." Ahmed Bin Hanbel, I, 379.

[146] **Aydın** (2013), s. 37; **Cin/ Akyılmaz,** s. 54.

[147] **Aydın** (2013), s. 37; **Cin/ Akyılmaz,** s. 54.

[148] **Cin/ Akyılmaz,** s. 54.

[149] **Sağlam, Hadi/ Gökbayır, Sema/ Sağlam, Emine/ Çolak, Mehmet** (2012) 'İslâm Hukuku ve Modern Hukuk Bağlamında Şâhitlik Müessesesinin Değerlendirilmesi' Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C: 5, S: 2, s. 91; **Tozal, Ömer** (2015) 'İslam Muhâkeme Hukukunda Şâhitlik Müessesi (İbn Kayyim Örneği)' İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C: 6, S: 2, s. 162.

[150] **Çolak, Mücahit** (2016) 'İslam Muhakeme Hukukunda Şâhitlik ve Hükümleri' C: 9, S: 2, s. 96.

4. Kıyas

Kelime anlamı ölçmek, eşitlemek, takdir etmek, mukayese olup Kur'an, sünnet ve icmâda hakkında hüküm bulunan bir meselenin hükmünü ortak gerekçe (illet) ve benzerlik dolayısıyla hakkında hüküm bulunmayan bir meseleye uygulamaktır[151]. Kıyasta hakkında hüküm bulunan mesele (asıl), hakkında hüküm bulunmayan mesele (fer/makîs), mevcut hüküm ve illet/ benzerlik olmak üzere dört unsur bulunmaktadır[152].

Kıyas Kur'an, sünnet ve sahabe uygulamalarıyla tavsiye edilmiştir[153]. İhtilaflar sınırsızken mevcut hükümler sınırlıdır, bu nedenle kıyas metodu uygulanmadığı taktirde hükümlerin işlerliği sağlanamayacaktır. Ortak gerekçenin tespitinde mezhepler arasında farklılıklar görülmekte, uygulama alanı konusunda görüş ayrılıkları bulunmakta, kıyasa başvuru sıklığı mezheplere göre değişiklik göstermekte ise de dört hukukî mezhep de kıyası İslam hukuku kaynağı olarak kabul etmektedir[154].

Kadının şâhitlik edebildiği durumlar Kur'an, sünnet ve icmâ ile sabittir. Hanefi hukukçular kadının hâkimliğine dair herhangi bir hüküm olmadığı için, şâhitliğine ilişkin Kur'an ve sünnette mevcut hükümlere kıyas yaparak, şâhitlik etmesinin uygun bulunduğu meselelerde hakimlik yapabileceği sonucuna varmıştır[155]. Bu bağlamda kadınların şâhitlik edebildikleri ve hâkimlik yapabildikleri durumlara ilişkin meselelerde şuhûdü'l hâl olabilmelerinde bir engel bulunmadığını söylemek mümkündür.

1.4.1.2. Tali Kaynaklar

Hukukî bir ihtilaf çözülürken aslî kaynaklarda bir hüküm bulunmadığı durumlarda başvurulacak kaynaklar tali/fer'i kaynaklardır. İstihsan, istıslah, maslahat (mesâlih-i mürsele), sahabî kavli (fetvası), örf ve adet kuralları, istishâb, sedd-i zerâ'i, eski hukuk sistemleri bu kaynaklardandır.

---

[151] **Avcı** (2017), s. 51.

[152] **Demir, Abdullah (**2009) 'Karşılaştırmalı Bir Yaklaşımla Kıyas' Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi' C: 14, S: 20-21; s. 160-162.

[153] Haşr 59/2: "*Ey basiret sahipleri, ibret alın.*" ayeti ve Hz. Peygamber'in Muaz bin Cebel'i Yemen'e kadı tayin ettiği hadisi kıyasa delildir. Hz. Ömer'in Kûfe kadısı Ebu Musa el-Eş'ari'ye gönderdiği muhakeme usulüne dair mektubunda da kıyas teşvik edilmiştir.

[154] Hanefi mezhebi, kıyası ceza hukuku alanında kaynak olarak kabul etmemektedir. **Cin/ Akyılmaz,** s. 56.

[155] **Atar, Fahreddin** (2001) 'Kadı' TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C: 24, s. 67; **Karadağ, Bekir** (2018) 'İslam Hukukuna Göre Kadının Hâkimliği' Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, C: 10, S: 2, s. 697-698; **Apalı, Sıdıka** (2004) 'İslâm Hukukunda Kadının Şâhitliği ve Hakimliği ile İlgili Yaklaşımların Değerlendirilmesi' (Yüksek Lisans), Ankara üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 176.

Tali kaynaklardan elde edilen hükümlere tefsir, hadis, fıkıh, usul-i fıkıh, fetva kitapları aracılığıyla ulaşılmaktadır. Bu kitapların kazâ veya muhakeme hukuku olarak adlandırılan bölümlerinde yargı teşkilatı, davaların görülmesi, ispat vasıtaları ve şehâdetin mahiyeti ile şâhitlerin niteliklerine yer verilmektedir. Kur'an ve sünnetteki ilgili hükümlere yukarıda değindiğimizden tefsir ve hadis kitaplarındaki açıklamaları tekrarlamakta fayda görmemekteyiz. Aynı zamanda Osmanlı örfî hukukunun birer kaynağı olan fıkıh ve fetva kitaplarında mevcut hükümler hakkında ise örfî hukuk kaynakları incelenirken bilgi verilecektir.

1.4.2. Örfî Hukuk Kaynakları

Örfî hukuk başta şer'î hükümlerin kanun haline getirilmesi olmak üzere, padişahın emir ve fermanlarının bilhassa kanunnamelerde tedvin edilmesi, hukukçuların içtihat ve fetvalarına müracaat edilmesi, İslâm hukukunun getirmiş olduğu hükümlere uyduğu ölçüde Türk adet ve geleneklerinin sürdürülmesi ile meydana gelen hukuk kurallarıdır[156]. Şer'i hukukun kural koyduğu bir hususta örfî hukuk farklı bir kural koyamaz, bu durum bazı kanunname maddelerinde "Emr-i şer' muteberdir; kanunu yoktur." şeklindeki düzenlemelerde görülmektedir[157].

Padişahın sınırlı yasama yetkisi "*Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de*."[158] ayetine dayanmaktadır. Bu yetki ile padişah şer'î hukukun kaynaklarına ait hükümleri kanun haline getirebilir, birden fazla içtihadın olduğu hususlarda belli bir içtihadı benimseyebilir, şer'i hukuk kaynaklarında düzenlenmeyip kasıtlı olarak boşluk bırakılan konularda ise düzenleme yapabilirdi[159].

1.4.2.1. Kitaplar

Hanefî fıkıh kitapları başta olmak üzere medreselerde ders kitabı olarak da okutulan, hukukçuların kaleme aldığı, hukukî hükümleri ihtiva eden eserler Osmanlı hukukunda günümüzdeki kanun metinlerinin yerini tutmaktaydı. Kadıların karar verirken yaygın olarak

[156] **Avcı** (2017), s. 78; **Ekinci** (2017a), s. 164; **Akgündüz, Ahmed** (1990) Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları, C: 1, s. 51.
[157] **Akman, Mehmet** (2007) 'Örf ' TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C: 34, s. 93.
[158] Nisa 4/59.
[159] **Avcı** (2017), s. 115; **Cin/ Akyılmaz,** s. 81.

başvurdukları ve adeta hukuk kurallarının tedvini olan bu kaynakların birer kanun mecmuası fonksiyonunu üstlendiğini söylemek mümkündür[160]. Başlıcaları Fatih döneminden itibaren mahkemelerde sıklıkla istifade edilen Dürerü'l Hükkâm, Kanuni zamanında hazırlanıp tüm kadıların birincil başvuru kaynağı haline gelmesiyle neredeyse resmî hukuk kodu gibi uygulanan Mültekâ'l-Ebhur ve 'Osmanlı Kanunu' adıyla Fransızcaya çevirisi yapılan Kitab-ı Mevkûfât'tır[161].

Şehâdetin şartlarına ve şâhitlerin niteliklerine, tezkiyenin nasıl gerçekleştirildiğine, kadının yargılama faaliyetini yürütürken uyması gereken edeplere ilişkin genel ilkeler hakkındaki bilgiler dolaylı olarak şuhûdü'l hâli de ilgilendirmektedir. Zira mahkemede yargılamaya şâhitlik eden şuhûdü'l hâl bu ilkelere riayet edilip edilmediğinin gözlemleyicisi konumundadır. Bu eserlerde yer alan bilhassa yargılama esnasında yargı makamının tarafsız ve bağımsız olması, aleniyetin sağlanması, verilen kararın ve diğer hukukî işlemlerin kaydedilmesi hususlarında şer'î hukuk kaynaklarından çıkarılmış hükümler ise şuhûdü'l hâl müessesesiyle doğrudan ilişkilidir. Örneğin; Mülteka'da kadının, hüküm vermek için gizli değil açık bir yerde bulunması, kendi evinde dava baktığı hallerde dahi insanların oraya girebilmesine izin vermesi gerektiği kaydedilmektedir[162]. Mahkemenin açık ve yargılamanın alenî olması gerektiğini orta koyan bu kayıt şuhûdü'l hâlin üstlendiği yargılamanın aleniyetini temin fonksiyonuna doğrudan temas etmektedir.

1.4.2.2. Kanunnâmeler

Kanunnâmeler, padişahın şer'î hukukun kendisine tanıdığı sınırlı yasama yetkisine dayanarak koyduğu hukuk kurallarından meydana gelmektedir[163]. Örfî hukukun önemli kaynaklarından olan kanunnameler üç kısım halinde değerlendirilebilmektedir[164]. Birinci kısım kanunnâmeler ülkenin tamamında ve herkes için geçerli olan örfî hukuk kaidelerinin bir araya getirildiği umumî kanunnâmelerdir. Ülkenin belirli bir kesiminde uygulanacak genellikle arazi ve vergi rejimine dair düzenlemelerin yer aldığı kanunnâmeler hususî kanunnâmeler olarak adlandırılmaktadır. Yalnızca belli bir hususa ilişkin düzenlemeler içeren kanunnameler ise ayrı bir kısım teşkil etmektedir.

[160] **Aydın** (2013), s. 98.
[161] **Uzunçarşılı** (1988a), s. 22,115; **Ekinci** (2017a), s. 183.
[162] **Halebî,** C: 3, s. 196.
[163] **Cin/ Akyılmaz,** s. 82-83.
[164] **Ekinci** (2017a), s. 184-185.

Kanunnnâmelerde doğrudan şuhûdü'l hâle ilişkin bir düzenleme olmamakla birlikte şuhûdü'l hâlle ilgili tespitlerde bulunmamıza yarayacak hükümler yer almaktır. Ehl-i vukûf ve şâhitlere ilişkin düzenlemeler şuhûdü'l hâlin taşıması gereken nitelikleri ve üstlendiği fonksiyonları saptamamıza yardımcı olmakta, şehâdetin mahiyetini tarif eden ve udûl kimseleri işaret eden düzenlemeler ise şuhûdü'l hâle neden ihtiyaç duyulduğunu anlamamızı sağlamaktadır. Ta'dil ve tezkiye işlemleriyle, sicil ve hüccetlerle alakalı hükümler ise şuhûdü'l hâl'in işlevinin neler olup olmadığı, yerine getirdiği işlevlere karşılık bir ücret alıp almadığı hususlarına ışık tutmaktadır.

1. Klasik Dönem Kanunnâmeleri

Osmanlı örfî hukukunun temel kaynaklarından olan kanunnâmelerin muhtevası ve karakteri genel olarak kuruluştan Tanzimat dönemine kadar benzer özellikleri taşımaktadır. Aradaki bu zaman zarfı klasik dönem olarak adlandırılmaktadır. Klasik döneme ait kanunnâmeler İslâm'ın ilk günlerinden itibaren ulu'l-emr'e tanınan sınırlı yasama yetkisi çerçevesinde ortaya konan padişah iradesiyle veya şer'î hükümlerin tedvini şeklinde meydana gelmiştir[165]. Kanunnâmelerde suç ve cezalar, arazî ve tımar düzeni ile konulan vergilere ilişkin hususlar, devlet bütçesine ilişkin düzenlemeler ve devlet teşkilâtına dair hükümler temas edilen başlıca konular arasındadır.

II. Bayezid dönemine ait Kanunnâme-i Beyt'ül-Mal-ı Hâssa'da bir kimsenin üç bin veya üç binden fazla on binden az değerde alacağını dava etmesi halinde şâhitler dinlenildikten, ta'dil ve tezkiye edildikten sonra şehâdetlerinin nakline ilişkin düzenleme bulunmaktadır. Kanunnâmenin bu maddesinden şâhitlerin adil olup olmadıklarını ve şehâdetlerinin güvenilirliğini tespit için tadil ve tezkiye işlemleri yapıldığı anlaşılmaktadır[166]. Kanunnâmenin bir diğer maddesinde yalancı şâhitliğe karşı dikkatli olunması ve şâhitlikleri dinen makbul olmayan kimselerin şehâdetlerinden sakınılması buyrulmaktadır[167].

---

[165] **Aydın** (2013), s. 99-100.

[166] "*Ve bir kimesne üç bin veya üç binden ekser on binden ekall deyn da'vâ eyle-se, vülât-i vilâyet ve kudât-ı memleket ber-mûceb-i şer-i kavim şâhidlerin anda istimâ' tamam ta'dîl ve tezkiye etdikten sonra kabl'el-hükm nakl-i şehâdet...*" **Akgündüz, Ahmed** (1990) Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları, C: 2, s. 119.

[167] "*Ve lâkin bu husûslarda ziyâde ihtimâm ve teyakkuz üzre olub hileden ve tezvirden ve şuhûd-i zûrdan ve şer'ân makbûrüş-şehâdet olmayan kimesnelerin şahâdetlerinden ihtirâz edesiz ...*"**Akgündüz** (1990), C: 2, s. 120.

Aynı döneme ait 1502 tarihli Kanunnâme-i İhtisab-ı Bursa'da yer alan pazar mahsullerinin fiyatlarının belirlenmesine ilişkin düzenlemeler ise sözlerine itimat edilen kimselerin çoğunluğunun şehâdetleri, beyanları üzerine ilgili sicillere de bakılarak ürünlerle ilgili tespitte bulunulduğunu göstermektedir[168]. Kanunnâme'nin en başında "*İmtisâlen lil-emr-il-âli -Lâ zâle âliyen- her hirfeti ve ehl-i hibreleri başka başka ihzâr olunub narhıyyâtın her birisinde narh-ı kâdîm nice icra ve hal mukarrer midir ve mütegayyir midir ve sebeb nedir ve ne zamandan berüdir deyü istifsâr olunıcak*"[169] buyrularak pazar ve çarşıların nizama sokulmasında türlü zanaatların ehl-i hibrelerinin, şehrin önde gelenlerinin, itimat edilen kimselerin meydana getirdiği güvenilir kişilerin görüşlerinin alındığı da anlaşılmaktadır[170].

Umumî kanunnâmeler arasında yer alan Kanunnâme-i Sultan Selim Hân'da yalan yere şâhitlik edenin ve doğruluğu olmayan hüccetler hazırlayanların cezalandırılması emredilmiştir. Yalan söyleyerek gerçeği gizleyenlerin alnına damga vurulması, yalan yere hüküm ve hüccet yazmayı adet haline getirenlerin ise elinin kesilmesi Kanunnâme metninde düzenlenmişse de bu hususa nişancı tarafından '*Emr-i şer' muteberdir; kanunı yokdur*' notu düşüldüğü görülmektedir[171].

Kanunnâme'de kadı yardımcılarından muhzırların alacağı ücrete ilişkin bir düzenleme de mevcut olup, bu düzenleme kadıların yanlarında davaların görülmesinde kendilerine yardımcı olan kimseleri belli bir ücret mukabilinde çalıştırdıklarını göstermektedir[172].

Hususî kanunnâmelerden olan Kanunnâme-i Vilâyet-i Niğbolu'nun verâsete ilişkin bir hükmünde verâsetin doğruluğunun şuhûd-ı udûlle veya vilâyetin beylerinin mektuplarıyla anlaşılacağı belirtilmiştir[173].

Kanunî Sultan Süleyman döneminde Ebüssuûd Efendi'nin fetvalarından derlenen Ma'rûzât adlı mecmua, mahkemeler tarafından zorunlu olarak uygulanacak bir tür kanun

---

[168] "*...sikât-ı müslimînden cemâ'at-i kesîre şehâdet etdiklerinde sicillâta nazar olunıcak halkın şehâdetlerine muvâfık bulunub...* "**Akgündüz** (1990), C: 2, s. 197.
[169] **Akgündüz** (1990), C. 2, s. 191.
[170]"*Kassâblar ve ehl-i hibreleri ve ba'zı a'yân-ı şehir dahi ihzâr olınub et narhına müteallik olıgelen kanundan suâl olıcak, sikât-ı müslimînden bir nice mu'temedün 'aleyh kimesneler...*" **Akgündüz** (1990) s. 193.
[171] "*Ve yalan yere şahadet edenin ve tezvir hüccet yazanın ve anun ile amel edenin muhkem hakkından geleler. Telbîsi ve tezvîri zâhir olanın muhkem hakkından gelüb alnına tamga edeler. Ve tezvîr hüküm ve hüccet yazanm âdeti ise, elin keseler ve illâ muhkem hakkından geleler.*" **Akgündüz, Ahmed** (1991) Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları, C: 3, s. 93.
[172] "*Ve kadı meclisinde hükmolunan akçeden muhzırlar yüzde iki akçe öşür alalar. Eğer kul dahi muhzır ile havâle olsa, on ikide birin kul, yüzde ikisin muhzır ala.*" **Akgündüz** (1991), C: 3, s. 108.
[173] "*...verâsetin şuhûd-ı udûlle veyahud ol vilâyetin beğleri mektûbıyla zâhir ve ma'lûm eyleyecek olur ise, geru verile...*"**Akgündüz** (1991), C: 3, s. 429.

metni haline gelmek üzere padişaha arz edilmiştir. Mecmuanın içerdiği fetvalar padişahın emri üzerine uygulanması zorunlu hukuk kuralları halini almış ve adeta kanun niteliği kazanmıştır. Bu fetvaların birinde müddeti dolmayan davalarda davacı eğer yalan söyleyerek insanları aldatmakla meşhur kimselerden değilse ve şuhûd-ı udûl varsa dinlenmesi gerektiği izah edilmiştir[174].

Aynı döneme ait, kanunnâmelere yön veren bir başka eser ise Dede Cöngi Efendi'nin Siyâset-i Şer'iyesidir. Risale kanunların hangi kurallar çerçevesinde düzenleneceğini, zaman ve mekâna bağlı olarak değişen ihtiyaçlara göre içtihatların, takdirî kaidelerin ve ta'zir cezalarının nasıl değiştirileceğini ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Risale'nin ikinci bölümünde yer alan "*kuzât lede't-tezkiye hükme me'mûrlardır*"[175], "*Bu takdirce kuzâta lâyık ve sezâ-vâr oldur ki, şuhûd, her ne kadar beyn'en-nâs salâh ile ma'rûf ve adâletle mevsûf iseler de, tezkiye ile me'mûr olduklarına binâen, husûs-ı mezbûrda ahvâl-i şuhûddan hemân nâsa sıı'âl ile ta'dîl ve tezkiye edeler.*", "*...kâdîye şek ve şübhe îrâs eden mevâtın ve mahâlde istikşâf-ı hâl içün kabl'et-terafu' huzûr-ı şer'a şuhûdı celb ve istihzâr birle şahâdet edecekleri mevâddan istintâk ve istihbâr eylemek...indel-Hanefiyye kâdî içün sezâ-vâr idüği..*"[176] ifadeleri şâhitlerin tezkiyesine dair önemli bilgiler vermektedir. Bu ifadelerden anlaşılmaktadır ki kadılardan, şâhitlerin yaşamlarını sürdürdükleri ve tanındıkları civardaki kimselerden sorulmak suretiyle araştırılmaları, haklarında bilgi toplanması beklenmektedir. Şâhitlerin adil olduklarına dair genel bir kanı mevcut olsa dahi şâhitlik edecekleri hususta adaletli davranıp davranmayacaklarını tespit için tezkiye yapılmasında lüzum görülmüştür. Hanefi fakihlerinden Şeyh Alâaddin Et-Trablusi'nin Mu'în'ül-Hükkâm adlı eserine de atıfta bulunularak Risale'de kadının güvenilir, tarafsız bir kimseyi şâhitlerin halleri hakkında gizlice bilgi edinmekle görevlendirerek bu hizmetine karşı maaş tayin etmesi adaletin sağlanması ve hakkın sahibine teslimi bakımından isabetli görülmüştür[177].

Kanunî devrinin umumî kanunnamelerinden olan Kanunnâme-i Osmânî'de *Fis-Siyâset* faslında yalancı şâhitlikte bulunanların, yalan hüccet verenlerin ve bu yalan beyan

[174] " *...müdde'î ehl-i tezvir olmayub şuhûd-ı udûl var ise istimâ olunur deyü cevâb verilüb...* " **Akgündüz, Ahmed** (1992) Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları, C: 4, s. 56.
[175]**Akgündüz** (1992), C: 4, s. 148.
[176]**Akgündüz** (1992), C: 4, s. 151.
[177] **Akgündüz** (1992), C: 4, s. 154.

ve hüccetlere dayanarak icraatta bulunanların cezalandırılması emredilmiştir[178]. Kanunnâme'nin *Fî Beyân-ı İhtisâb* faslında ise yine bu kimselerin kadı önünde suçları sabit olduktan sonra cezalandırılmalarına ilişkin benzer bir hükme yer verilmiştir[179]. *Fî Rüsûm-i Kudât* faslında kadının yerine getirdiği vazifeye karşılık davanın taraflarından veya hukukî muameleyle ilgili kişilerden aldığı harç düzenlenmektedir. Düzenlemelerde görülmektedir ki kadıyla birlikte kadıya yardımcı olan kâtip ve nâipler de ödenen resimden pay almaktadır[180].

Kavânîn-i Osmaniyân'ın *Kefereye Mahsûs Ahvâlî Beyân Eder* faslında ise dar'ül harbten Osmanlı Devleti'ne gelerek burada vefat eden bir gayrimüslimin vasiyet veya verasetine şâhitlik eden kimse müslüman değil gayrimüslim olsa da şâhitliğinin makbul sayılacağı belirtilmiştir[181].

943/1536 tarihli Tımar İntikal Kanunnnâmesi'nde sipahilere tımarların tedarik ve tevcihi düzenlenirken tezkirelerin verilmesi buyrulmuştur. Bu tezkirelerin hazırlanmasında on şâhit dinlenilmesi ve bu kimselerin isimlerinin ve rütbelerinin yazılması emredilmiştir[182].

937/1530 tarihli Bayburd Sancağı Evkâfı Kanunnâmesi, 947/1540 tarihli Erzurum ve Pasin Sancakları Evkâfı Kanunnâmesi, 937/1530 tarihli Kemah Evkâf Kanunnâmesi ve 937/1540 tarihli Erzincan Evkaf Kanunnamesi gibi dönemin hususî kanunnâmelerinde ise vakıf mallarına ilişkin düzenlemelerde tapu kayıtları ve hüccetlerin yanı sıra şuhûd-ı udûl de ispat vasıtası olarak zikredilmiştir[183].

---

178 "*Ve dahi yalan şahadet ve tezvir hüccet verenin ve anun ile amel edenin muhkem hakkından geleler. Ve şâhid-i zûrı ta'zir edüb teşhîr edeler. Ve telbîs ve tezvîri zahir olanın muhkem hakkından geleler. Dâim âdet etse, elin keseler ve illâ âdeti değil ise, muhkem hakkından geleler.*" **Akgündüz** (1992) C: 4, s. 303.

179 "*Ve yalan şehâdet edenin ve îezvîr hüccet verenin ve anunla amel edenin kâdî katında sabit oldukdan sonra, muhkem haklarından geline.*" **Akgündüz** (1992), C: 4, s. 323.

180 "*Kadı hüccetinin resmi budur ki, yirmi altı akçe alma; yirmisi kadının ola, dördü naibin, ikisi kâtibin ola.*" **Akgündüz** (1992), C: 4, s. 330.

181 "*Dar'ül-harbden gelen kefereden bir kİmesne Memâlik-i Mahrûsemde vefât edüb ba'de edâ'id-deyn terekesi kalsa, ol tereke kadı marifetiyle yazılub defter olub zabt oluna. Eğer meyyit-i mezbûr içün da'vây-ı veraset veya vasiyyet olub müslüman şahide zarûret olub ve kâfir şâhid olub vasiyyete veya verasete şehâdet ederlerse, şer'an caiz olduğu kabûl olunub ne vechile şehâdet olmuş ise mukarrer dutula, nizâ' olunmaya.*" **Akgündüz** (1992), C: 4, s. 395.

182 "*...tezkerelerinde dahi vech-i mesfûr üzere on şâhid dinleyüb şehâdet eden subaşı mıdır ve sipahi midir, her kim ede isimlerin bile yazub beyân eyleyeler*." **Akgündüz** (1992), C: 4, s. 577.

183 **Akgündüz, Ahmed** (1992) Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları, C: 5, s. 526, 550, 572, 576.

II. Selim dönemine ait umumî kanunnâmenin bir mahalde narhın belirlenmesine ilişkin maddesinde ise çeşitli mesleklerin önde gelenlerinin ve bilirkişilerinin de görüşü alınarak narhın tespit edilmesi buyrulmuştur[184].

III. Murad dönemine ait Kanun-ı Osmânî'de ise yalan şâhitlik edenin ve hüccet verenin cezalandırılması, yalancı şâhitlerin ta'zir ile cezalandırılarak teşhir edilmesi hükme bağlanmıştır[185].

I. Ahmed'in Kanun-ı Osmânî'sinde de yalan şehâdet edenin teşhir edilmesine, aldatmacası ortaya çıkan kimsenin alnına damga vurulmasına, doğru olmayan hüküm ve hüccet yazan kimselerin ise bu işi adet haline getirmişlerse ellerinin kesilmesine hükmedilmiştir[186]. Kanunnâme'nin bir diğer maddesinde ise yalan şehâdette bulunanın, hüccet verenin ve bunları kullanarak muamelede bulunanın kadı yanında nâib dahi olsa cezalandırılacağı belirtilmiştir[187]. Aynı Kanunnâme'de önceki devirlere ait kanunnâmelerde de olduğu gibi nâib ve kâtiplerin çeşitli işlemlerden alacakları resim de düzenlenmiştir[188].

Klasik döneme ait umumî ve hususî kanunnâmelere bakıldığı takdirde şuhûdü'l hâl kurumuna doğrudan temas eden bir düzenlemeyle karşılaşılamamaktadır. Geçmişte şuhûd/ şuhûdü'l udûl ismiyle adlandırılan ve şuhûdü'l hâle temel teşkil eden müessesenin yerine getirdiği vazifelerin bir kısmının ise Osmanlı devlet teşkilâtı içerisinde farklı kurumlar ve görevliler tarafından ifa edildiği kanunnâmelerdeki hükümlerden anlaşılmaktadır.

Şuhûd/ şuhûdü'l udûl heyetinin başlıca görevlerinden olan dava şâhitlerinin ta'dil ve tezkiyesine ilişkin araştırmaların kadının yanında çalıştırdığı ücretli tezkiye memurları tarafından yerine getirildiği görülmektedir. Mahkemede verilen kararların ve diğer hukukî muamelelerin yazılarak kayıt altına alınması maaşları kanunnâmelerde özel olarak düzenlenen kâtiplerin vazifelerinden olmuştur. Terekenin mirasçılara paylaştırılması görevini kassamların üstlendiği, kadının baş yardımcılarından olan naiplerin ise kadının

---

184 "*Bir mahalde narh ahvâli ihtilâlde olub hükm verilmelü olsa cemi' erbâb- ı hirfeti kethüdâlarıyla ve sâir ehl-i vukûf ve hibre olan kimesneleri cem' edüb ...*"**Akgündüz, Ahmed** (1994) Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, C: 7, s. 336.

185 "*Ve yalan şahâdet edenin ve tezvîr hüccet verenin muhkem hakkından geleler. Ve şâhid-i zûrı ta'zîr edüb teşhîr edeler.*" **Akgündüz, Ahmed** (1994) Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, C: 8, s. 115.

186 "*Ve dahi yalan şahâdet edenin muhkem hakkından gelüb ve şâhid-i zûra ta'zîr edüb teşhîr edeler. Telbîi ve tezviri zâhir olan kimesnenin alnına tamğa vuralar. Ve tezvîr hükm ve hüccet yazanın elin keseler ve eğer âdeti değil ise, muhkem hakkından geleler.*" **Akgündüz, Ahmed** (1996) Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, C: 9, s. 502.

187 "*Ve yalan şehâdet edenin ve tezvîr hüccet verenin ve anunla amel edenin kâdî yanında nâib olsa muhkem haklarından geleler.*" **Akgündüz** (1996), C: 9, s. 529.

188 **Akgündüz** (1996), C: 9, s. 518.

denetimi altında çalıştığı ve daha ziyade kaza dâhilindeki ufak nahiyelerin meseleleri ile ilgilendikleri kanunnâmelerde yer alan düzenlemelerden anlaşılmaktadır. Aynı zamanda kanunnâmelerde şuhûd heyetinin önemli bir kısmını teşkil eden ve bilirkişilik vazifesini yerine getiren ehil kimselere ilişkin pek çok düzenleme de bulunmaktadır. Bu kimselerin daha ziyade esnaf teşkilatı içerisinde varlık gösterdikleri ve hem alıcıların hem de satıcıların zarara uğratılmaması için pazar mal ve ürünlerinin narhının belirlenmesinde, ürünlerin kalite kontrolünde kendilerinden görüş alınmasının hükme bağlandığı bilinmektedir. Ehl-i hibre olarak adlandırılan bu kimselere miras paylaşımı, vergi miktarlarının belirlenmesi, arazîlerin sınır tespiti ve çeşitli hallerde ortaya çıkan zararın saptanması hususlarında da başvurulduğuna dair örnekler kanunnâmelerde mevcuttur[189]. Kanunnâmelerde çeşitli kişilerin yerine getirdiği farklı görevlere ve bu görevleri ifa etmelerine karşılık alacakları ücrete dair düzenlemeler bulunmasına rağmen şuhûdü'l hâle ilişkin bir düzenleme bulunmadığı görülmektedir. Bu durum Osmanlı şuhûdü'l hâlinin tarihteki şuhûd/ şuhûdü'l udûl heyetinin aksine müzekkîlerin, kâtiplerin, bilirkişilerin yerine getirdiği vazifelerden bağımsız, kendine özgü fonksiyonlar üstlendiğini düşündürmektedir.

2. Tanzimat Sonrası Dönem Kanunnâmeleri

Tanzimat fermanının ilanıyla birlikte Osmanlı hukukunda yeni bir dönem başlamıştır. Adliye teşkilâtında şer'iye mahkemelerinin yanı sıra ticaret mahkemeleri, nizamiye mahkemeleri gibi uzmanlık mahkemeleri ve Tanzimat'ın getirdiği ilkeleri tatbik edecek yeni mahkemeler kurulmuştur. Bu dönemdeki yeniliklerden biri de üst derece mahkemelerinin kurulması, istinaf ve toplu hâkimlik gibi müesseselerin Osmanlı hukukuna girmesi olmuştur[190]. Tanzimat sonrası başlayan kanunlaştırma faaliyeti sonucu şeklen ve teorik olarak İslâm hukukuna uygun hukukî düzenlemeler ortaya konmuş olsa da kanunların muhtevaları bakımından aynı uyumun sağlandığını söylemek güçtür[191]. Kanunların hazırlanmasında yerli hukuk kurallarının tedvini, yabancı kanunların aynen veya kısmen iktibası usullerinin ve her ikisinden de faydalanılan karma bir usul izlenmesinin düzenlemeler arasındaki uyumu zorlaştırdığı görülmektedir. Kanunlaştırma faaliyetlerinde takip edilen usul ve Tanzimat fermanının vaatlerini yerine getirmek için yeni mahkemelerin

[189] **Kılınç, Ahmet** (2019) Osmanlı Yargılama Hukukunda Bilirkişilik, 1. Baskı, Ankara, Adalet Yayınevi, s. 39-46.
[190] **Cin/ Akyılmaz** (2018), s. 541-549; **Ekinci** (2017a), s. 578-580.
[191] **Şentop, Mustafa** (2005b) 'Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü' Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C: 3, S: 5, s. 648.

kurulması ile mevcut mahkemelere dair birtakım değişiklikler yapılması sonucu Osmanlı hukuk sistemi düalist bir sisteme dönüşmüştür[192]. Bu döneme kadar uygulanagelen İslâm hukuku kuralları geçerliliğini korumaya devam ederken Batılı tarzda kanunlar da kaleme alınmış ve bu iki farklı sistem uyumlu hale getirilmeye çalışılmıştır[193].

Bu döneme ait konumuz açısından önem taşıyan düzenlemelerin başında şüphesiz Tanzimat fermanında zikredilen yargılamaların açık ve adil bir şekilde yürütüleceği kuralı gelmektedir[194]. Şuhûdü'l hâlin en önemli fonksiyonlarından biri mahkeme huzurunda davalar görülürken hazır bulunmak ve yargılama sürecinin yürütülmesine, davanın taraflarının ve şâhitlerin beyanlarına, kararın yazılmasına ve yargılama sırasında gerçekleşen diğer işlemlere şâhitlik ederek aleniyeti sağlamaktır.

Islahat fermanında ise farklı dinlere mensup kişiler arasındaki ticaret ve ceza davalarına ilişkin husumetlerin karma mahkemelere havale edilmesi[195] Osmanlı hukukunda mühim bir sistem değişikliğine yol açarak nizamiye mahkemeleri-şer'iye mahkemeleri ikiliğini doğurmuştur[196]. Ayrıca fermanla beraber şâhitlik edebilmek için müslüman olma şartı kalkarak gayrimüslimlerin de kendi din ve mezheplerine göre yemin vererek şâhitlik edebileceği hükme bağlanmıştır[197].

1868-1876 yılları arasında hazırlanan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin Kitâbü'l- Da'vâ, Kitâbü'l- Beyyinât ve 't-Tahlîf ve Kitâbü'l-Kazâ bölümlerinde yer alan şehâdetin mahiyetine (1684., 1689., 1690., 17172, 1713.maddeler), şâhitliğin esas ve şartlarına (1685., 1686., 1687., 1688., 1706., 1707., 1708.maddeler), şâhitlerin tezkiyesine (1716., 1717., 1718.,1719., 1720.maddeler), davanın ispatını sağlayan beyyinelere ve yazılı delillere (1736., 1737., 1738.maddeler), mahkemenin teşekkülüne ve muhakemenin yürütülmesine (1813., 1814.,1815., 1821.maddeler) dair hükümler de şuhûdü'l hâl müessesesinin öneminin ve üstlendiği fonksiyonların anlaşılmasına ışık tutmaktadır. Mecelle'deki söz konusu

---

[192] **Kılınç, Ahmet** (2011) 'İdam Cezasının Tanzimat Dönemi Osmanlı Hukukundaki Görünümüne İlişkin Birkaç Kaynak ve Bu Kaynakların Tahlili' Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, S: 11, s. 39-41.

[193] **Bozkurt, Gülnihal** (1996) Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 50-51.

[194] "*...ashâb-ı cünhanın davâları kavânîn-i şer'iyye iktizâsınca alenen ber-vech-i tedkik görülüp hükm olunmadıkça kimse hakkında hafi vü celî idâm ü temsîm mu'âmelesi icrâsı câiz olmamak...*"

[195] "*...ve ehl-i İslâm ile Hıristiyan vesâir tebaa-i gayr-i Müslime meyânesinde veyahûd tebaa-i İseviyye vesâir tebaa-i gayr-i müslimeden mezâhib-i muhtelifeye tabi olanları birbiri beyninde ticaret veyahûd cinâyâta müteallık zuhûra gelecek cem'-i deavî muhtelit divanlara havale olunup...*"

[196] **Ekinci, E. Buğra** (2017b) Osmanlı Mahkemeleri Tanzimat ve Sonrası, 2. Baskı, İstanbul, Arı Sanat Yayınevi, s. 138-143.

[197] "*...istimâ-ı dava için işbu divanlar tarafından akdolunacak meclisler aleni olacağından müddei ile müddeialeyh muvâcehe olunarak bunların ikâme edecekleri şâhitler tekârîr-i vakıalarını daima kendi 'ayin ve mezhepleri üzere icrâ edeceklerini birer yemin ile tasdik eylemeleri...*"

düzenlemelerin bir kısmını yukarıda ele almamız, henüz değinmediğimiz hükümler ve muhtevalarını ise ileriki başlıklarda yeri geldikçe inceleyecek olmamız sebebiyle tekrardan kaçınmak adına sadece madde numaralarını zikretmekte yarar görmekteyiz.

1876 yılında yürürlüğe giren Kânûn-ı Esâsînin "Mehakim" başlığı altındaki 82.maddesinde yargılamanın aleni olarak gerçekleştirileceği hükme bağlanmıştır[198]. Yargılamanın şeffaflığı ve ilamların neşredilmesi hususunun ilk kez anayasal güvence altına alınması bakımından önem arz eden bu düzenleme yüzyıllardır mahkemelerdeki yargılama sürecine ve verilen kararlara şâhitlik eden şuhûdü'l hâlin üstlendiği fonksiyonun ehemmiyetini açıkça ortaya koymaktadır.

1879 tarihli Usûl-i Muhâkemât-ı Hukukiye Kanununda şâhitlerin tezkiyesine, yazılı delillerde imza ve mühüre itiraz edildiği takdirde bilirkişilerin inceleme yapacağına, mahkemenin tayin ettiği bir naip üyenin yapılacak işlemleri yazarak kayıt altına alacağına ilişkin hükümler bulunmaktadır[199]. Birçok maddesi 1879 tarihli kanuna atıfta bulunularak düzenlenen 1917 tarihli Usûl-i Muhâkeme-i Şer'iye Kararnamesinde ise muhakemede aleniyet esasına, dışarıdan gelerek muhakemeyi izleyenlerin muhakeme düzenine uymasına aksi halde alınması gereken tedbirlere ilişkin hükümler yer almaktadır[200]. Aynı kararnâmede umumi hükümlerden olan ilk altı maddede kadılara, müşavirlere, kâtiplere ve naiplere ilişkin düzenlemeler bulunmakta ancak şuhûdü'l hâle ilişkin herhangi bir düzenlemeye rastlanılmamaktadır[201].

1879 yılında yürürlüğe giren bir diğer usul kanunu olan Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanununun birinci kitabında adlî zabıtanın, teftiş memurlarının, savcıların, sorgu hâkimlerinin (müstantık) görevlerine, şâhitlerin dinlenmesine, yazılı delillere, tahliye ve soruşturma sonucu verilecek kararnamelere ilişkin düzenlemeler yer almaktadır[202]. Aynı kanunda sağlıkla ilgili meselelerde doktor kontrolünün zarurî olduğu belirtilmiş, böylelikle savcının sağlıkla ilgili meselelerde doktor bilirkişinin görüşlerine başvuracağı hükme

198 "*Mahkemelerde hernevi muhakeme alenen cereyan eder ve ilâmatın neşrine mezuniyet vardır. Ancak kanunda musarrah esbaba mebni mahkeme muhakemeyi hafi tutabilir.*"

199 **Ülker, İbrahim** (2016) '1879 Usul-i Muhakeme-i Hukukiyye Kanun-ı Muvakkati'nde İmza ve Mühre İtiraz ve İtirazın İncelenmesi' Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 24, S: 2, s. 101; **Kılınç** (2019), s. 47-51.

200 **Akman, Ahmet** (2019) 'Tanzimat Sonrası Osmanlı Usûl Hukukundaki Gelişmeler', Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, C: 8, S: 1, s. 445.

201 **Akman, Ahmet** (1985) 'Usûl-ı Muhâkeme-i Şer'iyye Kararnâmesi ve Tahlili' (Yüksek Lisans), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 57-64.

202 **Akgündüz, Said Nuri** (2010) 'Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulaması' (Doktora), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 63.

bağlanmıştır[203]. Kanunun 143. maddesinde muhakemenin aleni olarak gerçekleşeceği, aleniyetin sağlanmadığı muhakemenin yok hükmünde sayılacağı vurgulanmıştır[204].

Tanzimat sonrası döneme ait hukuk düzenlemeleri içerisinde doğrudan şuhûdü'l hâle temas edilmediği görülmektedir. Mahkeme personeline ve kadıya yardımcı olan görevlilere ilişkin kanun maddelerinde şuhûdü'l hâle dair bir kayıta rastlanmamaktadır. Mevcut düzenlemeler daha önce şuhûd heyetine ait olan pek çok vazifenin Osmanlı'da farklı görevliler tarafından ifa edildiğini göstermektedir. Şuhûdü'l hâlin ise yalnızca yargılamanın yürütülmesine ve mahkemede gerçekleştirilen diğer işlemlere gözlemci sıfatıyla şâhitlik ettiği, özellikle Tanzimat sonrası düzenlemelerde sıklıkla vurgulanan muhakemenin aleniliğinin sağlanmasında rol üstlendiği anlaşılmaktadır.

1.4.2.3. Fetva Mecmuaları

Fetva, bir fakihin kendisine sorulan fıkhî bir soruya verdiği cevaptır. Osmanlı Devleti'nde bu görevi müftüler üstlenmiş kendilerine getirilen sorulara verdikleri yazılı cevapların derlenmesiyle fetva mecmuaları meydana gelmiştir[205]. Uyuşmazlıkların mahkemeye başvurmaya gerek kalmadan çözülmesi veya mahkemede iddiaların desteklenmesi amacıyla halkın fetva yolunu kullanması fetvanın yaygın olarak kullanılan bir kaynak olmasını sağlamıştır[206]. Kural olarak kadılar hüküm verirken fetvayla bağlı olmasalar da verdikleri hükmün sıhhatinden emin olmak ve aldıkları kararların tarafların biri vasıtasıyla Divan-ı Hümayun'a intikal ettirildiği hallerde zor durumda kalmamak için müçtehit hukukçuların ve özellikle şeyhülislamların fetvalarına dayanma eğilimi göstermişlerdir[207]. Ebüss'ud Efendi, Çatalcalı Ali Efendi, Feyzullah Efendi, Yenişehirli Ali Efendi, Dürrizade Mehmed Efendi gibi önde gelen şeyhülislamların fetvalarına kadılar tarafından sıklıkla başvurulmuştur.

Ebüssu'ûd Efendi'ye şâhidin şehâdetinin makbul sayılması için ne mertebede olması gerektiğinin sorulduğu pek çok fetvada halk arasında büyük günah işlemesi veya küçük günahları işlemekte ısrar etmesiyle tanınan kimselerin şehâdetinin makbul sayılmayacağı,

---

[203] **Öztürel, Adnan** (1979) 'Adlî Tıp Müessesesi Kanunu Değiştirilmesi ve Yeni Kanun Tasarısının Eleştirisi' AÜHFD, C: 36, S: 1, s. 307.
[204] **Gökcen, Ahmet** (1994) '1296 (1879) Tarihli Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkatı' Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 4, S: 1-2, s. 228.
[205] **Üçok/ Mumcu/ Bozkurt,** s. 70.
[206] **Örsten, Seda** (2007) Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Fetvâ Mecmuaları, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, S: 4, s. 35.
[207] **Aydın** (2013), s. 98.

ancak iyilikleri kötülüklerinden, sevapları yanlışlarından çok olan kimselerin şehâdetinin kalb-i selim olmasalar bile makbul görüleceği ifade edilmiştir[208]. Başka bir fetvada şâhidin ifadesinde kesinliğin üzerinde durulmuş, şehâdetin kabulü için şüpheden uzak net ifadeler kullanmak, tutarsızlıktan kaçınmak gerektiği belirtilmiştir[209]. Yine Ebüssu'ûd Efendi'nin kadının hizmetinde olan muhzırların kendileriyle ilgili olmayan konularda şâhitlik edebileceği[210], gayrimüslimin kendi dininden olmayan başka bir gayrimüslime şâhitlik etmesinin makbul olduğu[211], dininin gereklerini yerine getirmeyen gayrimüslimlerin ise dinine uygun yaşayan gayrimüslimler üzerine şehâdetinin makbul olmayacağına[212] dair fetvaları bulunmaktadır.

Çatalcalı Ali Efendi'nin yalan yere şâhitlik eden kimsenin tâzir ve teşhiri gerektiği[213], davalının talebine rağmen tadil ve tezkiye edilmeden dinlenilen şâhitlerin ifadeleri dayanak kılınarak hüküm verilemeyeceği[214], tadil ve tezkiye ile adil oldukları tespit edilen kimselerin hüküm verildikten sonra fâsık olduklarına dair iddiaların dinlenmeyeceği[215] yönünde fetvaları vardır.

Feyzullah Efendi'ye ait Fetâvâ-yı Feyziyye adlı fetva mecmuasında ise hukukî ihtilâfların çözümünde şâhitliğin önemini, yazılı vesikaların şehâdetle desteklenmedikçe hukukî bir değer taşımadıklarını, şâhitliğin hem yargılama sürecinde husumetlerin sona erdirilmesinde hem de meselelerin hallinde en çok itibar edilen müessese olduğunu ortaya koyan fetvalara rastlanılmaktadır. Bu fetvaların birinde hüccetin içeriğine şâhitlik eden kimselerin adlarının hüccet altında yazılı olmamasının şâhitliklerinin kabulüne engel olmayacağı söylenmektedir[216]. Bir diğer fetvada belirli bir husus için düzenlenmiş tapu belgesinin altında şâhitlik ettiği kendi yazısıyla yazılı bir kimsenin hatırlamaması halinde o hususa ilişkin şâhitliğinin helal olmayacağı belirtilmiştir[217]. Tarafların mülkiyete dair ihtilafının olduğu bir meselede ise tescilin iddianın ispatını sağlayabilmesi için tescile

[208] **Demirtaş, H. Necati** (2016) Fetvaları ile Şeyhülislam Ebüssu'ûd Efendi, İstanbul, Akıl Fikir Yayınları, s. 541, 543; **Demir, Abdullah/ Günay, Ramazan** (2013) Osmanlı Devleti'nde Hukuki Hayat (Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin Fetvaları), Ankara, Sage Yayıncılık, s. 187,190.
[209] **Demirtaş** (2016), s. 545, 547.
[210] **Demir/ Günay,** s. 191.
[211] **Demir/ Günay,** s.193.
[212] **Demir/ Günay,** s.191.
[213] **Kılınç, Ahmet** (2013) 'Osmanlı Ceza Hukukunda Yaptırım Türü Olarak Teşhir' (Doktora), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 288-298; **Demirtaş, H. Necati** (2014) Fetâvâ-yı Ali Efendi, 1. Baskı, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, C: 1, s. 253.
[214] **Demirtaş** (2014), s. 604.
[215] **Demirtaş** (2014), s. 605.
[216] **Kaya, Süleyman** (2009) Fetâvâ-yı Feyziye, 1. Basım, İstanbul, Klasik Yayınları, s. 241.
[217] **Kaya** (2009), s. 243.

şâhitlikte duyarak haberdar olmanın yeterli olmadığı, işleme bizzat şâhitlik edilmiş olması gerektiği belirtilmiştir[218].

Behcetü'l Fetâvâ şâhitlerin ta'dil ve tezkiyesine ilişkin fetvaları da içeren bir fetva mecmuasıdır. İki yetkili tarafından ta'dil ve tezkiyesi yapılan şâhitler yaşadıkları mahalledeki kimselere sorulmakta ve şehâdetlerine güvenilip güvenilmeyeceği araştırılmaktadır. Yalnız tek bir kişinin şâhitler hakkında olumsuz görüş bildirmesi durumunda bu kimselerin şehâdetlerinin muteber olup olmayacağı hususundaki fetvada çoğunluğun kanaatine itibar edileceği, şâhitliğin geçerli olması için insanların geneli tarafından adil, dürüst, güvenilir bilinmenin yeterli olacağı ortaya konulmaktadır[219]. Ayrıca cariyelerin uğradıkları değer kaybının nasıl tespit edileceğinin sorulduğu fetvalarda bu hususta ehl-i vukufa danışılması gerektiği cevabının verildiği görülmektedir[220].

Fetvâhanenin itibar ettiği bir diğer fetva kitabı olan Netîcetü'l Fetâvâda bir davada ispat için ibraz edilen hüccet hakkında şehâdete gelen kimselerin hüccetin içeriğine bizzat şâhit olmayıp yalnız bahsi geçen hususta hüccet verildiğini duydukları, bu nedenle hüccetin içeriğinin kesinlik kazanmadığı fetvası verilmiştir[221]. Benzer bir fetvada şâhitlerin bir vasiyetnamenin kimin vasiyetnamesi olduğuna şâhitlik ederken vasiyetnamenin içeriğine bizzat şâhit olmamaları dolayısıyla vasiyetnamenin içeriğinin kesinlik kazanmadığı belirtilmiştir[222]. Aynı eserdeki bir diğer fetvada ise şâhitlik eden kimseler hakkında yapılan ta'dil ve tezkiyenin şehâdetlerinin kabulü veya reddi hususunda yeterli olacağı söylenmiştir[223].

17. yüzyıl şeyhülislamlarından Zekeriyazade Yahya Efendi'nin bir kimsenin yanında ücretli olarak çalıştığı kimse lehine şehâdetinin makbul olmayacağı ve aralarında düşmanlık bulunan kimselerin birbirleriyle ilgili şâhitliklerinin kabul olmayacağına dair fetvaları mevcuttur[224]. 18. yüzyılın meşhur şeyhülislamı Paşmakçızade Seyyid Ali Efendi'nin bir malın değer tespitini bî-garaz ehl-i vukûfun yani tarafsız bilirkişilerin yapacağı yönünde

[218] **Kaya** (2009), s. 27.
[219] **Kaya, Süleyman/Algın, Betül/ Trabzonlu, Zeynep/ Erkan, Asuman** (2011) Behcetü'l Fetâvâ,1. Basım, İstanbul, Klasik Yayınları, s. 416.
[220] **Kaya/Algın/ Trabzonlu/ Erkan,** s. 159, 303.
[221] **Kaya, Süleyman/ Algın, Betül/ Çelikçi, Ayşe Nagehan/ Kaval, Emine** (2014) Netîcetü'l - Fetâvâ, 1. Basım, İstanbul, Klasik Yayınları, s. 231.
[222] **Kaya/ Algın/ Çelikçi/ Kaval,** s. 232.
[223] **Kaya/ Algın/ Çelikçi/ Kaval,** s. 233.
[224] **Çuluk, Sinan/ Karaca, Yılmaz** (Hazırlayanlar) (2015) Osmanlı Arşivi'nde Şeyhülislam Fetvaları, İstanbul, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın No: 139, s. 27, 61.

fetvası bulunmaktadır[225]. Yasincizade Abdülvehhab Efendi'nin ücret karşılığı çalışan bir kimsenin ücretinin baştan kararlaştırılmadığı hallerde ücret tespitinin yine tarafsız bilirkişilerce yapılacağına dair fetvaları da 19. yüzyılın bilinen fetvaları arasındadır[226].

Şuhûdü'l hâle dair bir fetva kaydına rastlanılmamakla birlikte şâhitlik ile şâhitlerin tezkiyesi ve bilirkişilik hususlarındaki fetvalar şuhûdü'l hâl bakımından da önem arz edebilmektedir. Şuhûdü'l hâlin, hâle şâhit olduğu düşünüldüğünde kimlerin şehadetinin geçerli kabul edildiğine, gayrimüslimlerin şâhitliklerine, kadı yanında çalışan görevlilerin kendileri ile ilgili olmayan konularda şâhitlik edebilmelerine ilişkin fetvaların şuhûdü'l hâl için de etki doğuracağını söylemek mümkündür. Örneğin; kadı hizmetinde çalışan muhzırların, kendileriyle ilgisi olmayan konularda şâhitlik etmelerine imkan veren fetva şuhûdü'l hâl uygulaması ile örtüşmektedir. Zira şer'iyye sicillerinden şuhûdü'l hâl olarak kaydedilmiş pek çok muhzır olduğu anlaşılmaktadır.

Yazılı vesikaların şehâdetle desteklenmedikçe hukukî değer taşımadıkları, bu vesikalara şâhitliğin geçerli kabul edilmesi için başkalarından duymanın yetersiz olduğu ve bizzat şâhitliğin gerektiği, vasiyetnamenin kimin olduğuna dair şâhitliğin vesikanın içeriğine şâhit olunmadıkça geçerli sayılmadığı yönündeki fetvalar ise mahkemede düzenlenen ilam ve hüccetlere şâhit olan şuhûdü'l hâli yakından ilgilendirmektedir.

1.4.2.4. Şer'iyye Sicilleri

İslâm hukukunun erken dönemlerinden itibaren kadı kararlarının yazıya geçirildiği bilinmektedir. Mısır'da kadılık yapan Süleym bin Itr önceden hükme bağladığı bir davanın tarafların inkârıyla tekrar önüne gelmesi üzerine yeniden hüküm vermiştir. Tarafların inkâr etmesine mâni olmak, hüküm verildiğinin ispatını sağlamak için hükmü sicile kaydettirerek bu işleme iki kişiyi şâhit tutmuştur[227]. Zamanla uygulama yaygınlık kazanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde de mahkemelerde sicil defterleri tutularak görülen davalar hakkındaki hükümler en az iki şâhit huzurunda tescil edilirdi. Mahkemelerde verilen bütün kararlar, alım-satım, borç, senet, vasiyet, vakfiye, tereke, vekalet gibi yazıya dökülmesi gereken belgeler şer'i mahkemelerde tarih sırasıyla tutulan şer'iyye sicillerine kaydedilirdi. Kadıların adlî görevlerinin yanı sıra idarî görevleri de bulunmaktaydı. İçtimaî, iktisadî ve

[225] **Çuluk/ Yılmaz,** s. 92.
[226] **Çuluk/ Yılmaz,** s. 199.
[227] **Aslan** (2018b), s. 19.

hukukî hadiseler, idare ile yapılan resmi yazışma ve kayıtlar, merkezden eyalet, sancak veya kazâlara gönderilen her türlü ferman, berat ve mektup gibi emirler de bu defterlere kaydedilmekteydi[228]. Bu emirlerin de şer'iyye sicil defterlerine kaydedilmesi[229], mahkemelerin verdikleri hükümlerin birer suretini davanın taraflarına belli bir ücret mukabilinde verebileceği ve bu ücretin tutarının ne olacağı[230], görev süresi sona eren kadının sicillâtı gelen kadıya teslim etmesi gerektiği[231] kanunnâmelerle düzenlenmiştir.

Osmanlı hukukunun tatbikatını göstermesi bakımından şer'iyye sicilleri en önemli kaynaktır. Şuhûdü'l hâl uygulamasına dair verilerin büyük kısmını da şer'iyye sicilleri vasıtasıyla elde edebilmekteyiz. Mahkeme kâtipleri tarafından çekişmeli yargı işlerinde kadının verdiği hükmü ihtiva eden ilâmlar ve çekişmesiz yargı işlerine dair (vekâletnâme vb.) hukukî durumun tespitinden ibaret kayıtları ihtiva eden hüccetler düzenlenirdi. Bu belgelerde hadise anlatılır, hüküm bildirilir, altına tarih ve şuhûdü'l hâlin isimleri yazılırdı. Şuhûdü'l hâl ibaresi altında zikredilen isimler muhakeme sırasında dinleyici olarak hazır bulunan veya hukukî muameleye şâhitlik eden kimselerdi. Sayılarının çok olması halinde sadece bir kısmının isimlerini yazılarak sonuna 'gayrühüm, gayrühüm mine'l hâzirûn, şâhidûn es-sâbikun, es-sâbık' gibi ifadeler getirilirdi[232].

İslâm hukukunda yazılı delillerin, hükme esas kılınan kesin delillerden sayılmaması nedeniyle Osmanlı hukukunda da yalnız hat ve hâtem ile amel olunmaması kuraldır[233]. Yazı, yazıya benzeyebileceği gibi yazı üzerinde tahrifat da mümkündür. Bu nedenle İslâm hukukunun erken devirlerinden itibaren yazılı vesikaların düzenlenmesinde en az iki kişi şâhit tutulmuş, kadı kararlarının yazılmasında ve hukukî muamelelerin kağıda aktarılmasında şâhitler hazır bulundurulmuştur. Bu uygulama Osmanlı hukukunda da devam etmiş şuhûdü'l hâl mahkemede verilen hükümlerin ve diğer hukukî işlemlerin yazılmasına şâhitlik etmiştir. Böylelikle kadı huzurunda görülüp hükme bağlanan ihtilafların tekrar dava edilememesi hususunda şuhûdü'l hâl ispat kolaylığı sağlamıştır.

---

[228] **Atlı, H. Halit** (2014) Osmanlıca Edebi Metinler ve Arşiv Belgeleri, 2. Baskı, Isparta, Hayrât Neşriyat, s. 205.
[229] **Barkan, Ömer Lütfi** (2001) XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, C: 1 (Kanunlar), s. 276.
[230] **Akgündüz, Ahmed** (1993) Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları, C: 6, s. 488.
[231] **Akgündüz** (1993), C: 6, s. 45, md. 21.
[232] **Taş, Hülya** (2008) 'Osmanlı Kadı Mahkemesindeki "Şühûdü'l Hâl" Nasıl Değerlendirilebilir?' Bilig, S: 44, s. 25; **Akgündüz, Ahmet** (1988) Şer'iye Sicilleri, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, C: 1, s. 21; **Bayındır,** s. 35-41.
[233] Mecelle 1736. madde.

Mecelle'nin 1736.maddesinin devamında genel kuralın istisnası düzenlenerek tahrif edilmediğinden ve sahte olmadığından emin olunan yazılı belgelere başka bir şarta gerek kalmaksızın itibar edileceği belirtilmiştir. Padişah beratları, tapu ve tahrir defterlerindeki kayıtlar ile şer'iyye sicilleri doğruluklarından emin olunduğu sürece kesin birer yazılı delildir[234]. Ancak tahrif ve sahtelik şüphesi olduğu hallerde veya sicil defterlerdeki kayıtlar çeşitli nedenlerle kaybolduğunda ispat için şâhit istenmektedir. Bu gibi durumlarda hükme bağlanmış bir davanın tekrar kadı huzuruna getirilmemesi veya zamanaşımı konusunda bir kuşku ya da ihtilaf varsa giderilmesi için şuhûdü'l hâle başvurulmaktadır[235]. Sicilin muhtevasına şâhit olan şuhûdü'l hâlden kimselerin, hükmün sicilde veya tarafların elindeki ilamlarda/hüccetlerde adı yazılı kadı tarafından huzurlarında verildiğine şâhitlik etmeleri halinde yazılı belge kesin delil niteliği kazanmaktadır[236].

[234] Mecelle 1738., 1739., 1814., 1821. maddeler.
[235] **Taş,** s. 31-32.
[236] **Akgündüz** (1988), C: 1, s. 51.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI YARGI TEŞKİLATINDA ŞUHÛDÜ'L HÂLİN YERİ

Şuhûdü'l hâl müessesesi teşekkül ettiği ilk zamanlardan itibaren farklı dönemlerde, farklı isimler altında varlığını sürdürmüştür. İlk bölümde müessesenin üstlendiği fonksiyonların tarih boyunca duyulan ihtiyaçlara bağlı olarak çeşitlilik kazandığı izah edilmiştir. Şuhûdü'l hâlin ortaya çıkışında şâhitlik müessesesinin, hukukî ihtilâfların çözümü ve hukukî muameleler ile mahkeme kararları gibi yazılı belgelerin muhtevalarının tescili hususlarında büyük önem taşımasının etkili olduğu anlaşılmıştır. Güvenilir şâhitlerin mahkemelerde sürekli olarak bulundurulmaya başlanması ile şuhûd/ şuhûdü'l udûl olarak adlandırılan heyetin vücut bulduğu ve heyetin görev alanının zamanla genişlediği görülmüştür.

Bu bölümde şuhûdü'l hâlin Osmanlı uygulaması incelenerek müessesenin teşekkülü ile görev ve yetkileri ortaya konulacak, tarihsel süreçteki diğer uygulamalardan ayrıldığı noktalara temas edilecektir.

Şuhûdü'l hâlin Osmanlı yargı teşkilatı içerisinde işgal ettiği konumu saptayabilmek ve yerine getirdiği görevleri şuhûd/şuhûdü'l udûl heyetinden ayırt edebilmek ancak Osmanlı yargı teşkilatının ve şuhûdü'l hâl ile benzer müesseselerinin tetkiki ile mümkündür.

2.1. Osmanlı Yargı Teşkilatı

Şuhûdü'l hâl müessesesine dair bilgilerin neredeyse tamamı şer'iyye sicilleri vasıtasıyla elde edilmektedir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Tanzimat'ın ilanına kadarki süreci kapsayan Klasik Dönem'e ait şer'iyye sicillerinde şuhûdü'l hâle ilişkin kayıtlara sıklıkla rastlanılmaktadır. Tanzimat'ın ilanından sonra Osmanlı yargı teşkilatında önemli değişiklikler meydana gelmiş, ticaret, karma ticaret, nizamiye mahkemeleri, meclis-i tahkikat gibi yeni mahkemeler ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda Meclis-i Tetkikât-ı Şe'riyye, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye, Şurâ-yı Devlet gibi üst yargı organları kurulmuştur. Bu gelişmeler sonucunda şer'iyye sicil defterlerinde de birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Şer'iyye mahkemelerinin görev ve yetkilerinin daralmasıyla sicillerdeki konu çeşitliliği azalmıştır. Zamanla defterlerin tutulmasında ihtisaslaşmaya gidilmiş, sicillerin muhtevasına göre farklı

defterler tutulmaya başlanmıştır[237]. Yazı türünde ve dilde sadeleşmeye gidildiği, sicillerde belli kalıplara uyularak kısa ve öz kayıtların düşüldüğü görülmektedir[238].

Şuhûdü'l hâl yargı teşkilatında gözlemlendiği için bu teşkilat içindeki konumunun ortaya konması gerekir. Bunun için Osmanlı yargı teşkilatının genel yapısı hakkında bilgi verilmesinde yarar görülmektedir. Şuhûdü'l hâle ilişkin bilgilere daha ziyade klasik döneme ait şer'iyye sicillerinde rastlanılması sebebiyle Osmanlı yargı teşkilâtının yapısına klasik dönem esas alınarak değinilecek, Tanzimat sonrası döneme ilişkin bilgilere konunun gerektirdiği bağlamla sınırlı olarak yer verilecektir.

2.1.1. Genel Yapı

Osmanlı Devleti gerek devlet teşkilatını gerekse yargı teşkilatını yapılandırırken önceki Türk ve İslâm devletlerinin tecrübelerinden faydalanmıştır. Özellikle Osmanlı'nın ilk dönemlerinde devlet ve yargı teşkilatının Abbasilerle birlikte Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletlerinde mevcut pek çok müessesenin yeniden şekillendirilmesi ve geliştirilmesi ile teşekkül ettiğini söylemek mümkündür[239]. Toprakların genişlemesine, farklı kültürel, etnik ve dinî unsurların Osmanlı tebaasına katılmasına, devlet teşkilatındaki yenilik ve gelişmelere, zamanla ihtiyaçların farklılaşmasına bağlı olarak birçok müessese de değişikliğe uğramıştır. Görev ve yetkileri, üstlendikleri fonksiyonlar, işleyiş usulleri ve görevli memurların nitelikleri bakımından bu müesseselerin Osmanlı uygulamasında farklı bir görünüm sergilediklerini ve yargı teşkilatında kendilerine özgü bir yer edindiklerini ifade etmek gerekir.

Osmanlı Devleti'nde Kanunî dönemine kadar yargı teşkilatının ve ilmiye sınıfının başı olarak varlığını sürdüren müessese kazaskerlik makamı olmuştur[240]. Osmanlı Devleti, kuruluş aşamasında pratik çözümlere başvurmuş, kazaskerler önceki Türk-İslâm

---

[237] **Ceyhan, Muhammed** (2011) 'Tanzimat Dönemi Sonrası Şer'iyye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açıdan Tahlili' Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S: 29, s. 64-65

[238] **Ceyhan,** s. 65-72; **Akyıldız, Ali** (1995) 'Tanzimat Döneminde Belgelerin Şekil, Dil ve Muhteva Yönünden Geçirdiği Bazı Değişiklikler (1839-1856)' Osmanlı Araştırmaları, C: 15, S: 15, s. 227-228.

[239] **Üçok/ Mumcu/ Bozkurt**, s. 169-170.

[240] Ebussuud Efendi'nin şeyhülislâmlığı döneminde şeyhülislâmlık makamının itibarı yükselmiş, hazırladığı tefsirin padişaha takdimi üzerine maaşında artış yapılmasıyla aldığı günlük maaş kazaskerlik maaşından yüksek bir seviyeye gelmiştir. Kazaskerlik makamının Rumeli ve Anadolu olmak üzere ikiye ayrılması ve üst düzey kadı ve müderrislerin tayini hususunda kazaskerlerin yetkisinin sınırlandırılarak şeyhülislâm arzı usulünün benimsenmesiyle birlikte şeyhülislâmlık makamı ilmiye sınıfı içerisinde de yükselişe geçmiştir. **Şentop, Mustafa** (2005a) Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik, İstanbul, Klasik Yayınları, s. 49-50; **Uzunçarşılı** (1988a), s. 177-180.

devletlerinde aynı ihtiyaçlara cevap vermek üzere ihdas edilen kadilkudatlık müessesinin devamı olarak faaliyet göstermişlerdir. Devletin sınırlarının genişlemesi ve kaza sayısının artmasıyla kadı ve müderrislerin sayısı da artmış ve yeni bir sınıf teşekkül etmeye başlamıştır. Kadıların ve müderrislerin idaresi ve organizasyonu, tayin ve azilleri ile kazaskerler meşgul olmuştur[241]. İleriki dönemlerde devletin merkeziyetçi yapısının ve kazaskerlik müessesesinin gelişmesine bağlı olarak Divan-ı Hümayun'da, sadrazam konağında gerçekleştirilen Huzur Murafaalarında (Cuma Divanı) ve kendi konaklarında davalara bakmaya başlamışlardır[242]. Böylelikle kazaskerlik müessesesi Osmanlı Devleti'ne mahsus nitelikler kazanmıştır[243].

Osmanlı yargı teşkilatında yargılama faaliyetinin gerçekleştirilmesinde en önemli rolün önceleri kazaskerlerin, daha sonra ise şeyhülislâmların arzıyla tayin edilen kadılara ait olduğuna şüphe yoktur. Kural olarak hükümdara ait olan, ihtilafları halletme yetkisini kadılar vekâleten kullanmaktadır[244]. İslâm hukukuna göre ihtilafları çözme yetkisi hükümdara aittir[245]. İslâm adliye teşkilatının temelleri Hz. Peygamber döneminde atılmış, ilk dönemlerde davalar devlet reisi sıfatıyla Hz. Peygamber tarafından çözülmüştür. İslâm topraklarının genişlemesiyle kazâi işler çoğalmış ve şer'î hükümleri iyi bilen, davanın taraflarına ait beyan ve delilleri aklı selim ile değerlendirebilecek kimseler kadı tayin edilmiştir. Hz. Peygamber'den sonra halifeler de merkezde yargı görevini bizzat yürütmüşler, taşrada ise bu görevi valilere devretmişlerdir[246]. Hz. Ömer döneminde yargı, icradan ayrılarak birçok vilayete adlî ve kazâi işlerin yürütülmesi için kadılar tayin edilmeye başlanmıştır[247]. Osmanlı Devleti de İslâm hukukunda ilk devirlerden itibaren tatbik edilen bu uygulamayı devam ettirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla birlikte yargı örgütü de klasik modele uygun biçimde gelişmeye başlamıştır. 1300 yılında Karacahisar'a ilk kadı atanmış ve sonrasında fethedilen her bölgeye kadı atanmasına devam edilmiştir[248]. Yargı teşkilatının gelişmesiyle Osmanlı

---

[241] **Şentop** (2005a), s. 28.
[242] **Uzunçarşılı, İ. Hakkı** (1988b) Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, 3. Baskı, İstanbul, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 236
[243] **Ortaylı, İlber** (2008) Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi, 3. Baskı, Ankara, Cedit Neşriyat, s. 233; **İpşirli, Mehmet** (1997) 'Osmanlı Devletinde Kazaskerlik (XVII.yüzyıla kadar)' Belleten, C: 61, S: 232, s. 683-695.
[244] **Atar** (2019), s. 34; **Ekinci** (2017a), s. 367.
[245] "*Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir.*" Nisâ 5/59.
[246] **Atar** (2019), s. 83-84; **Atar** (1991), s. 66, 72.
[247] **Atar** (1991), s. 107-109.
[248] **Ekinci** (2017a), s. 368.

ülkesi "kazâ" denilen yargı çevrelerine ayrılmıştır, "kazâ" ifadesi yönetim örgütünün de temel birimini ifade etmekte kullanılmıştır[249]. Her kazâ çevresinde bulunan ve kadıların hüküm verdiği şer'iyye mahkemeleri Osmanlı yargı teşkilatının mutat mahkemeleri olmuştur. Bu mahkemelerin yanı sıra çeşitli divan ve meclislerde davalara bakıldığı bilinmektedir.

2.1.2. Şer'iyye Mahkemeleri Dışındaki Yargı Organları

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemine kadar, yalnızca davalara bakmakla görevli olmayıp, diğer vazifelerinin yanında yargılama faaliyetini de yürüten organlar olmuştur.

2.1.2.1. Divan-ı Hümayûn

Önemli devlet işlerinin görüşülüp karara bağlandığı Divan-ı Hümayûn, aynı zamanda devletin en yüksek mahkemesi statüsündeydi. Kesin hükme bağlanmış kararlar Divan tarafından bozulabilir, yargının temyizen denetlenmesi Divan yoluyla gerçekleştirilirdi[250]. Din, millet, dil, sosyal mevki, yaş, cinsiyet farkı olmaksızın herkesin dilekçeyle, vekille veya bizzat divana başvurması mümkündü[251]. Divan'da davalar duruşmalı veya duruşmasız olarak görülür, hukuka aykırı bulunan kararlar bozulur, yeniden görülmek üzere aynı veya eşit seviyede bir mahkemeye gönderilirdi. İlk ve son derece mahkemesi olarak görev yapan divanın, davanın ehemmiyetine göre veya kadının, yargılama faaliyetinden kaçınması halinde davayı bizzat hükme bağlaması mümkündü[252]. Kısas veya uzuv kesme cezası gerektiren davalar ile kadıların, nüfuzlarından çekindiği ehl-i örfün ve sair kimselerin

[249] **Üçok/ Mumcu/ Bozkurt,** s. 241-242.
[250] İslam hukukunda kural olarak davalar tek dereceli görülmekte ve bir davaya yeni baştan tekrar bakılmamaktadır. İkinci derecede bir mahkeme ve temyiz kavramı bulunmamaktadır. Ancak Hz. Peygamber ve dört halife döneminde dahi hakimlerin kararlarına itiraz edildiğine dair örnekler mevcuttur. Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın hac mevsimlerinde Mekke'de divan kurarak itirazları incelediği, Hz. Ali'nin Kadı Şureyh'in hüküm verdiği bir davayı, usul bakımından yanlış bakıldığı için yeniden gördüğü bilinmektedir. **Atar** (1991), s. 217. Osmanlı hukukunda da Divan-ı Hümayûn'da, kadının verdiği hüküm kesin sayıldığı halde, haksız görülenler bozulur ve yeniden hüküm verilmesi için gönderilirdi. **Mumcu, Ahmet** (1994) 'Divan-ı Hümâyun' TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C: 9, s. 431; **Ekinci** (2017a), s. 378.
[251] **Mumcu** (1994), s.431; **Uzunçarşılı, İ. Hakkı** (1988) Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, 3.Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s.13.
[252] **Fendoğlu, H. Tahsin** (1996) İslâm ve Osmanlı Anayasa Hukukunda Yargı Bağımsızlığı, İstanbul, Beyan Yayınları, s.146-147.

davaları Divan'a havale edilirdi[253]. Kadı, müderrris, imam gibi ilmiye sınıfına mensup kimselerin davaları da Divan'da görülürdü[254].

2.1.2.2. Cuma Divanı

Divan-ı Hümayun'un her gün değil de haftanın belirli günlerinde toplanmaya başlamasıyla, Divan'ın toplanmadığı cuma günleri Rumeli ve Anadolu kazaskerleri, vezir-i âzam huzurunda bir araya gelirlerdi. Huzur Mürâfaası da denilen divan, Divan-ı Hümâyun'da iş yoğunluğu sebebiyle ancak çok önemli davalara bakılabildiğinden, ikinci derecede önem arz eden davalara bakmakla görevliydi. Divan-ı Hümâyun'un kazâi işlerini yerine getirmekte tamamlayıcı rol üstlenen Cuma Divanı'nın ağırlığı zamanla artmış ve Osmanlı yüksek mahkemesi halini almıştır[255].

2.1.2.3. Çarşamba Divanı

Çarşamba günleri vezir-i âzamın başkanlığında İstanbul ve Galata, Eyüp, Üsküdar (bilad-ı selase) kadıları toplanarak İstanbul'da oturanların şikayetlerini dinlerdi. Vezir-i âzamın gerekli gördüğü hallerde dava Cuma Divanı'na veya Divan-ı Hümâyun'a havale edilebilirdi. Çarşamba Divanı'nın bir çeşit istinaf mahkemesi işlevi gördüğünü söylemek mümkündür[256].

2.1.2.4. Kazasker Divanı

Kazaskerler, salı ve çarşamba günleri haricinde konaklarında divan kurarak kendilerine havale olunan şer'i ve hukukî işlere bakarlardı. Rumeli kazaskerinin konağında kurulan Divanda *şer'iyyatçı* denilen kadılar hazır bulunur, bu kadılar ikinci derecede ehemmiyet arz eden davaları dinlerlerdi. Mühim davaları ise kazasker bizzat görürdü[257]. Ayrıca askerî sınıfa mensup şahısların miras paylaşımı, ceza ve hukuk davaları ile bazı idarî davalar ve mirasçısı olmayanların terekelerinin hazineye intikaline ilişkin talepler de bu

[253] **Ekinci** (2017a), s. 378.
[254] **Ekinci** (2017a), s. 378.
[255] **Üçok/ Mumcu/ Bozkurt,** s. 262; **Ekinci** (2017a), s. 379.
[256] **Fendoğlu,** s. 150-151; **Üçok/ Mumcu/ Bozkurt,** s. 262.
[257] **Uzunçarşılı** (1988a), s. 154.

divanlarda görüşülürdü. Anadolu kazaskeri ise işleri için divan kurabilir, fakat dava dinleyemezdi[258].

2.1.2.5. Diğer Divan ve Mahkemeler

Esnafa ilişkin meselelerde lonca meclislerinin, seyyid ve şerifler üzerinde nakîbüleşrafların, taşrada tımar davalarında beylerbeyi ve sancakbeyi (paşa) divanlarının da yargılama yetkisi bulunmaktaydı. Ayrıca Ağa Divanı ve Kaptan Paşa Divanı askerler ve tersâne memurları üzerinde kazaî yetkiye sahipti. Mâli konulardaki meseleler ise defterdarların konaklarında kurulan divanlarda çözülürdü[259].

Zimmîler şahıs, aile ve miras hukuku alanlarındaki davalarını kendi dinî hukuklarına göre çözümlenmek üzere cemaat mahkemelerine götürebilirlerdi[260]. Müstemenler de kendi aralarındaki ihtilaflar için konsolosluk mahkemelerine başvurabilirdi[261]. İhtilafların çözümü için bu merciiler haricinde başvurulabilecek bir diğer hukukî müessese ise muslihûndu[262].

2.1.3. Şer'iyye Mahkemeleri ve Kadılar

Kadılar, hükümdarın vekili olarak kişiler arasındaki hukukî ihtilafları çözme yetkilerini kazâ alanları içerisinde kullanmışlar ve adaletin tesisiyle görevli temel merci olmuşlardır.

Osmanlı Devleti kurulduktan sonra Osman Gazi'nin ilk tayin ettiği memurlardan biri Kadı Tursun Fakih olmuş, 1300 yılında Karacahisar'a atanmıştır. Fethedilen yerlere ilk iş olarak kadı tayin edilmesi *adaletin* tesisini sağladığı gibi Osmanlı hakimiyetinin de ilanı olarak görülüyordu[263]. Fatih Sultan Mehmet zamanında yeni fethedilen bölgelere zaman geçirilmeden kadı atandığı ve aynı dönemde kazaskerlik makamının Anadolu ve Rumeli

[258] **Ekinci** (2017a), s. 379.
[259] **Ekinci** (2017a), s.379.
[260] **Cin/ Akyılmaz,** s. 175.
[261] **Cin / Akyılmaz** s. 176.
[262] **Kılınç, Ahmet** (2016) 'Osmanlı Devleti'nde Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemi Olarak Muslihûn: Osmanlı Arabuluculuğu': Gedikli, Fethi (Ed.) II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi, 13-14 Mayıs 2016, İstanbul Üniversitesi, On İki Levha Yayıncılık, C: 2, s. 18-19.
[263] **Tursun Beğ**, Tarih-i Ebü'l - Feth (Haz.: Mertol Tulum (1977), İstanbul, Fetih Cemiyeti Yayınları) s. 103-104.

olmak üzere ikiye ayrıldığı, böylelikle kadılıkların bunlara bağlanarak dereceleri ile kullanacakları unvanların Teşkilat Kanunnamesi'nde belirlendiği bilinmektedir[264].

Osmanlı'da yargı teşkilatı, merkez teşkilatına doğrudan bağlı olup, tüm ülkeye yayılmış oldukça önemli bir yapılanmadır. Yargı teşkilatının adeta belkemiğini teşkil eden kadılık müessesesi ülke genelinde adaletin ve düzenin tesisinde en çok müracaat edilen müessese olması hasebiyle her dönemde ehemmiyet arz etmiştir[265]. II. Murad döneminden 16. yüzyıl ortalarına kadar, Yavuz ve Kanunî devirlerinde, en parlak dönemini yaşayan kadılık müessesesinin rüşvet ve haksız kazançtan sakınan ehil kimselerden teşekkül etmesi devletin yükselmesinde etkili olmuştur[266]. Zamanla yolsuzluk ve rüşvetin yaygınlaşması, kadı ve naiplerinin kanunsuz ve şeriata aykırı olarak mali yetkilerini kötüye kullanmaları ve halka zulmetmeleri toplumda mahkemelere duyulan güveni ve adalete olan inancı zayıflatmakla kalmamış, devletin işleyişinin de bozulmasına yol açarak gerileme ve dağılmada rol üstlenmiştir[267].

2.1.3.1. Kadıların Eğitimleri

Kadılar, ilmiye sınıfına mensup kimseler olup belirli bir tahsilden geçtikten sonra çeşitli aşamaları kat ederek kadı olmaya hak kazanırlardı. İlmiye sınıfı öğretimden sorumlu müderrisler, iftâ makamı olan müftüler ve yargılama faaliyetini yürüten kadılardan teşekkül etmekteydi. Osmanlı ilim adamları medreselerde yetişirdi. Medreselerin öğretim usulü ve muhtevası önceki İslâm devletlerinde doğup yerleşmiş olmakla birlikte sayıları Osmanlı Devleti'nde fetihlerle birlikte artmış ve derecelere ayrılmışlardır. Anadolu ve Rumeli'de fethedilen yerlere birçok medrese kurulmuş ve eğitim yaygınlaşmıştır[268].

---

[264] "*Ve Divan-ı Hümâyûnumda sadrda oturmak vüzerânın ve kâdîaskerlerin ve defterdârların ve nişancıların yoludur. Evvelâ vüzerâ oturub, bir cânibe kâdîaskerler, anların altına defterd*arlar otururlar ve ol bir cânibe *nişancı oturur.*" maddesiyle kazaskerlerin Divan'daki yerleri belirlenmiştir. "*Ve kâdıaskerlerime hâzineden günde beşyüz akçe ve yeniçeri ağasına günde dörtyüzelli akçe ve mîr-i aleme yüzseksen akçe ... ulûfe verilir*" maddesi ile kazaskerlere; "*Ve beşeryüz akçe taht kadılarına böyle yazıla; Akdâ kudât'il-müslimîn, evlâ vülât'il-muvahhidîn, ma'den'ül-fadli ve'l-yakîn, vâristi ulûm'il-enbiyâi ve'l-mürselîn, hüccet'ül-Hakk al'el-halkı ecma'în, el-muhtassu bi-mezîd-i inâyet'il-Melik'il-Mu'în Mevlâna Kadı -Zîdet Fezâilühû- yazıla*", "*Ve yüzelli akçe kadılara; Kudvet'üI-kudât'il-İslâm, umdetü vülât'il-enâm, mümeyyiz'ül-helâl min'el-harâm Mevlânâ Kadısı -Zîdet Fedâilühû- yazıla. Anlardan aşağa kadılara bir fıkra eksik yazıla.*" maddeleri ile de kadılara verilecek maaş ve kullanacakları unvan tespit edilmiştir. **Akgündüz** (1990), C: 1, s. 330-331.

[265] **Fendoğlu,** s. 122.

[266]**Gür, A. Refik** (2017) Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Müessesesi, 2.Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 53-54.

[267] **Mumcu, Ahmet** (2005) Tarih İçindeki Genel Gelişimiyle Birlikte Osmanlı Devleti'nde Rüşvet, 3. Baskı, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, s. 129-131.

[268] **İpşirli** (1997), **s.** 675.

Osmanlılardaki ilk medrese İznik Medresesi iken Bursa'nın fethinden sonra inşa edilen Sultan Medresesi bir üst dereceye haiz olmuş, Edirne'nin fethini takiben kurulan medrese ise en üst dereceyi ihraz etmiştir[269]. İstanbul'un fethinden sonra Sahn-ı Seman medreselerinin kurulması ile en üst öğretim kurumu bu medreseler olmuştur. Bu dönemde medreseler beş basamak şeklinde derecelendirilmiş, yapılan tasnifte müderrislerin yevmiyeleri ölçü alınmıştır. Bu tasnife göre ilk basamağı Hâşiye-i tecrid medreseleri teşkil etmiş, sırasıyla Miftah, Kırklı/ Telvih, Hâric, Dâhil ve en üstte Sahn-ı Seman medreseleri yer almıştır[270]. Kanunî döneminde Süleymaniye medreselerinin kurulmasıyla yeni bir sınıflandırmaya gidilerek medreseler İbtida-i Haric, Hareket-i Haric, İbtida-i Dahil, Hareket-i Dahil, Musıla-i Sahn, Sahn-ı Seman, İbtida-i Altmışlı, Hareket-i Altmışlı, Mûsıla-i Süleymaniye, Süleymaniye, Hamise-i Süleymaniye, Darü'l- Hadis olmak üzere on iki sınıfta derecelendirilmiştir[271].

Hâşiye-i tecrid medreselerinde başlayan eğitimlerine Hâric ve Dâhil medreselerinde devam edip bitirenler danişmend olduktan sonra en az üç yıl geçmiş olması ve bu durumun şâhitlerle sabit olması ile Sahn medreselerine başlayabilirlerdi[272]. Sahn-ı Seman veya Sahn-ı Süleymaniye medreselerini tamamlayarak icazet alırlardı. Böylelikle birer müderris ve kadı namzedi olarak eğitimlerini tamamlamış olurlardı[273].

2.1.3.2. Kadılarda Aranan Şartlar

Kadılar, yargılama faaliyetini yürüten asıl memurlar olduklarından adaletin tesisinde en önemli makamı işgal etmektedir. Görevlerini en iyi şekilde ifa edebilmeleri için Osmanlı Devleti'nde kadılarda belirli şartlar aranmış ve birtakım niteliklere sahip olmaları gözetilmiştir[274].

İlim: Kadıların Kur'an ve sünnet bilgisinin yanı sıra hukuk bilgisine, örf ve adetleri kavrayabilecek kültüre, toplumsal ihtiyaçların ve kişiler arası ilişkilerin yorumlanmasını sağlayacak tecrübeye sahip olmaları gerekmektedir[275]. Kadının ilim sahibi olması huzuruna getirilen davada yargılama faaliyetini usulüne uygun yürütebilmesinde, somut meseleyi en

[269] **Şentop** (2005a), s. 61-62.
[270] **Uzunçarşılı** (1988a), s. 11-12.
[271] **Uzunçarşılı** (1988a), s. 36-37.
[272] **Beyazıt, Yasemin** (2014) 'XVI. Yüzyıl Osmanlı İlmiyye Kanûnnâmeleri ve Medrese Eğitimi' Belleten, C: 78, S: 283, s. 970-971.
[273] **Ortaylı** (2019), s. 25; **Uzunçarşılı** (1988a), s. 45.
[274] **Avcı** (2017), s. 131.
[275] **Ali Haydar Efendi,** C: IV, s. 3236.

isabetli şekilde tahlil etmekte ve müeyyidenin tespitinde gereken bilgi ve beceriye haiz olması demektir[276]. Kadının bu hususstaki noksanlığı sebebiyle herhangi bir tesir altında kalmasının önlenmesi ve bağımsız olarak karar verebilmesi bakımından ilim şartı önem taşımaktadır.

Adalet: Taraflar arasındaki ihtilafların şüpheden uzak biçimde nihayete erdirilmesi için kadının adil sıfatına haiz olması gerekmektedir. Kadının verdiği hükmün taraflar ve toplum nezdinde itibar görmesi ve hakkın yerini bulduğuna dair kanaatin oluşması için adalet şartı aranmaktadır. Adalet şartı ile kadının tarafsız, dürüst, emin, dış etkilere karşı direnç gösterebilmesini sağlayacak ahlak ve karaktere sahip, iyilikleri, kötülüklerinden fazla olması, dinî emir ve yasaklara uygun bir yaşantı sürmesi kastedilmektedir[277].

Ehliyet: Kadının tam temyiz kudretine sahip olması gerekmektedir. Bu nedenle ergin, reşit, hür olmayan ve yargılama faaliyetini yürütmesi için gerekli göz, dil, kulak gibi organları sağlıklı olmayan kimselerin kadılığa tayini mümkün değildir[278].

İslâm: Kadı, şer'î hukuka göre bütün iktidarı elinde bulunduran ûlü'l emrin ihtilafları çözme yetkisini vekaleten kullanmakta ve kazaî işleri örfî ve şer'î hukuk hükümlerince görmektedir[279]. Gayrimüslimlerin kendi aralarındaki ihtilafları cemaat mahkemelerine götürmeleri mümkündür ancak, Müslümanlar arasındaki meselelerde bir gayrimüslimin hüküm vermesi caiz olmadığından Müslüman olmayan bir kimsenin kadılığa tayini mümkün değildir[280].

Erkek olmak: Ebu Hanife mal ve cezaya ilişkin davalarda kadınların yargılama faaliyetinde bulunmasına cevaz vermiş olsa da pratikte bu durumun örneğine rastlanılmamaktadır[281]. Osmanlı uygulamasında kadı olabilmek için tamamlanması gereken eğitim süreci göz önünde tutulduğunda kadınların adı geçen medreselerde eğitim görmedikleri için kadılığa tayinlerinin mümkün olamayacağı anlaşılmaktadır.

[276] Mecelle, 1793. madde.
[277] **Halebî,** C: 3, s. 194.
[278] Mecelle, 1794. madde; **Halebî**, C: 3, s. 192.
[279] Nisâ 4/59: "*Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü'l-emre de…*".
[280] **Halebî**, C: 3, s. 191.
[281] **Ortaylı** (2019), s. 22.

2.1.3.3. Kadıların Tayini

Medreseden icazet alarak mezun olanların bir göreve tayin edilebilmesi için öncelikle mülazemet dönemini geçirmeleri gerekirdi[282]. Mülazemet dönemi Anadolu'da kadılık görevini yapmak isteyenlerin Anadolu, Rumeli'de kadılık yapmak isteyenlerin ise Rumeli kazaskerliğinin matlab adlı defterlerine adlarını kaydettirmeleri ile başlamaktaydı[283]. Mülazemet süresince belirli günlerde kazaskerliğin toplantılarına katılmaları zorunlu olan adaylar bir nevi staj dönemi geçirmiş olurlardı.

Mülazım olup bir göreve atanmak için bekleyenlerden sırası gelen müderris veya kadı olmayı seçebilirdi. Göreve müderris olarak başlayan bir kimsenin sonradan kadılığa geçmek istemesi halinde payesine denk bir kadılığa tayin edilmesi mümkündü[284]. Göreve kadı olarak başlamayı tercih edenler kaza kadılıklarına tayin edilirlerdi[285].

Kadılıkların en alt basamağını küçük kaza kadılıkları teşkil ederdi, yukarı doğru sırasıyla büyük kaza kadılıkları, sancak kadılıkları ve eyalet kadılıkları mevcuttu. Kaza; askerî işlerin dışında kalan idarî, hukukî ve mahallî işlerin kadılar tarafından görüldüğü en küçük teşkilat birimiydi[286].

14. yüzyıldan 16. yüzyılın ortalarına kadılar, en alt basamaktaki kazalara ilmiye sınıfının başı olan kazaskerlerin arzları ve padişahın iradesi ile tayin olunmaktaydı[287]. Mevleviyet payesini taşıyan büyük kadılıklara kadı tayini ise kazaskerlerin bildirmeleri ve sadrazamın arzı ile gerçekleşirdi. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük kadılıklara kadı tayini, şeyhülislamların protokolde kazaskerlerin önüne geçmeleri nedeniyle, şeyhülislamın sadrazama bildirmesi ve sadrazamın padişaha arzı ile olmuştur[288].

Tayini gerçekleşen kadılar kazaskerlik dairelerindeki ruzname adlı deftere kaydedilirler ve tayin, terfi, özlük, nakil, azil işlemleri bu dairlerde yürütülürdü[289]. Kadılar tayin edildikleri kazalarda genellikle yirmi ay süreyle görev yapar, bu süre dolduktan sonra

[282] **Uzunçarşılı** (1988a), s. 87.
[283] **Şentop** (2005a), s. 64.
[284] **Şentop** (2005a), s. 65.
[285] **Şentop** (2005a), s. 65.
[286] **Uzunçarşılı** (1988a), s. 91.
[287] **Üçok/ Mumcu/ Bozkurt,** s. 244.
[288] **Uzunçarşılı** (1988a), s. 87.
[289] **Ortaylı** (2019), s. 25-26.

İstanbul'a dönerek yeni bir kazaya atanmayı beklerler ve bu süreçte kazasker divanına devam ederlerdi[290].

Kadıların görevlerinden azledilmelerinde ise halka eziyet etmeleri, rüşvet almaları, vergilerin toplanmasında ihmale veya ifrata kaçmaları, kazalarını terk etmeleri, vakıf şartlarına riayet etmemeleri başlıca sebeplerdendi[291]. Ayrıca kadının taraflardan hediye kabul etmeme, ziyafetlere katılmama, taraflardan birine özel ilgi göstermeme ve töhmete yol açmama, öfke, uykusuzluk, açlık anlarında hüküm vermeme gibi mesleğin edeplerinden olan hususlara da riayet etmesi beklenmekteydi[292].

2.1.3.4. Kadıların Yetki ve Görevleri

Kadılar tayin olundukları kazalarda adlî işlerin yanı sıra idarî ve beledî işlere de bakmakta; yargı makamını temsil ettikleri gibi mülki amirlik ve belediye başkanlığı vazifelerini de yerine getirmektelerdi[293]. Şer'î ve örfî hükümlerin uygulayıcısı olan kadı aynı zamanda idareden gelen fermanların emirlerini yerine getirmekle yükümlüydü[294].

Kadıların adlî görevleri arasında hukukî ihtilafları ve cezai davaları şer'î ve örfî hükümlere göre nihayete erdirmek, vakfiyelerin tanzim ve tescili, yetimlere ait malların idaresi, yardıma muhtaç yetim, kimsesiz ve sakatların korunması için vasi tayini, terekenin kayıt ve tescili, mirasın paylaştırılması, evlilik akdinin tanzimi, mehirin tespiti ve nafaka tayini, merkezden gönderilen emir, berat ve fermanların şer'iyye sicillerine tescili gibi vazifeleri saymak mümkündür[295]. Kadılar bugün noterler tarafından yerine getirilen arazi ve emlak alım satımının tescili ve tapu işlemlerinin kaydının tutulması, alacak ve kefalet senetlerinin düzenlenmesi, tapu sicilinin muhafazası görevlerini de ifa etmekteydi[296].

Görev yaptığı kazanın aynı zamanda mülki idare amiri olan kadılar, kazalarında görev yapan diğer memurları denetleme yetkisine de sahipti. Kadıların başlıca mülki görevleri merkezden gelen emirlerin ilanı, yapılan işlemlerin kaydı, esnaf localarının, pazar yerlerinin,

[290] **Uzunçarşılı** (1988a), s.94; **İpşirli** (1997), s. 668.
[291] **İpşirli** (1997), s. 672-673.
[292] **Kılınç, Ahmet** (2017) 'Osmanlı Devletinde Hâkimlerin Uyması Gereken Etik İlkeleri: Hâkimin Adabı', Uluslararası Yargı Etiği Sempozyumu, 26-27 Mayıs 2017, İstanbul, Adalet Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, s. 149-179.
[293] **Cin/ Akyılmaz,** s. 172.
[294] **Uzunçarşılı** (1988a), s. 109; **Ortaylı** (2019), s. 36.
[295] **Gür,** s. 82-83.
[296] **Ortaylı** (2019), s. 43.

zaviye ve tekkelerin, cami, vakıf ve okul yönetimlerinin denetlenmesiydi[297]. Kadılar bulundukları bölgenin mukataa ve iltizam düzenini de sağlamakta ve ilgili defter ve muhasebe kayıtlarını tutmaktalardı[298]. Ayrıca sefer sırasında ordunun ihtiyacı olan malzemelerin, barut, silah, hayvan, yiyecek ve içeceğin temini, askerlerin toplanarak sefere eksiksiz katılımının sağlanması, hammaddelerin dağıtılması sırasında gerekli kontrollerin yapılması da kadıların görevlerindendi[299].

Kadının beledî görevleri ise şehrin genel düzenini sağlamak, çarşı ve pazarlardaki ürünlerin fiyat düzenlenmesini, narhların korunmasını, esnafın kullandığı ölçü aletlerinin kontrolünü sağlayarak halkın ihtiyaçlarının hilesiz ve kusursuz şekilde görülmesini temin etmekti[300].

2.1.4. Kadıya Yardımcı Görevliler

Osmanlı Devleti'nden önceki devletlerin uygulamalarında şuhûd/şuhûdü'l udûl heyetinin ifa ettiği çeşitli vazifelerden her biri Osmanlı yargı teşkilatı içerisinde kadıya yardımcı olan farklı görevliler tarafından yerine getirilmiştir. Şuhûdü'l hâlin görev alanının tespit edilmesi bakımından kadının diğer yardımcıları tarafından yerine getirilen vazifelerin ayırt edilmesi yararlı olacaktır.

2.1.4.1. Şâhitlerin Tezkiyesi

Şâhitler kadı huzurunda somut olaya ilişkin şehâdetlerini beyan ettikten sonra, şâhitlerin şehâdetlerinde dürüst olup olmadıkları davalıdan sorulmaktadır. Davalı, şâhitlerin sadık veya adil olduklarını beyan ettiği takdirde iddiayı ikrar etmiş olacağından ikrar ile hükmolunur. Fakat davalı, şâhitlerin yalan beyanda bulunduklarını, beyanlarında hata ettiklerini veya dava konusu olayı hatırlamadıklarını öne sürerek şehâdetlerini inkar ettiği halde şâhitlerin tezkiye edilmeleri gerekir[301].

---

[297] **Anbarlı Bozatay, Şeniz/ Demir, Konur Alp** (2014) 'Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme' Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C: 6, S: 10, s. 78.
[298] **Gür,** s. 84.
[299] **Sezer Feyzioğlu, Hamiyet** (2010) Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu ve Şer'i Mahkemelerde Yapılan Düzenlemeler, İstanbul, Kitabevi Yayınları, s.15; **Gür,** s. 84.
[300] **Aköz, Alâaddin/ Yörük, Doğan** (2003) 'XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı'ndaki Taşra Görevlileri', Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S: 14, s. 124; **Gür,** s. 85.
[301] Mecelle, 1716. madde.

Tezkiye-i şuhûd, şâhitlerin tezkiyesi, somut olay hakkında şehâdet eden kimselerin, şehâdete ehil olup olmadıklarının başkalarından gizlice ve alenen sorularak tespit edilmesidir[302]. Şâhitlerin şehâdete ehliyetini haber veren kişilere "müzekki" veya "muaddil", tezkiye olunan şâhitlere ise "müzekka" denilmektedir[303].

Osmanlı'da müzekkiler, şâhitler öğrenci iseler bu öğrencilerin kaldıkları medreselerin müderrisleri ve güvenilir mensupları, asker iseler subay ve memurları, memur iseler âmirleri ve diğer görevliler, tüccar iseler şâhidi tanıyıp bilen güvenilir tüccarlar, esnaf iseler kethüdalar ve lonca ustaları, sayılanlar haricinde kimseler ise ikamet ettikleri mahallin güvenilir sakinleri arasından soruşturma için seçilmiştir[304]. Şâhit, o yerde misafir olarak bulunmaktaysa, kendisine kimleri tanıdığı sorulur ve o kimselerden tezkiye edilir[305]. Şâhidi tanıyan kimse yoksa veya tezkiyeleri kabul edilebilecek özellikte değilse, şâhit kadının yargı bölgesi dışından gelmişse geldiği bölgenin kadısı aracılığıyla tezkiye ettirilir[306].

Tezkiye neticesinde şâhitler hakkında sahih bilgilere ulaşılabilmesi müzekkilerin isabetli seçimi ile doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle kadının müzekki atarken doğruluktan sapmayan, şâhit ile arasında husumet bulunmayan, dünyevî çıkarlar peşinde olmayan, tecrübeli, güvenilir kimseleri tercih etmesi gerekmektedir[307]. Kadınlar da müzekki seçilebilmektedir. Özellikle şâhidin kadın olduğu durumlarda tezkiyenin de kadın müzekkiler tarafından yapılması mümkündür. Müzekkinin kadınlar arasından seçildiği hallerde ancak halkın durumunu bilebilecek, halkın arasına karışan kimselerin tezkiyeleri geçerli sayılmıştır[308].

Gizli tezkiye tek başına yeterli sayılmakla birlikte, suistimallerin ve yanlış anlamaların önlenebilmesi amacıyla ilk olarak gizli, daha sonra ise alenî tezkiye yapılması tercih edilmiştir[309]. Gizli tezkiyede kadı davalı ve davacının isimleri, dava konusu, şâhitlerin isimleri, eşkalleri, meslek ve adresleri, babalarının ve dedelerinin isimleri yazılı "mesture" denilen belgeyi zarfa koyup mühürleyerek müzekki olarak seçilen kimselere göndermektedir. Müzekkiler de mestureye içerisinde ismi yazılı şâhitler dürüst kimseler ise

[302] **Bilmen,** s. 202-203; **Şen, Murat** (1999) 'Şâhitliğin Geçerlilik Şartlarının Önceki Hukukumuzdaki Düzenleniş Biçimi' Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 3, S: 1, s. 106.
[303] **Bilmen,** s. 203; **Doğan,** s. 14.
[304] Mecelle, 1717. madde.
[305] **Şen,** s. 107.
[306] **Şen,** s. 108.
[307] **Doğan,** s. 15.
[308] **Şen,** s. 111.
[309] **Başoğlu,** s. 77.

isimleri altına ”adil ve makbûlü’ş-şehâde” yazıp mühürleyerek ve kadıya iade ederek cevap vermektedirler[310]. Müzekkilerin şâhitleri adil bulmadığı durumlarda ise “adil değiller” veya “hallerini bilmeyiz, mechûlü’l ahvâl, Allah bilir” şeklinde açık veya örtülü olarak şâhitliklerini engelleyecek ifadeler kullanılmaktadır. Şâhitlerin cerh olunduğu bu durumda davacıdan başka şâhitler getirmesi istenilir[311].

Açık tezkiyede ise müzekkiler kadının huzurunda hem bizzat tezkiyesini yaptıkları şâhitleri teşhis etmekte hem de şâhitlerin adil olup olmadıklarını, şehâdetlerinin makbul bulunup bulunmadığını beyan etmektedirler. Şâhitlerin davacı ve davalı ile beraber, tezkiye nâibi yanlarında olmak üzere müzekkilerin yanına giderek tezkiye olunmaları da mümkündür[312].

Şâhitlerin ne şekilde soruşturulacağına dair 1866 senesine ait fermanda yer alan tezkiye evrakının nasıl düzenleneceğine ilişkin örnek:

“*Şâhidlerin tezkiyeleri icrâ olunacak mahalle irsâl kılınacak mestûre sûretidir*

İstanbul’da Mollagürânî mahallesinde sâkin Filan Efendi b. Filan b. Filan yine İstanbul’da Hoca Sinan mahallesinden müderrisînden Filan Efendi’den kitâb semeninden bin guruş Mahmud Paşa Mahkemesi’nde da‘vâ ve müdde‘â-aleyhin inkârına binâen müdde‘âsına işbu mestûre zeylinde ismi muharrer şâhid ile diğer şâhid şehâdet etmeleriyle işbu ismi muharrer olan şâhidin adil ve makbûlü’ş-şehâde olup olmadığı bilinmek lâzım olduğundan hasbeten lillâhi te‘âlâ ma‘lûmatınız vechile şâhid-i mezbûrun ismi zîrine makbûl olup olmadığı tahrîr ile müsâb olalar.

Hoca Paşa kurbünde Çelebioğlu Alâaddin mahallesinden ve Mısır Çarşısı attarlarından orta boylu, kumral sakallı, Hocazâde Filan Efendi b. Filan b. Filân.

Adl ve makbûlü’ş-şehâdedir.

İmzâ, imzâ, imzâ” şeklinde olup müzekkilerin yapacağı işlemi tarif etmektedir[313].

Fermandan anlaşıldığı üzere müzekkilere gönderilen mestûrede dava konusu ve tarafları zikredilmekte, şâhitlerin adil kimselerden olup olmadıkları ve şehâdetlerinin makbul bulunup bulunmadığına ilişkin kanaatlerini yazmaları için talimat verilmektedir.

[310] Mecelle, 1718. madde.
[311] Mecelle, 1719. madde.
[312] Mecelle 1720.madde.
[313] İstanbul Mahkemesi 334 Numaralı Sicil (H. 1280-1329/ M. 1863-1911), C: 99, (Çev.: Erol, Rasim/ Atay, Sabri; Arapça Metin: Akman, Mehmet (2019) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, Kültür A.Ş. Yayınları.), Hüküm no:24, s.72-73.

Mestûrede, şehâdette bulunan kimselerin isimleri en altta yer almaktadır. Müzekkiler de şâhitlere dair bilgileri neticesinde bu isimlerin altına kanaatlerini not düşerek imzalamaktadırlar.

Tezkiye mazbata defterine ait bir örnekte iki gayrimüslim arasında görülen borç davasındaki şâhitlere ilişkin kayıtta:

"*Abacı Vasilaki veledi Garofalidi salı günü huzûr-ı hazret-i fetvâ-penâhîde bundan akdem fevt olan Kadınko'nun veresesinden zevci Istrati veledi Dimitri muvâcehesinde benim kefâletimle müteveffa-i merkûmenin gâib-i ani'l-meclis Mösyö Canzoraye deyni olan bin iki yüz elli aded yüzlük Mecidî altunun... terekesinden taleb ederim deyu dâvâ..''* denilerek dava konusu ve tarafları belirtilmiştir. Kaydın devamına *"...merkûm Istrati'nın inkârına binâen ber-vech-i muharrer işbu mestûre zeylinde isimleri muharrer şâhidlerin şehâdet etmeleri şâhidân-ı mezbûrânın adil ve makbûlü'ş-şehâde oldukları beyân şod.*" yazılarak müzekkilerden, davalı tarafın şâhitlerin beyanını inkar etmesi üzerine mestûrenin alt kısmında yazılı şâhitlere dair malumat istenmiştir.

İsimleri yazılı şâhitlerden "Zindan kapısında Abacı esnafından orta boylu kır bıyıklı Hristo veledi Karakaşlı Dimitri Veledi Atsam ile Mahal-i mezkûre de esnaf-ı merkûmeden uzun boylu kır bıyıklı İstavraki veledi Yanni veledi Atsam"ın adlarının altına müzekkilerce "*Şâhidân-ı merkûmenin makbûl-üş şehâde ve her biri tebaa-i Devlet-i aliyye'den oldukları işbu mahalle şerh verildi.*" notu düşülmüştür. Şâhitlerin şehâdetlerinin makbul görüldüğüne dair bu notun altında müzekkilerin isimleri yazılmıştır. Aleni tezkiyede bulunan müzekkiler isimleri "ع" harfi, gizli tezkiyede bulunan müzekkiler ise sırrî manasına gelmek üzere "س" harfi ile işaretlenmiştir[314].

Gizli tezkiyede bir müzekki yeterli bulunmuş, ihtiyaten iki müzekki aranmıştır[315]. Açık tezkiye ise şâhitlik kabilinden sayılarak şâhitliğin şartları ve nisabı geçerli kılınmıştır[316].

Tezkiye işlemi, hükme esas kılınacak olan şâhitlerin beyanlarının itibar edilebilirliğini tespit etmesi bakımından önem taşımaktadır. Kadı sicillerindeki hükümlerde yer alan "*herbiri edâ-yı şehâdet-i şer'iyye ettiklerinde ba'de't-ta'dîl ve't-tezkiye şehâdetleri makbûle*

[314] **Çatalkaya, Arzu** (2017) 'Osmanlı'da Yalancı Şâhitlik ve 1872 (1289) Tarihli Tezkiye Mazbata Defteri' (Yüksek Lisans), Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 66-67.
[315] Mecelle, 1721. madde.
[316] Mecelle, 1722. madde. Ebu Hanife, Ebu Yusuf ve İmam Malik müzekkiyi şâhitliğe benzetmişler, İmam Muhammed ve İmam Şafi ise müzekkinin bir çeşit gizli şâhit olduğunu kabul etmişlerdir. **Doğan,** s. 16.

olmağın mûcebince"[317], "*her biri mahallerinde lede't-tezkiye adl ve makbûlü'ş-şehâde idükleri ihbâr olunan*"[318], "*her biri edâ-i şehâdet-i şer'iyye etdiklerinde ba'de't-ta'dîl ve't-tezkiye şehâdetleri makbûle olduğunu hâvî bulunmağın*"[319], "*...nam kimesnelerden bi'l vecihle bir nech-i şer'i ile 'alisine lade't tezkiye 'adl ve mâkbul eş şühâda idüklerini işâr ve ihbâr*"[320], "*alenen lade't tezkiye 'adl ve makbu'l şehade iddikleri işar ve ihbar kılınmağla mucibince*"[321] ifadelerinden de anlaşıldığı üzere hüküm verilmeden önce şehâdette bulunan şâhitlerin tezkiyeleri mutlaka tamamlanmış olmalıdır.

Osmanlı'da şâhitlerin tezkiyesi hususuna ehemmiyet verildiği ve bu vazifeyi müzekkilerin ifa ettiği görülmektedir. Tezkiye işlemini yapan müzekkinin davanın görülmesi sırasında hazır bulunarak verilen hükme şâhit olması mümkündür. Bu nedenle müzekkinin adına şuhûdü'l hâl içerisinde de rastlamak olasıdır. Şuhûdü'l hâl müessesesinin ortaya çıkışında tezkiye hususunun da rolü olduğu göz önünde tutulduğunda şuhûdü'l hâl arasında müzekkilerin yer alması makul karşılanmalıdır. Fakat müzekkilerin aleni tezkiye söz konusu değilse mahkemede hazır bulunmaları mecburiyeti veya şuhûdü'l hâl içerisinden seçilmelerine dair bir kısıt yoktur. Bundan dolayı şâhitlerin tezkiyesinin, Osmanlı'da şuhûdü'l hâl müessesesinin üstlendiği görevlerden olmadığı anlaşılmaktadır. Heyette aynı zamanda tezkiye işlemini gerçekleştiren kimselerin de hazır olmasına engel bir durum ise bulunmamaktadır.

2.1.4.2. Kâtiplik ve Noterlik

Hukuk tarihi araştırmalarının en önemli kaynaklarından olan şer'iyye sicillerinin meydana gelmesinde, hüccet ve ilamların yazılmasında, dava sürecinin zabta geçirilmesinde, resmî yazışmaların usulüne uygun olarak yürütülmesinde kâtipler büyük rol oynamıştır.

---

[317] Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064/ M. 1652-1653), C: 49, (Çev.: Atay, Sabri/ Pakırdağ, Nedim (2019) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz/ Coşkun), İstanbul, Kültür A.Ş. Yayınları.), Hüküm No: 231, s. 184.

[318] Anadolu Sadâreti Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 1251-1257/ M. 1835-1841), C: 94, (Çev.: Kahriman, Salih/ Yıldıztaş, Mümin (2019) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, Kültür A.Ş. Yayınları.), Hüküm No: 95, s. 129.

[319] Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081/ M. 1670-1671), C: 53, (Çev.: Kahriman, Salih/ Yıldıztaş, Mümin (2019) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, Kültür A.Ş. Yayınları.), Hüküm No: 306, s. 271.

[320] **Özdemir, Mustafa** (2009) '275 Nolu Söke Şer'iyye Sicilinin (1-212 Arası Hükümler) Transkribi (Yüksek Lisans), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 42.

[321] **Özdemir,** s. 87.

Genellikle medrese mezunu olan kâtipler fıkıh, tefsir, kelam, örfî hukuk, lügat alanlarında kendilerini yetiştirmiş kimselerdi[322]. Kadılar ile ilgili kanunnâme hükümlerinde, kadı ve nâibinin yanı sıra kâtiplere ilişkin düzenlemelerin de yer aldığı görülmekte, bu durum kâtiplerin vazifesinin önemine işaret etmektedir. Örneğin; Kanunnâme-i Sultan Selim Hân'da kadıların alacakları ücrete ilişkin maddede kâtiplere de yer verildiği görülmektedir[323].

Osmanlı yargı teşkilatında müstakil bir kurum olarak varlık gösteren kâtiplerin görevi tarafların iddia ve müdafaaları ile şâhitlerin beyanlarını belirli usullerle kayda geçirmekti.

Ayrıca çekişmesiz yargı kapsamında hüccetlerin düzenlenmesi ve bir örneklerinin sicile kaydedilmesi, günümüz noterlik hizmetlerini andıran belgelendirme işlemleri; vekalet, alım-satım, kira, rehin, emanet vb. işlemlerin düzenlenmesi ve tescilinde kâtipler rol almaktaydı[324]. Bu bakımdan kâtipler taraflar arasında doğabilecek uyuşmazlıkların önlenmesi, kişilerin hak ve menfaatlerinin teminat altına alınması, böylelikle ileride karşılaşılabilecek davalar için önemli birer ispat vasıtası elde edilmesi hususlarında etkin olmaktadır.

Örneğin, bir sakk mecmuasında yer alan kayıtta "... *sihâm-ı mezbûrânın otuz yedi sehmi merkûme Zeyneb'e ve otuz beş sehmi mezbûr Abdülkadir'e isâbeti tahkîkinden sonra mezbûr Abdülkadir'in kızı ve tarafından husûs-ı âti'z-zikre vekîl olduğu yedinde olan mazmûn-ı müsbit huccet-i şer'iye mantûkınca sâbit olan Sâime nâm Hatun zâti bade't-ta'rîfü'ş-şer'î Mahmiye-i merkûmede meclîs-i şer'-i enverde müteveffâ-yı merkûm El Hacc Mehmed'in vasî-i muhtarı olmağla...*" denilmektedir[325]. Kayıttan vekîlliği ispat için taraflardan birinin yedinde bulunan hüccetin dayanak kılındığı anlaşılmaktadır.

Bir diğer örnekte ise "*...benim zimmetimi bilâsale ve bi'l-vekâle ibrâ-yı 'âmm ile ibrâ ve ıskât idüb ben dahî ibrâ-yı mezkûru kabûl itmişidim deyû mazmûn-ı takrîr-i meşrûhuna mutâbık ve nâib-i merkûmun imza ve hatemini hâvîye bir kıt'a huccet-i şer'iye ibrâzıyla*

---

[322] **Kavak, Nuri** (2015) 'Osmanlı Muhakeme Sisteminde Katiplik Mesleğinin Yeri Ve Önemi' Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomics Studies, C: 2, S: 2, s. 3.

[323] "*Kadı hüccetinin resmi budur ki, yirmi altı akçe alına; yirmisi kadının ola, dördü nâibin, ikisi kâtibin ola...*" **Akgündüz** (1991), C: 3, s. 106.

[324] **Örsten Esirgen, Seda** (2016) 'Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Noterliğin Gelişimi': Gedikli, Fethi (Editör) II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi, 13-14 Mayıs 2016, İstanbul Üniversitesi, On İki Levha Yayıncılık, C: 1, s. 52.

[325] **Ağca, Elif** (2011) 'Sakk Mecmuası Transkripsiyon ve Değerlendirme' (Yüksek Lisans), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 24.

bade'd-def' ve'l-inkâr..." kaydı görülmektedir[326]. Kayıttan borcun sona erdiğine dair hüccetin, ispat için mahkemeye ibraz edildiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı'da şer'iyye sicillerindeki kayıtlar "sakk-ı şer'i" adı verilen usule göre düzenlenmektedir. Verilen hükümlerin ne şekilde kağıda döküleceği, hangi kalıplara uyulacağı, nasıl bir düzen takip edileceği sakk mecmualarında gösterilmektedir. Sakk mecmuaları belgelerin düzenlenmesine dair çeşitli örnekler içermekte, bu örnekler sicillerdeki belgeler arasından özellikle seçilerek yeniden gözden geçirilmekte ve üst seviye ilmiye mensuplarının tashihinden geçerek hazırlanmaktadır[327]. Dolayısıyla yazı işlerinde kadıya yardımcı olan kâtiplerin de sicil kayıtlarında standardı sağlayabilmek için İslam hukuku tarihinde şürût ilmi kapsamında ortaya çıkan kaynaklara ve sakk mecmualarına hâkim olmaları beklenmektedir.

Görüldüğü üzere Osmanlı'da belgelerin düzenlenmesi, kaydı ve tescil işlemleri kâtiplerin vazifelerinden olup, kâtiplik yargı teşkilâtı içinde müstakil bir kurumdur. Eskiden bu vazifeler şuhûd/ şuhûd'ül udûl heyeti tarafından yerine getirilmişse de Osmanlı'da bu durum farklılık arz etmektedir. Görevleri nedeniyle kaydı kaleme almak için yargılama süresince hazır bulunan ve yargılamaya tanıklık eden kâtipler yalnızca işlerinin tabiatı gereği hâle şâhit olmaktadır[328]. Yargılama sürecindeki aslî vazifeleri hâle şâhitlik olmayan kâtipler açıkça şuhûdü'l hâlden farklı bir fonksiyon üstlenmektedir.

Nitekim kâtiplerin iyi eğitimli, kuyûd ve sicillât hususlarında bilgili kimseler olması gerekmektedir. Şuhûd'ül hâlin ise her zaman bu nitelikleri sağlayan kimselerden meydana geldiğini söylemek mümkün değildir.

2.1.4.3. Müşâvirlik

Osmanlı'dan önceki İslâm ve Türk devletlerinde şuhûd/şuhûdü'l udûl heyeti ulemanın önde gelenlerini de barındırmakta, tefsir, hadis, fıkıh dallarında uzmanlaşmış âlimlerden meydana gelmekteydi. Bu sebeple heyetin danışma kurulu vazifesi görmesinde, kadının kendilerine danıştığı hallerde görüş bildirmesinde bir engel bulunmamaktadır[329].

---

[326] **Ağca,** s. 39.

[327] **Kaya, Süleyman** (2005) 'Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuaları' Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C: 3, S: 5, s. 380.

[328] **Oğuz, Mustafa/ Akgündüz, Ahmet** (1998) 'Hüccet' TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C: 18, s. 448.

[329] Hakim bu kimselere danışma gereği duyabilir veya hakimin gözünden kaçan bir husus olduğu takdirde hukuk bilgisine sahip bu kimseler hakimi uyarabilir. Ayrıca hakim bu kimseleri verilen hükme veya hüküm

Şuhûdü'l hâlde de eski kadıların, kazaskerlerin, müftü ve müderrislerin bulunmasının daha önceki müşâvere ve şuhûd heyetlerine benzerlik gösterdiği gerekçesiyle, şuhûdü'l hâlin hukukî mütâalada bulunarak kadıya hüküm vermede yardımcı olduğunu iddia eden görüşler öğretide mevcuttur[330].

Ancak Osmanlı'da bu görevi müftüler yürütmüştür. İhtilâfların çözümünde iftâ müessesesinin yaygın bir şekilde işletildiği görülmektedir. İftâ; fetva vermek, bir kimseye müşkil bir hususu açıklamak ve izah etmek, şer'i bir meselenin hükmünü genellikle bir soru üzerine sözlü ve yazılı olarak açıklamaktır[331]. İftâ faaliyetinde bulunanlara müftü denilmektedir[332].

Müftüler, kadıya bağlı görevlilerden olmamakla birlikte kadının müşâviri durumundadır[333]. Hukukî bir meselenin halli için taraflarca müftülere soru sorularak fetva alınması, kadıların somut olayda uygulanacak hukuk kuralını tespit etmesinde ve birtakım ihtilâfların mahkemeye intikal etmeden çözülmesinde etkili olmuştur. Ayrıca mezhep içerisinde farklı görüşlerin mevcut olduğu durumlarda hakim görüşün saptanması için bizzat kadılar fetva istemiştir[334]. Mecelle'nin 1811.maddesi hükmünce kadının ihtiyaç duyduğu takdirde bir başkasından fetva istemesi uygun görülmüştür[335].

Davanın tarafları iddialarını kadı nezdinde kuvvetli kılmak için müftülerden fetva sorup verilen cevapları kadıya beyan edebilmiştir.

Örneğin; Molla Kırımî Vakfı'na ait dükkanın tasarruf haklarının kime ait olduğuna ilişkin sicil kaydındaki "...*Hâlâ mezbûr İbrahim fevt olup, ferâğ-ı mezbûr maraz-ı mevtinden olmağla, yedimde olan fetvâ-yı şerîfe mûcebince dükkân-ı mezkûru mezbûre Havva'dan ahz ve âhara îcâr murâd eyledim, suâl olunup dükkân-ı mezkûrdan kasr-ı yed ve bana teslîme*

meclisinde gerçekleştirilen bir işleme tanık tutma gereği duyabilir. **Serahsî**, C: 16, s. 120; **Aslan** (2018b), s. 57-59; **Erünsal,** s. 3-4.

330 **Aslan** (2018b), s. 60-61; **Ortaylı** (2019), s. 72-75; **Özdemir, Rifat** (1986), XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 185.

331 **Bilmen,** s. 107.

332 **Karaman,** s. 99.

333 **Avcı** (2017), s. 138.

334**Aydın** (2013), s. 94-95. Kadının davayı görürken ilmine güvendiği âlim ve müftülere danışması mümkündür. **Gedikli, Fethi** 'Osmanlı Mahkemesinde Fetva Kullanımı ve Fetva-Kaza İlişkisi': Kaya, Süleyman/ Uğur, Yunus/ Demiray, Mustafa (Ed.) (2018) Osmanlı Hukukunda Fetva, 1. Baskı, İstanbul, Klasik Yayınları, s. 213.

335 Mecelle, 1811. madde.

tenbîh olunmak matlûbumdur dedikde..." ifadesinden davacı tarafın iddiasını kuvvetlendirmek için mahkemeye fetva beyan ettiği görülmektedir[336].

Bir malın vakfedilmesine ilişkin kayıtta ise "*... hâkim-i mûmâ-ileyh en'amallâhu ni'amehû aleyh hazretleri dahi fikr-i dakīk ve te'emmül-i enîk edip taraf-ı vakfı evlâ görüp husûsan mesâ'ili evkāfda fetvâ İmâm-ı Ebû Yusuf kavl-i şerîfleri üzre olduğu kütüb-i mu'teberede mastûr ve mübeyyene olduğuna binâen...*" denilmekte ve hüküm verilirken Hanefî mezhebi içindeki farklı görüşler arasından İmam Ebû Yusuf'un fetvasına müracaat edildiği anlaşılmaktadır[337].

Kadılar bu fetvalara uygun hüküm vermek mecburiyetinde değildir. Fakat kadının fetva ile bağlı olmaması fetvanın göz ardı edilebileceği anlamına gelmemektedir. Fetvanın reddedilebilmesi için kuvvetli nedenler bulunması ve hükmün gerekçesinde bu hususun tartışılması gerekmektedir[338]. Bir hukukî görüşü benimseyen fetvanın uygulanmasının padişah tarafından emredildiği hallerde ise kadının fetvaya uyması zorunludur[339].

Kadılar, aldıkları kararın sıhhatinden emin olmak ve verdikleri hükmün taraflardan biri vasıtasıyla Divan-ı Hümayun'a götürüldüğü hallerde zor durumda kalmamak için müçtehid hukukçuların ve şeyhülislamların fetvalarına dayanma eğilimi göstermişlerdir[340].

Müftülerin varlığı ve tarafların her zaman onlara başvurma imkanlarının olması kadıların hukuka uygun hareket etmesinde tesirli olmuş, kadıların verdiği hükümler ilmî manada müftülerin denetimine açık olmuştur[341]. Bu bağlamda müftülerin temyiz usulünün bulunmadığı bir dönemde kadıların hukuka uygun hüküm vermesinde etkili oldukları söylenebilir.

Kendilerine fetva sorulan müftülerin yargılamayı izlemek amacıyla huzurda bulunmaları mümkün olabilir. Ancak müftülerin fetva verdikleri meseleye ilişkin davada hazır bulunmalarına dair bir mecburiyet olmadığı gibi şuhûdü'l hâl içerisinde müftü bulundurulmasına ilişkin bir mecburiyet de yoktur. Müftülerin hazır bulunmadıkları hallerde

---

[336] Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H. 1102/ M. 1691), C: 20, (Haz.: Kılıç, Hüseyin/ Yılmaz, Karaca/ Erol, Rasim/ Kahriman, Salih/ Recep, Fuat/ Atay, Sabri; Arapça Metin: Akman, Mehmet (2011) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, İSAM Yayınları.), Hüküm No: 4, s. 52.

[337] Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077/ M. 1666-1667), C: 17, (Haz.: Günalan, Rıfat; Arapça Metin: Akman, Mehmet (2011) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, İSAM Yayınları.), Hüküm No: 5, s. 92.

[338] **Avcı** (2017), s. 138; **Aydın** (2013), s. 95.

[339] **Aydın** (2013), s. 95.

[340] **Örsten Seda** (2005) 'Osmanlı Hukukunda Fetvâ' (Yüksek Lisans), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 10.

[341] **Aydın** (2013), s. 96.

dahi kadı fetvaya dayanarak hüküm verebilir ve fetva sayesinde hukukî, ilmî bir görüş almış olur. Örneğin; 1536 senesine ait Musa b. Nebi ve Süleyman b. İvaz'ın davasına ilişkin kayıt "*...değirmen suyun salıp bana zarardır elimde men' için fetvâm vardır dedikde mezbûr Süleyman'ın fetvâsı mûcebince men' olunup hükm olundu.*" şeklindedir[342]. Kayıttan kadının hüküm verirken davacı Süleyman b. İvaz'ın yedindeki fetvayı dikkate aldığı anlaşılmaktadır. Şuhûdü'l hâl ise "*Lütfi Hüseyin b. Hasan ve Hüsam Bey b. Abdullah ve Ali b. Musa ve Şaban b. Mehmed ve Hızır b. Ahmed ve Bâli b. Aslıhan.*" olup aralarında müftü bulunmadığı görülmektedir.

Müftülerin diğer meslek ve makam sahipleri gibi zaman zaman şuhûdü'l hâl arasında hazır bulunduklarına ilişkin örnekler de mevcuttur. Örneğin; 17. yüzyıla ait Çankırı şer'iyye sicilindeki kayıtlarda Çankırı müftüsünün birçok davanın şuhûdü'l hâlinde yer aldığı görülmektedir. Kayıtlardan davaların ikrar yahut şâhitlerin beyanları neticesinde hükme bağlandığı, herhangi bir fetvaya dayanılmadığı hallerde dahi müftünün mahkemede hazır bulunduğu anlaşılmaktadır[343]. Bu durumda müftünün müşavere amacıyla değil yalnızca hâle şâhitlik için heyette hazır bulunduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca aynı sicilde müftünün aynı güne ait iki dava kaydının ilkinde şuhûdü'l hâl arasında yazıldığı takip eden davada ise taraf olduğu görülmektedir. Kendi davası için mahkemede beklemekte olan müftünün bir önceki davada şuhûdü'l hâl olarak kaydedildiği açıkça anlaşılmaktadır[344].

Osmanlı'da müşâvirlik görevi müftüler tarafından üstlenilmekte ve müftüler şuhûdü'l hâl arasında hazır bulunabilmektedir. Ancak müftülerin mahkemede hazır bulunmadığı durumlarda da fetvaya dayanılarak hüküm kurulabildiğini, ikrar ve şâhitlerin şehâdeti ile hükme bağlanan davalarda ise fetvaya başvurulmamasına rağmen müftülerin hazır bulunabildiğini örnekler ortaya koymaktadır. Kendi işi için mahkemeye gelen müftülerin şuhûdü'l hâlden yazıldığı da görülmektedir.

Bu bağlamda müftülerin şuhûdü'l hâlde bulunma nedenlerinin hukukî müşâvere ve kadıya hüküm hususunda danışmanlık yapmak olmadığını, yalnızca hâle şâhitlik ettiklerini söylemek mümkündür. Belgelerde mahkemede hazır müftülerden fetva alındığına dair bir kayda rastlanılmaması da şuhûdü'l hâlde bulunan müftülerin sadece hâl şâhidi olarak davayı izlediklerini düşündürmektedir. Nitekim şuhûdü'l hâlin yargılama faaliyetinin her anında

[342] Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (H. 940-942/ M. 1534-1536), C: 4, (Haz.: Yıldız, Kenan (2010) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, İSAM Yayınları.), Hüküm No: 959, s. 391.
[343] **Köse, Uğur** (2009) 'H. 1063-1065 (1058), M. 1653-1655 tarihli Çankırı Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi' (Yüksek Lisans), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 65, 73, 140, 144.
[344] **Köse,** s. 137-139.

hazır bulunması, müftülerin ise şuhûdü'l hâle katılımlarının daimî ve mutlak olmaması şuhûdü'l hâlin müşâvirlik fonksiyonu olmadığını ve iki müessesenin farklı vazifeler ifa ettiğini göstermektedir. Bu durum Osmanlı şuhûdü'l hâlinin, şuhûd/şuhûdü'l udûl heyetinden farkını da ortaya koymaktadır. Zira şuhûd/ şuhûdü'l udûl uygulamalarında ilim sahibi, fakih, müfessir kimseler daimî olarak mahkemede hazır bulunmakta, hâle şâhitlik ederken aynı zamanda danışma kurulu vazifesi de görmekteydi[345].

2.1.4.4. Bilirkişilik

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren pek çok esnaf ve zanaat gruplarıyla ilgili yapılan düzenlemelerde ehl-i hibre denilen bilirkişilere müracaat edildiği görülmektedir. Bu konudaki ilk düzenlemelerden sayılabilecek II.Beyâzıd dönemine ait Bursa İhtisâb Kanunnâmesi'nin mukaddimesinde pazarlarda satılan malların narhlarının belirlenmesi sırasında ehl-i hibrelerin hazır bulundurulduğu belirtilmektedir[346].

Ehl-i hibreyi, lonca üyeleri kendi aralarından seçmekte, seçilen kişi kadı tarafından kaydedilmekteydi. Üretim aşamalarında belli bir standardın sağlanması, geleneksel üretim yöntemlerinin korunması, üretim ve satış aşamalarına dair merkezden istenen bilgilerin temini ve değişikliklerin yerine getirilmesi görevlerinin yanı sıra ehl-i hibre alım satıma ilişkin anlaşmazlıklarda bilirkişi olarak da görev yapmaktaydı[347]. Esnaf teşkilatı içinden olmayıp miras, vergi gibi farklı hususlarda kendilerine başvurulan bilirkişiler de mevcuttu[348].

Klasik dönem Osmanlı yargılama hukukunda bilirkişilik müessesesi teknik bilgi ve uzmanlık gerektiren ihtilâflarda varlık göstermektedir. İhtilafın konusu hakkında uzman, adil ve Müslüman kimseler arasından seçilen bilirkişiler suyolu uyuşmazlıkları, ayıplı malın satımı, dava konusu malvarlığı değerlerinin saptanması, terekenin gerçek değerinin hesaplanması, mehrin belirlenmesi, ölüm sebebinin tespiti gibi hususlarda sahip oldukları teknik ve özel bilgi ile ihtilâfın sonlandırılmasına katkı sağlamışlardır[349].

---

[345] **Aslan** (2018b), s. 17; **Erünsal,** s. 3-4.

[346] " *...Bursa'da olan ehl-i hirefi ve ehl-i hibreIerin ihzâr edüb her hirfetde alınan ve satılanın ve işlenen akmişe-i mütenevvi*anın ve melbûsâtın ve mebi'âtın fil-cümle cemî'i narhıyyâtın nev'inin her zamanda narhı nice idüğün fürâdâ yazub mufassal defter edüb...*" **Akgündüz** (1990), C: 2, s. 191.

[347] **Abacı, Nurdan** (2002) 'Osmanlı Dönemi Bilirkişilik Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma' Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S: 3, s. 5.

[348] **Kılınç** (2019), s. 42-45.

[349] **Kılınç** (2019), s. 84-91.

Dava konusu hakkında uzman olan bilirkişilerin görüşleri birer ispat vasıtası niteliğinde olduğundan hüküm verilirken mahkeme tarafından göz önünde bulundurulmaktadır. Bununla birlikte bilirkişiler tarafından sunulan görüşler mahkemeyi bağlayıcı değildir[350]. Yine de dava konusu hakkındaki görüşlerin uzman kişilere ait olmasının, verilen hükmün çoğunlukla bilirkişilerden alınan bilgiler doğrultusunda şekillenmesini sağladığı görülmektedir[351].

Şer'iyye sicillerinde bilirkişilerden bahsedilirken kullanılan "bî-garaz", "udûl-i müslimin" gibi kelimelerden anlaşılmaktadır ki, bilirkişilerin sahip oldukları nitelikler aynı zamanda şuhûdü'l hâlin de taşıdığı niteliklerdir[352]. Bu benzerlik bilirkişi ve şuhûdü'l hâlin aynı kimseler olduğunun zannedilmesine neden olabilmektedir.

Ayrıca şuhûdü'l hâl öncesindeki şuhûd/ şuhûdü'l udûl heyetlerinin teknik bilgi gerektiren konuların çözümü, bir kimsenin ölüm nedeninin anlaşılması, mirasın paylaştırılması ve payların tespiti gibi konularda görev alıyor olması da şuhûdü'l hâl ve bilirkişilik müesseselerinin fonksiyonlarının ayırt edilmesi hususunda karışıklığa sebep olmaktadır[353].

Osmanlı uygulamasında şuhûdü'l hâl ve bilirkişinin beraber keşfe katıldığı vakaların bulunması ise şuhûdü'l hâlin görevlerinin tespiti noktasında yanıltıcı olabilmektedir[354].

Bilirkişilik ve şuhûdü'l hâl görevlerinin aynı kişiler tarafından yerine getirilebilmesi iki halde mümkündür. İlk olarak keşifte bilgisine başvurulan kişilerin aynı zamanda hâle de şâhitlik ediyor olmaları isimlerinin şuhûdü'l hâl arasında sayılmasına imkân vermektedir. İkinci ihtimal ise şuhûdü'l hâl arasında olup aynı zamanda uzman bulundukları bir alandan dolayı bilirkişi sıfatına haiz kimselerin somut olayda bilirkişi olarak atanmasıdır. Bu ihtimaller özelinde şuhûdü'l hâlin bilirkişilik görevini ifa ettiği ve yargılamaya doğrudan

---

[350] **Kılınç** (2019), s. 257.
[351] **Kılınç** (2019), s. 259-261.
[352] Örneğin; bir sicil kaydında "*...lede't-tahkīk ehl-i hibre ve erbâb-ı vukūf bî-garaz mazbûtü'l-esâmî ve mevsûku'l-kelim ahrâr-ı ricâl-i Müslimînden kimesneler ihbârlarıyla dahi zâhir ve âşikâr olmağın...*" ifadesinden hüküm verilmeden önce kararın altında isimleri yazılı, doğru sözlü, hür Müslümanlardan olan ehl-i hibre ve vukûfun incelemesine başvurulduğu ve bu incelemenin ortaya koyduğu sonuca dayanılarak hüküm verildiği anlaşılmaktadır. Anadolu Sadareti Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 1251-1257/ M. 1835-1841), C: 94, Hüküm No: 9, s. 48.
[353] Şuhûd/şuhûdü'l udûl heyetinin Osmanlıdaki bilirkişilik müessesesine ait görevleri yerine getirdiğine dair örnekler için bkz. **Erünsal,** s. 305.
[354] Bilirkişinin aynı zamanda şuhûdü'l hâl olduğu vakalara ilişkin çeşitli sicil örnekleri için bkz. **Kılınç (**2019), s. 71-73.

katkı sağladığı söylenebilir. Bu durumda şuhûdü'l hâl gözlemci konumunda kalmayarak aktif bir rol de üstlenmektedir[355].

Örneğin, 1770 senesine ait, vakıf arsası üzerindeki eski harap bina yerine yapılmış yeni binanın inşaat masrafına ilişkin keşfe dair sicil kaydında şuhûdü'l hâl "*... Şuhûdü'l-hâl: Muhzır Molla İsmail b. Ali, Ali Çelebi b. Abdullah el-muhzır, Başçukadâr Mustafa Ağa b. Hasan, Muhzır Tiryâki Hasan Çelebi b. ( ), İmâm-ı mahalle Mehmed Efendi b. ( ), Hâfız Ahmed Efendi b. el-Hâc Abdülkadir, Süleyman Beşe b. el-Hâc İbrahim, Mehmed Emin b. el-Hâc Hüseyin, Nakkāş İbrahim Ağa b. Ali, diğer Mi'mâr Halîfesi Ahmed Ağa b. Abdullah, Mi'mâr Halîfe el-Hâc Mustafa b. Osman."* şeklindedir[356]. Şuhûdü'l hâl olarak yazılmış Nakkaş İbrahim Ağa b. Osman, Mimar halifesi Ahmed Ağa b. Abdullah ve Mimar halifesi Mustafa b. Osman'ın keşif heyetindeki bilirkişiler oldukları ve inşaatın masrafını tespit amacıyla hazır bulundukları açıktır. Somut olayda asıl fonksiyonları bilirkişilik olan bu kimselerin aynı zamanda keşifte olup bitenlere ve hâle şâhitlik etmelerinden dolayı isimlerinin şuhûdü'l hâle de yazıldığı görülmektedir.

Ancak bilirkişilerin dahil oldukları her vakada isimleri şuhûdü'l hâlden yazılmamaktadır. Örneğin; su kuyusuna düşerek boğulan Hamza Beşe'nin nasıl öldüğüne dair sicil kaydı *" ...Hekimhanı'nın ahâlîsinden Hamza Beşe b. Abdullah nâm kimesne târîh-i kitâb günü vaktü'z-zuhr zikr olunan bostanın kuyusundan mu'tâd üzere su çeker iken bi-emrillâhi te'âlâ Asta ta'bîr olunur draht ucunda gerdel kovası basamak ağacına isâbet ve şikest olup ve mezbûr Hamza Beşe düşüp mezkûr kuyuda gark ve fevt olmağla taraf-ı şer'den üzerine varılıp keşf ü tahrîr olunmak matlûbumdur dedikde kıbel-i şer'den Mevlânâ Ahmed Efendi b. Hasan irsâl olunup ol dahi zeyl-i vesîkada muharrerü'l-esâmi Müslimîn ile mahâll-i mezkûra varup mağrûk-ı mezbûrun cesedi mezkûr kuyudan ba'de'l-ihrâc nazar olundukda eser-i cerhden ve hankdan nesnesi olmayup hâl minvâl-ı muharrer üzere garîkan fevt olduğu ba'de'l-mu'âyene ve'l-müşâhede...*

Şuhûdü'l-hâl: Abdullah b. Abdülkerim, Hüddâm-ı Ahmed Ağa, es-Seyyid Hüseyin b. es-Seyyid Hüseyin, İmam Ömer Efendi b. Mustafa, Kayseriyeli Mehmed Ağa b. Halil, Serdâr Mehmed Ağa b. Ali, Sarı Ali b. Ahmed, Korucu Osman Beşe." şeklindedir[357]. Hamza

[355] **Kılınç, Ahmet/ Kayar, Betül** (2019) 'Osmanlı Yargılama Hukukunda "Şuhûdü'l Hâl"in Fonksiyonunu Yeniden Değerlendirme Gerekliliği' Adalet Dergisi, S: 62-63, s. 45.
[356] İstanbul Mahkemesi 33 Numaralı Sicil (H. 1183-118/ M. 1769-1770), C: 77, (Çev.: Karaca, Yılmaz/ Yılmaz, Mustafa (2019) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, Kültür A.Ş. Yayınları.), Hüküm No: 102, s. 147.
[357] Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1178-1184/ M. 1764-1771), C: 75, (Çev.: Altın, Abdülkadir/ Pakırdağ, Nedim (2019) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, Kültür A.Ş. Yayınları.)

Beşe'nin vefatı üzerine keşif için Mevlânâ Ahmed Efendi b. Hasan su kuyusuna gönderilmiş ve cesedi inceleyerek yaralama ve boğmaya dair bir iz olmadığını tespit etmiştir. Somut olayda bilirkişi olarak yer alan Mevlânâ Ahmed Efendi b. Hasan'ın isminin şuhûdü'l hâl içerisinde yer almadığı görülmektedir. *"...zeyl-i vesîkada muharrerü'l-esâmi Müslimîn..."* ifadesi ile kastedilenler ise en altta isimleri yazılı olan şuhûdü'l hâl olup, şuhûdü'l hâlin de keşifte hazır bulundukları anlaşılmaktadır.

Öte yandan şuhûdü'l hal arasında olup bilirkişilik vasfını taşıyan kimselerin hâle şâhitlik ettikleri her vakada bilirkişilik görevini yerine getirdiklerini de söylemek mümkün değildir. Çünkü kadıların, bilirkişiye müracaat etmenin gerekli olduğuna kanaat getirdikleri hallerde bilirkişi görevlendirdikleri sicil kayıtlarından anlaşılmaktadır[358]. Şuhûdü'l hâlin ise kadı tarafından görevlendirildiğine dair bir sicil kaydına rastlanılmamaktadır.

Görüldüğü üzere, bilirkişi ve şuhûdü'l hâl sıfatları her ne kadar yukarıda izah edilen iki ihtimal dahilinde aynı kimseler üzerinde birleşebilse de iki müessesenin üstlendiği fonksiyonlar, görev alma şekilleri ve davanın görülmesindeki rolleri bakımından birbirinden ayrıldıkları açıkça anlaşılmaktadır.

2.1.4.5. Toplu Hâkimlik

Şuhûdü'l hâlin danışma kurulu veya bir meşveret heyeti niteliğini de taşıdığı ve bu bakımdan jüri sistemi ve toplu hâkim usulüne benzerlik gösterdiğine ilişkin bir görüş de bulunmaktadır[359]. Bu kanaatin oluşmasında kadıların ihtiyaç duydukları takdirde âlimlerle istişare ederek hüküm vermesi, şuhûd/ şuhûdü'l udûl heyetlerinin kadı ile hukukî mütalaada bulunarak kadıya yardımcı olmaları etkili olmuştur.

Hüküm No: 7, s. 36.

[358] Örneğin; cariye satışına ilişkin bir kayıttaki *"... teveccüh-i husûmet için mevsûfe-i mezbûre taraf-ı saltanat-ı aliyye'den ehl-i hibre ta'yîn olunan Mehmed Efendi b. Ali ve diğer Mehmed Efendi b. Osman nâm kimesneler irâ'et olundukda..."* ifadesinden dava konusuna dair uzmanlığı olan ve idare tarafından bilirkişiliğe atanmış bir kimsenin kadı tarafından önüne gelen dava için görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H. 1102/ M. 1691), C: 20, Hüküm No: 349, s. 294.

[359] **Gür,** s. 37; **Ortaylı** (2019), s. 72. Kadının gerekli gördüğü hallerde şuhûdü'l hâlle istişarede bulunabileceği, bu bakımdan Tanzimat sonrası dönemde Nizamiye mahkemelerindeki toplu hakim usulünde de asıl olarak reisin muhakemeyi yürütmesi sebebiyle diğer azaların klasik dönemdeki şuhûdü'l hâlin fonksiyonunu ifa ettiği ifade edilmektedir. **Ekinci** (2017a), s. 376; **Ekinci** (2017b), s. 251.

İslâm hukukunda toplu hâkim usulünün uygun bulunup bulunmadığına ilişkin farklı yaklaşımlar mevcuttur[360]. Ancak yaygın olan uygulamanın tek hakimli olduğunu, toplu hakimliğin mevcut olduğu örneklere ise nadiren rastlandığı söylemek mümkündür[361].

Osmanlı hukuk sisteminde de İslâm hukukundaki teamüle uygun olarak klasik devir boyunca mahkemelerde tek hâkim görev yapmıştır[362]. Bununla birlikte bir mahkemede birden çok hâkimin görevlendirilmesine bir mâni yoktur. Nitekim Tanzimat'ın ilanından sonraki gelişmelerle birlikte toplu hâkim usulunun de getirildiği bilinmektedir. Tanzimat sonrası ticaret mahkemeleri kurulmuş ve bu mahkemelerde davalar toplu usulde görülmüştür[363]. Yine Tanzimat ile meydana gelen düalist yapı içerisinde Nizamiye mahkemeleri kurulmuş ve bu mahkemelerde toplu hâkim sistemi uygulanmıştır[364]. Şer'iyye mahkemeleri ise klasik dönemdeki usul üzerine tek hâkimli olarak varlığını sürdürmüştür[365].

Mecelle'nin 1802. maddesi hükmünce bir davanın görülmesinde iki hâkim görevli ise iki hâkimden sadece birinin kararı yeterli olmamaktadır[366]. Bu nedenle davaların hükme bağlanması için heyet halinde karar veren mahkemelerde azaların hepsinin oyu alınacak kararda etkili olmuştur.

Şuhûdü'l hâlin ise verilecek hükümde yetki ve sorumlulukları bulunmamaktadır[367]. Toplu hâkimlik sistemi ile şuhûdü'l hâl arasındaki bir diğer fark da şuhûdü'l hâlin hükûmet tarafından tayin edilmemesi, mahkemede statülerinin daimî olmayıp her dava için değişkenlik gösterebilmesidir[368]. Üstelik müşâvere görevi Osmanlı hukuk sisteminde müftüler tarafından ifa edilmekte olup, müftülerin her zaman şuhûdü'l hâl içerisinde hazır bulunması beklenmemekte, taraflar müftülerden aldıkları fetvaları kadının nazarına sunmaktadır.

---

[360] **Akman, A.** (2019), C: 8, S: 1, s. 439.
[361] **Atar** (1991), s. 151-152.
[362] **Ekinci** (2017b), s. 107-108.
[363] **Bozkurt,** s. 155-156.
[364] **Bozkurt,** s. 116.
[365] **Cin/ Akyılmaz,** s. 177-178.
[366] İki hakimin aynı yöndeki oyunun aranması şartı padişah tarafından getirilmiştir. **Ali Haydar Efendi,** C: IV, s. 3266.
[367] **Aslan** (2018b), s. 124; **Aydın** (2013), s. 84-85.
[368] **Ekinci** (2017b), s. 251.

2.2. Şuhûdü'l Hâl

İslam adlî teşkilatının en gelişmiş örneklerinden olan Osmanlı teşkilatı farklı vazifeleri yerine getirmek üzere birçok memuriyet ihdas etmiştir. Yargı örgütü içinde kendine özgü uzmanlık gerektiren her vazife için genellikle o konuda eğitim almış veya tecrübe kazanmış kimseler atanmıştır. Böylelikle yargılama faaliyetinin başlangıcından sonuna kadar her aşamada işinin ehli kimseler görev almıştır.

Bu hususta ki örneklerden biri de şuhûdü'l hâldir. Önceki uygulamalarda şuhûd/şuhûdü'l udûl heyeti tarafından gerçekleştirilen görevlerin her biri Osmanlı yargı teşkilatında ayrı görevliler tarafından yerine getirilmiştir. Şuhûd/şuhûdü'l udûl heyetinin sorumluluğunda olan işlerin kâtipler, müzekkiler, müftüler, bilirkişiler ve şuhûdü'l hâl arasında paylaştırıldığı görülmektedir. Bu görevlilerin mahkemede kadıya hangi yönlerden yardımcı olduklarına dair tespitler neticesinde Osmanlı uygulamasında şuhûdü'l hâlin yerini ayırt etmek mümkün olacaktır.

2.2.1. Şuhûdü'l Hâli Meydana Getiren Kimselerin Sayısı

İlam ve hüccetlerde en altta şuhûdü'l hâlin isimlerinin kaydedildiği görülmektedir. Örneğin; terekeden hisse verilmesine dair bir dava kaydı *"... ba'de'l-hükm ve't-tenbîh mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu. Fi'l-yevmi't-tâsi' min Cumâdelâhire sene 1102*

Şuhûdü'l-hâl: İbrahim Çelebi [b.] Ahmed, Mehmed Çelebi b. İbrahim, Hüseyin Çelebi b. Mustafa, İsmail b. Mehmed." şeklinde son bulmaktadır[369]. Hüküm verilerek dava sona erdirilmiş, karar metninin sonuna tarih eklenmiştir. Sayfanın en altında ise şuhûdü'l hâl olarak hazır bulunan kimselerin isimlerinin yazıldığı görülmektedir.

Sicil örneklerinden şuhûdü'l hâlin en az iki kişiden meydana geldiği anlaşılmaktadır[370]. İki kişiden fazla oldukları takdirde ise bir üst sınır bulunmamaktadır[371]. Şuhûdü'l hâlin tamamının isimlerine yer verilen kayıtlar mevcut olduğu gibi en az iki kişinin isminin yazıldığı ve başkalarının da hazır bulunduğunu belirtmek için "ve diğerleri" manasına gelen *"gay*rıhüm" ifadesinin yer aldığı kayıtlar da mevcuttur. Örneğin; alacağın tahsiline ilişkin bir dava kaydında *"... Şuhûdü'l-hâl: Muhzırbaşı Hamza Ağa ve Mehmed*

[369] Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H. 1102/ M. 1691), C: 20, Hüküm No: 176, s. 169.
[370] **Ekinci** (2017a), s. 376.
[371] **Cin/ Akyılmaz,** s. 173.

Çelebi b. Süleyman ve İbrahim b. Abdullah ve gayrühüm." yazıldığı görülmektedir[372]. Bu kullanıma dair örnekler oldukça çoktur.

Şuhûdü'l hâlin en az iki kişi olmasının nedeni bu kimselerin yargılamaya şâhitlik ediyor olmalarıdır. Şuhûdü'l hâl, dava konusu olaya dair şehâdette bulunmuyor ise de kadının davanın taraflarına karşı adil ve hakkaniyetli davrandığına, sunulan delilleri objektif bir şekilde değerlendirdiğine şâhitlik etmektedir. Özellikle bir davanın görüldüğüne ve karara bağlandığına dair şuhûdü'l hâlin şehâdeti önem taşımaktadır. Sicil kayıtlarının çeşitli nedenlerle kaybolduğu veya tahribe uğradığı hallerde bir davanın görülüp hükme bağlandığına veya hukukî bir işlemin gerçekleştiğine dair yegane ispat vasıtası şuhûdü'l hâldir[373]. Bundan dolayı şuhûdü'l hâlin, şâhitlik nisabı olan asgarî iki kişiden teşekkül etmesi gerekmektedir.

2.2.2. Şuhûdü'l Hâlin Nitelikleri

Şuhûdü'l hâl yargılama faaliyeti esnasında tarafların beyanlarına, mahkemeye sunulan fetvalara, keşif yapıldığı takdirde keşif araştırmasına ve bilirkişilerin görüşlerine, nihaî olarak da kadının verdiği hükme şâhit olmaktadır. Üstlendikleri vazifenin doğası gereği şâhitlerde aranan niteliklere şuhûdü'l hâlin de sahip olması beklenmektedir.

Şuhûdü'l hâlin, şâhitliğinde etki altında kalmaması için hür olması ve davanın taraflarından herhangi biri ile akrabalığı, iş ilişkisi veya husumeti olmaması gerekmektedir[374]. Şâhidi oldukları durumu doğru ve eksiksiz bir şekilde kavrayabilmeleri içinse akıl baliğ olmaları, kör veya dilsiz olmamaları şartı aranmaktadır[375]. Şâhitlik ettikleri durum hakkındaki beyanlarına güvenilebilmesi için de adil olmaları, daha önceden kazf haddi ile cezalandırılmamış olmaları gerekmektedir[376].

Şuhûdü'l hâl arasında yüksek ilim sahibi kadı, müderris, müftü ve mollaların, okuyup yazan çelebi, kâtip, hâtip kimselerin, ehl-i beytten olmaları sebebiyle hürmet edilen seyyit

[372] Balat Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 964-965/ M. 1557-1558), C: 41, Balat Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 964-965/ M. 1557-1558), C: 41. (Çev.: Sivridağ, Abdullah/ Kahriman, Salih; Arapça Metin: Akman, Mehmet (2019) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, Kültür A.Ş. Yayınları.), Hüküm No: 449, s. 252.
[373] **Akgündüz** (1988), C: 1, s. 19, 31.
[374] **Halebî,** C: 3, s. 232-233.
[375] **Halebî,** C: 3, s. 231.
[376] **Halebî,** C: 3, s. 232.

ve şerîflerin bulunduğuna dair pek çok örnek mevcuttur. Şuhûdü'l hâl olacak kimselerin belli bir seviyeye haiz, nitelikli kimseler olmasına önem verildiği de görülmektedir.

2.2.3. Şuhûdü'l Hâlin Üyeleri

Sicillerde görüldüğü üzere şuhûdü'l hâl kısmında aynı kimselerin isimlerine defaatle rastlanılabilmektedir. Genellikle birkaç kayıttan sonra bu kimselerin isimlerinin tekrar zikredilmeyip "eş-şâhidûn, şâhidu's-sâbık, şuhûdü'l-mezkûr, fi'l-a'lâ" benzeri kalıplarla not düşülmesinin yeterli görüldüğü anlaşılmaktadır. Bununla birlikte her kayıtta şuhûdü'l hâl için farklı kişilerin isimlerinin yazılı olduğu örnekler de oldukça fazladır. Aynı mahkemeye ait defterlerde aynı tarihte görülen ve birbirini takip eden davalarda dahi şuhûdü'l hâldeki isimler farklılık gösterebilmektedir. Örneğin; 1795 senesine ait Kastamonu şer'iyye sicilinde yer alan bir dükkanın satışına dair hüccet "*... Hurrîre fi'l-yevmi-l-hamis min Cemaziyelevvel sene ihda aşere ve mieteyn ve elf.*

Şuhûdü'l-hal: Kuloğlu el-Hâc Mustafa, İmamoğlu el-Hâc Ali, Muslı Beşeoğlu Ahmed Beşe, Ormancızâde el-Hâc Osman Ağa, İmam Ahmed Efendi, Semerci Molla Ali, Boyacıoğlu Dürzi Molla Hüseyin, Molla Velizâde el-Hâc Mehmed ve gayruhum." şeklinde son bulmaktadır[377]. Kayıt, hüccetin 5 Cemaziyelevvel 1211 tarihinde düzenlendiğini bildirmekte ve o esnada hazır bulunan şuhûdü'l hâlin isimlerini içermektedir.

Aynı sayfada yazılmış bir sonraki hüccet ise arazi satışına ilişkin olup "*... Hurrîre fi'l-y evmi'l-hamis min Cemaziyelevvel sene ihda aşere ve mieteyn ve elf.*

Şuhudü'l-hal: el-Hâc Mustafa, Hâtîboğlu Abbas, Molla Hüseyin, Kâyancızâde Salih Efendi, Amasyalızâde Molla Abdüllâtîf, Pehlivan Mehmed Beşe, Kuzu Ahmed Beşe, Yemeni Abdurrahman Beşe, Muhzır Molla Halil." şeklindedir[378]. Görüldüğü üzere ikinci hüccet de aynı tarihte düzenlenmesine rağmen aynı gün içinde mahkemede hazır bulunan ve işleme şâhit olan şuhûdü'l hâl farklılık arz etmektedir. Benzer örneklerle sıkça karşılaşılmaktadır.

Farklı tarihlere ve kazâlara ait yüzlerce şer'iyye sicilinde kayda alınmış ilam ve hüccetlerde sayılamayacak kadar çok şuhûdü'l hâl yer almaktadır. Üyeleri sıklıkla değişkenlik gösteren ve farklı kimselerden meydana gelen şuhûdü'l hâl içerisinde toplumun

[377] **Aral, Neslihan** (2006) '69/2 Numaralı Kastamonu Şer'iyye Sicili (H.1210-1211/ M.1795-1796) Transkripsiyon ve Değerlendirme' (Yüksek Lisans), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 30.
[378] **Aral,** s. 31.

çeşitli kesimlerinden pek çok kimsenin hazır olduğu anlaşılmaktadır. Şuhûdü'l hâlde sıklıkla karşılaşılan üyeleri yedi grupta incelemek mümkündür.

2.2.3.1. Meslek Erbapları

Anadolu'da meslekî örgütlenme ahîlik geleneğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmış olup, Ahi Evren tarafından 1205 yılında Kayseri ve Konya etrafında ahilerin teşkilatlandırılmasıyla birlikte ilk örgütlenme gerçekleşmiştir[379]. Esnaf ve zanaatkârlar ile tüccarlardan oluşan teşkilat belirli kurallar ve ilkeler çerçevesinde faaliyet göstermiştir[380].

Meslekî meseleleri halletmek; esnaf, zanaatkâr ve tüccarların işlerini yaparken sergiledikleri davranışlarını kontrol etmek; çırak, yamak ve kalfaların eğitim görmesini sağlamak; usta, kalfa, çırak ve yamaklık törenlerini düzenlemek gibi görevleri olan ahî birliklerinde en etkili üyeler esnaf şeyhi, nakipler, esnaf kethüdası, yiğitbaşı, işçibaşı ve ehl-i hibreydi[381]. Esnafın kanunlara uyup uymadığının denetimi, narhların kontrolü, halk ve esnaf arasındaki ilişkilerin düzeni hususlarında muhtesip, kadıya yardımcı olmaktaydı[382].

Ahîlik teşkilatı Müslümanlardan oluşmaktaydı. İstanbul'un fethi ile değişen iktisadî yapı ve devletin topraklarında faaliyet gösteren farklı milletlere ve dinlere mensup esnaf, zanaatkâr ve tüccarların artmasıyla teşkilat yerini lonca sistemine bırakmıştır[383].

Osmanlı Devleti'nde loncalar üretilen ve satılan malların fiyatını, ölçü ve kalitelerini kontrol etmek, hammadde temin etmek ve dağıtımını yapmak, işgücü ve hizmet sağlamak, üyelerine güvence sunmak ve piyasada standardı gözetmek, üyelerin nizamnamelere uygun hareket edip etmediğini denetlemek gibi görevler üstlenmiştir[384]. Loncalarda her meslek grubu için işleyişi iyi bilen, düzeni sağlayabilecek, yetenekli ve tecrübeli ustalar lonca ustası olmak üzere seçilir ve kadı tarafından onaylanırlardı[385].

---

[379] **Bayram, Selahattin** (2012) 'Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilâtı ve Esnaf Loncaları' İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S: 21, s. 84.
[380] **Akbaş, H. Emre/ Bozkurt, Serdar/ Yazıcı, Kübra** (2018) 'Osmanlı Devletinde Lonca Teşkilatı Yapısı ve Yönetim Düşüncesi İle Karşılaştırılması' Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, S: 9, s. 169.
[381] **Bayram**, s. 90; **Akbaş/ Bozkurt/ Yazıcı**, s. 170-171.
[382] **Kazıcı, Ziya** (1998) 'Hisbe' TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C: 18, s. 144.
[383] **Bayram**, s. 97; **Akbaş/ Bozkurt/ Yazıcı**, s. 173-174.
[384] **Akbaş/ Bozkurt/ Yazıcı**, s. 190-191.
[385] **Kal'a, Ahmet** (2003) 'Lonca' TDV İslâm Ansiklopedisi, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C: 27, s. 212.

Loncaların kendi örgütlenmeleri içinde kayıtlı esnafı ve zanaatkârları denetlemeleri ve eğitim almalarında, iş ahlakına uymalarında katkı sağlaması bu kimselerin toplum nezdinde güvenilir, dürüst kimseler olarak itibar görmelerini sağlamıştır. Bu nedenle şuhûdü'l hâl arasında esnaf ve zanaat ustalarına, lonca ustalarına ve kethüdalara sıklıkla rastlanılmaktadır.

Taraflardan birinin veya her ikisinin esnaf teşkilatı içerisinde yer aldığı, zanaat sahibi olduğu davalarda ve hukukî işlemlerde şuhûdü'l hâlde de aynı mesleği icra eden kimselerin, o zanaatın ustalarının ve meslek büyüklerinin yer aldığı görülmektedir.

Örneğin; 1831 senesine ait Karaman şer'iyye sicilinde satışı kaydedilen bir debbağ dükkanına ilişkin kayıt " ...*Şühûdü'l-Hal : Mümin Ağanın Ahmed, Debbâğ Süleymân Dede, Zemherinin Hasan Usta, Hâcı Ömer Çelebi, Debbâğ Mevlüd*" şeklindedir. Satışa konu mülkün debbağ dükkanı olması nedeniyle şuhûdü'l hâl arasında debbağ olan kimseler ve yine esnaftan olan bir ustanın hazır bulunduğu anlaşılmaktadır[386]. Diğer bir örnekte ise esnaftan Toros nam kimsenin dükkanına ait su olukları komşusunun avlusuna akmakta olduğundan zararın def'i için kadıya müracaat edilmiş, davada şuhûdü'l hâl "... *Şuhûdü'l-hâl: Seyyid Osman bin Seyyid Hamza, Bekir bin Abdi, Sarrac Mehmed Bey, Cebeci Hacı Mustafa.*" olmuştur[387]. Davanın taraflarından birinin dükkan sahibi bir esnaf olduğu anlaşılan kayıtta şuhûdü'l hâlin arasında yine esnaftan eyer işleyen Sarrac Mehmed'in de bulunduğu görülmektedir.

Dava konusunun meslekî ve teknik bilgi gerektirdiği durumlarda da şuhûdü'l hâlde meslek erbaplarına rastlanılmaktadır.

1676 senesine ait bir sicil örneğinde bedestende kuyumculuk yapan iki gayrimüslim ortağın şirketlerini feshettiklerine dair "... *mezbûr Nikolaki ile kuyumculuk san'atında şerîkler olup hâlâ fesh-i akd-i şirket ettiğimizden beynimizde hesâb görüp, iki yüz guruş fâ'ide hâsıla olduğu müte'ayyin oldukdan sonra meblağ-ı mezbûru beynimizde taksîm edip her birimiz kendimize isâbet eden yüz guruşu ahz u kabz ettiğimizden sonra mâl-ı şirket-i mezbûreye müte'allika âmme-i de'âvâdan her birimiz âharı ibrâ ve iskāt eyledik dedikde...*" kaydı görülmektedir[388]. Kayıttan anlaşıldığı üzere Nikolaki isimli zimmî ve ortağı birlikte

[386] **Gürbüz, Sevda** (2009) '296 Numaralı Karaman Şer'iye Sicili Çerçevesinde 1829-1832 Yılları Arasında Karamanda Sosyal, İdarî ve Hukukî Hayat' (Yüksek Lisans), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 352.
[387] **Atik,** s. 71.
[388] İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087/M. 1675-1676), C:18, (Haz.: Kahriman, Salih/ Recep, Fuat/ Atay, Sabri/ Kılıç, Hüseyin/ Karaca, Yılmaz/ Erol, Rasim; Arapça Metin: Akman, Mehmet (2010) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, İSAM Yayınları.), Hüküm No: 356, s. 365.

faaliyet gösterdikleri kuyumculuk şirketini feshederek ortaklıklarına son vermeyi istemektedirler. Şirketin değeri iki yüz kuruş olup, taraflar bu meblağı eşit bölüşmüş ve dava sona ermiştir. Kuyumculuk mesleğinin icrası ve esnafın ticarî faaliyetiyle yakından ilişkili olan davanın şuhûdü'l hâli "*... Şuhûdü'l-hâl: Kuyumcubaşı Nuh Ağa, Ehl-i hibre Mehmed Ağa, Bayram Çelebi, Mehmed Çelebi ve gayruhüm.*" şeklinde kayda geçmiştir[389]. Şuhûdü'l hâlde lonca sistemine göre kuyumcuların üstadı olan ve loncada alınacak kararlarda onları temsil eden Kuyumcubaşı hazır bulunmaktadır. Yine kuyumcu şirketinin hasılasının tespitinde görev almış olması muhtemel ehl-i hibreden Mehmed Ağa da şuhûdü'l hâlde yer almıştır[390].

Bir diğer sicil kaydı Kırkçeşme sakalarından Kolo v. Martin ile Hızır Beşe b. Sinan arasındaki alacak davasına ilişkin olup "*... mezbûr Hızır Beşe'ye bey' ve teslîm ol dahi yedinden iştirâ ve kabz eylediği bir re's bârgir ve bir çift kösele meşk ve kova bahâsından zimmetinde dokuz bin altı yüz akçe hakkım olup...*" şeklindedir[391]. Kolo v. Martin'in Hızır Beşe b. Sinan'a at, deriden bir su tulumu ve kova sattığı anlaşılmaktadır. Davada şuhûdü'l hâl olarak "*... Şuhûdü'l-hâl: Sakabaşı Ali b. Abdullah, Mustafa [b.] Abdullah, Ahmed b. Mustafa, Hüseyin b. Mahmud.*" görev almıştır. İki saka arasında alışverişi yapılan eşyanın icra ettikleri meslekle alakalı olduğu aşikardır. Bu nedenle Sakabaşı da şuhûdü'l hâl arasında hazır bulunmuştur.

1695 senesine ait bir şer'iyye sicilindeki örnek ise "*... kerestenin semenlerinde gabn-i fâhiş vardır keşf ve nazar olunsun demekle beynimizde münâza'ât-ı kesîre cereyân etmeğin beynimize muslihûn tavassut edip mezbûr el-Hâc Mehmed meblağ-ı bâkī-i mezbûr on dokuz bin üç yüz seksen akçeden benimle altı bin yüz seksen akçe üzerine sulh oldukda ben dahi sulh-ı mezbûru kabûl ve bedel-i sulh olan meblağ-ı mezbûr altı bin yüz seksen akçeyi mezbûr el-Hâc Mehmed yedinden işbu meclis-i şer'de bi't-tamam ve'l-kemâl ahz u kabz edip... Şuhûdü'l-hâl: el-Hâc Ali Ağa b. Musa Kethudâ-yı keresteciyân, Halil Efendi b. Musa, Ali Efendi b. Ömer, Ahmed Efendi b. Memi Efendi, Şaban Halîfe b. Mustafa el-kayyum, Mehmed Beşe b. Cafer el-Mübâşir, Hüseyin Ağa b. Hasan ez-Za'îm, Ali Halîfe el-müezzin ve gayruhum.*" şeklinde kaydedilmiştir[392]. Kayıtta Keresteci Halil b. Abdullah'ın, Hacı

[389] İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087/M. 1675-1676), C:18, Hüküm No: 356, s. 365.
[390] **Kılınç** (2019), s. 73.
[391] Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097/ M. 1685-1686), C: 19, (Haz.: Atay, Sabri/ Kılıç, Hüseyin/ Karaca, Yılmaz/ Erol, Rasim/ Kahriman, Salih/ Recep, Fuat; Arapça Metin: Akman, Mehmet (2011) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, İSAM Yayınları.), Hüküm No: 403, s. 359.
[392] İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108/ M. 1695-1697), C: 57, (Çev.: Coşkun, Ali/ Atay, Sabri/ Pakırdağ, Nedim/ Altın, Abdülkadir/ Kılıç, Hüseyin/ Kahriman, Salih; Arapça Metin: Akman, Mehmet

Mehmed b. İsmail'e sattığı kerestelerin bedeli hususunda gabin iddiasında bulunulduğu ve muslihûnun aracılığıyla tarafların sulh yoluyla anlaştıkları bildirilmektedir. Kerestenin bedeline dair anlaşmazlığın mevcut olduğu davanın şuhûdü'l hâline ise görevi üretim sürecini ve ürünün kalitesini denetlemek, fiyatların saptanmasında rol oynamak, üyeler arasındaki veya müşteriler ile ilgili olan anlaşmazlıkları gidermek olan keresteciler kethüdasının katıldığı görülmektedir.

Görüldüğü üzere davanın konusuna ve taraflarına göre şuhûdü'l hâlde esnaf kişiler, lonca üyeleri, meslek ustaları bulunabilmektedir. Bu kimselerin hem bilirkişi olarak vazife yaptıkları hem de şuhûdü'l hâl oldukları durumlar da mevcuttur.

2.2.3.2. İlmiye Sınıfına Mensup Kimseler

Osmanlı ilmiye teşkilatının önemli süjeleri arasında müderris, müftü, kadı ve kazaskerler bulunmaktadır. Eğitim düzeyi yüksek bu kimseler hukuk ilmine vâkıf ve toplum nazarında itibar gören kişilerdir.

Bir ulema mesleği olan müderrislik medreselerde çeşitli derslerin verilmesi görevidir. Kadı ve kazaskerler ile aynı eğitimi alan müderrisler toplum nezdinde saygı duyulan kimseler olduklarından kimi zaman tahkikat, teftiş, bilirkişilik ve hakemlik, kadı naipliği gibi yargıya ilişkin görevler de kendilerine verilmiştir[393].

Hukukî meselelerde kendisine yöneltilen sorulara fıkıh ilmindeki hükümlere göre cevap veren müftüler de yargı faaliyetine katkıda bulunmuştur. Müftülerden alınan fetvalar zaman zaman hukukî meselelerin mahkemeye taşınmadan çözülmesini sağlamıştır. Aynı zamanda fetvalar, davanın taraflarınca iddialarını desteklemek amacıyla mahkemelere sunulmuştur[394].

Aslında birer kadı olan kazaskerler ise ilmiye teşkilatının şeyhülislamdan sonra en önemli sınıfını oluşturmaktadır[395]. Divan-ı Hümayunda, kendi divanlarında ve Cuma

(2019) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, Kültür A.Ş. Yayınları.), Hüküm No: 137, s. 222.

[393] **İpşirli, Mehmet** (2006) 'Müderris' TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C: 31, s. 468-469.

[394] **Aydın** (2013), s. 95.

[395] **Halaçoğlu, Yusuf** (1991) XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 131-135.

divanında yargılama faaliyetinde bulunan kazaskerler sahip oldukları hukuk bilgisinin yanında meslekî tecrübeleri ile de yargıya katkı sağlamıştır[396].

Yargılama faaliyetine çeşitli aşamalarda katkı sağlayan müderris ve müftülerin, hukuk bilgisinin yanı sıra meslekî tecrübeye de sahip kadı ve önceki kazaskerlerin sıklıkla şuhûdü'l hâl arasında bulundukları görülmektedir.

Örneğin; 1813 senesine ait Kütahya şer'iyye sicilinde Ayşe binti Abdi'nin altı aylık oğlu Ahmet'in öldürüldüğü iddiasıyla açtığı davaya ilişkin kaydın altında şuhûdü'l hâl "*Müderrisin-i kirâmdan es-seyyid Ahmed Arif Efendi, Kâtib Ahmed Edib Efendi, Kara Mollâzâde Hasan mahalle-i Şehre Küsti, Fatma binti Osman mahalle-i Şehre Küsti, Es-seyyid münci Mollâ İbrâhim, Es-seyyid Mollâ Halil Hâcı Ali Efendi*" şeklindedir[397]. Davanın bir bebeğin öldürülmesi gibi şer'an hassas bir konuya ilişkin olması şer'i ilimlerde yetkinliği anlaşılan Müderris Ahmed Arif, Molla İbrahim ve Molla Halil'in şuhûdü'l hâlde hazır bulunarak davayı takip etmelerine neden olmuştur.

1623 senesinde Tekirdağ'da bir bağın satışına ilişkin kayıt ise şöyledir; Asfa b. Osman, Andon isimli zımmîye satılan bağın satışının geçersiz olduğunu, mülkün kendisine miras kaldığını ve mülkiyetin bağı satan Amine b. Sefer'e ait olmadığını şâhitler vasıtasıyla ispat etmektedir[398]. Davanın şuhûdü'l hâli "*Fahru'l-kudât Abdulvehhab Efendi, Mahmud Çelebi el-Müderris, Ali Çelebi b. Kasım el-İmam, Yahya Çelebi eş-Şeyh Ali, Hamza Halife b. Nasuh el-İmam, Mustafa Çelebi b. Yunus, Kara Mehmed Çelebi.*"den meydana gelmiştir[399]. Somut olayda mirasın paylaştırılması ve satım akdinin geçerliliği noktalarında ihtilaf mevcuttur ve isabetli bir hüküm verilebilmesi için mirasın intikali ve büyu bahislerinde yeterli bilgi sahibi olunması gerekmektedir. Bu nedenle şuhûdü'l hâl arasında yargılamanın seyrini takip edebilecek ve kadının verdiği hükmü değerlendirebilecek bilgiye sahip müderris, kadı ve imamların varlığı göze çarpmaktadır.

1740 senesine ait İstanbul şer'iyye sicilindeki bir hüccet ise Rukiye bt. Mustafa'nın babasından kalan miras hissesini, vasisi olan Ali Ağa'dan artık reşit olması sebebiyle teslim aldığı ve aralarında husumet olmadığına dair olup şuhûdü'l hâl " *Fahrü'l-mevâli'l-izâm Kadrizâde Mustafa Efendi kādı-i Kudüs sâbıkā, fahrü'l-kuzât Çalkandızâde Mustafa Efendi,*

[396] **Şentop** (2005a), s. 112, 132, 134.
[397] **Kahveci Yüngül, Seda** (2014) '9 No'lu Kütahya Şer'iyye Sicili (1812-1813m./1227-1229h.) Transkript ve Değerlendirme' (Yüksek Lisans), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 275-276.
[398] **İbicioğlu, Şeyda** (2016) '1572 No'lu Tekirdağ (Rodosçuk) Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu ve Tahlili' (Yüksek Lisans), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.86.
[399] **İbicioğlu,** s. 87.

fahrü'l-kuzât Ali Efendi b. Hüseyin, Mehmed Efendi imâm-ı câmi'-i Bali Paşa, Molla Mehmed Kırımî, Mehmed Emin b. el-Hâc Ali, el-Hâc Mustafa Odabaşı b. Hüseyin, el-Hâc Mustafa Odabaşı b. Hasan, Ahmed b. Receb, Abdullah b. Hasan, el-Hâc Salih b. Hüseyin, el-Hâc İsmail b. Hasan"dır[400]. İslam hukukunun, getirdiği hükümler aracılığıyla yetimlerin hukukî durumunu, miras ve malvarlığı haklarını özel bir hassasiyetle düzenlediği bilinmektedir. Bu nedenle yetim bir kimsenin hakkını teslim almasına ilişkin davanın şuhûdü'l hâli arasında biri Osmanlı Devleti için önemli şehirlerden olan Kudüs'ün eski kadısı olmak üzere üç kadı, bir imam ve bir molla hazır bulunmaktadır.

İlmiye sınıfına mensup kimselerin sıklıkla şuhûdü'l hâlde hazır bulunduğu sicil kayıtlarından anlaşılmaktadır. İlim sahibi, eğitimli, itibar gören bu kimselerin şuhûdü'l hâlde yer alması müessesenin önemine işaret etmektedir.

2.2.3.3. Seyyid ve Şerifler

Osmanlı Devleti Hz. Peygamber'in soyundan gelen ehl-i beyte her zaman ihtimam ve hürmet göstermiş, onları emanet gibi görerek maddi ve manevi ikram ve tazimlerde bulunmuştur[401]. Ehl-i beytten Hz. Hasan'ın soyundan gelenlere şerif, Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlere ise seyyid denilmektedir. Ehl-i beyte ve ilim ehline Osmanlı Devleti'nde gösterilen saygı ve alaka sayesinde pek çok seyyid ve şerif diğer İslam beldeleri yerine Osmanlı topraklarında yaşamayı tercih etmiştir[402].

Osmanlı'da seyyid ve şerifler ile ilgilenmek amacıyla bir makam ihdas edildiğine dair ilk bilgiler Yıldırım Bayezid dönemine aittir[403]. Makamın kurumsal bir hal alması ise II. Bayezid'in, hocası Seyyid Abdullah'ın oğlu Seyyid Mahmud'u bu vazifeye maaşlı olarak atamasıyla gerçekleşmiş, nakîbüleşraf unvanı da bu dönemde kullanılmaya başlanmıştır[404].

---

[400] Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153/ M. 1740), C: 69, (Çev.: Atay, Sabri/ Kahriman, Salih (2019) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, Kültür A.Ş. Yayınları.), Hüküm No: 235, s. 252.

[401] **Sarıcık, Murat/ Katgı, İsmail** (2012) 'Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l- Eşrâflık Müessesesi' Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, C: 21, S: 1, s. 177-178.

[402] **Yılmaz, Hacı** (2018) 'Osmanlıda Nakîbü'l-Eşraflık Kurumu ve Eyâlet-i Rum'da Seyyitler Defteri' IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Ankara, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Velî Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, C: 2, s. 727.

[403] **Buzpınar, Ş. Tufan** (2006) 'Nakîbüleşraf' TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C: 32, s. 323.

[404] **Buzpınar,** s. 323.

Nakîbüleşraflık seyyid ve şeriflerin soyağacını ve evliliklerini kaydederek ehl-i beytin ismini kullanmak suretiyle ayrıcalıklardan faydalanmak isteyenleri önler, seyyidlik/şeriflik beratlarını düzenler, askerlik ve örfî vergiden muafiyetleri takip eder ve bunun için defterler tutardı[405]. Seyyid ve şeriflerin davaları ve cezalandırılmalarına ilişkin hususlar da deftere kaydedilirdi[406].

Halk ve devlet tarafından hürmet edilen ve itibar gören, devletin bunun için vazifelendirdiği bir kurum vasıtasıyla aileleri, taraf oldukları davaları veya çarptırıldıkları cezaları yakından takip edilen seyyid ve şeriflerin, itimat edilebilirliklerinin nakîbüleşraf defterleriyle sabit olduğu söylenebilir. Bundan dolayı tanınır, güvenilir ve adil kimseler olarak kabul gören seyyid ve şeriflerin şuhûdü'l hâle katıldıkları pek çok örnek bulunmaktadır.

1820 senesine ait Antep şer'iyye sicilindeki iki yahudi ile Seyyid Muhammed Efendi arasındaki satışa ilişkin kayıtta "*... Şuhudu'l-Hal; Hala me'zunu'l-iftâ faziletlu es-Seyyîd Muhammed Arif Efendi, Sâbık me'zunu'l-bi'l-iftâ faziletlu El -Hac Selim Efendi, Ka'imakam Nakibü'l-Eşraf Es-Seyyid El -Hac Muhammed Emin Efendi, Halep müfti Çelebizâde Es-Seyyid Abdurrahman Efendi, Es-Seyyid Muhammed Çelebi Hamidzâde, Müderrisin-i kirâmdan faziletlü Es-Seyyid El -Hac Mustafa Efendi, Güllizâde Osman Sa'ib Efendi, Hebâmlızade El -Hac Ali Efendi, Hala Dizdar-ı kal'a Muhammed Emin Ağa, Cin Alizâde Halil Ağa ve gayrihum."* yazılıdır[407]. Şuhûdü'l hâlin arasında aynı zamanda müftü, müderris, nakîbüleşraf olan seyyidlerin varlığı görülmektedir.

Bir diğer kayıtta ise Hayâtîzâde Mustafa Efendi ile zevcesinin hayatta iken vakfettikleri halde tescil olunmamış malların tescil edildiği ve tescil esnasında hazır şuhûdü'l hâlin *"... Mehmed Ârif Efendi b. el-Hâc Ali, Mehmed Râşid Efendi b. İsmail Efendi, Ali Efendi b. Mehmed Efendi, Baltacı el-Hâc Mustafa b. Hasan, İsmail Çelebi b. Ali el-muhzır, Ali Çelebi b. Abdullah el-muhzır, es-Seyyid Molla Ali b. Derviş Hasan, Mehmed Emin Efendi b. el-Hâc Abdullah, es-Seyyid Hasan Ağa b. Abdullah, Kuzât-ı kirâmdan es-Seyyid Mehmed Emin Efendi b. es-Seyyid Osman Efendi."* şeklinde olduğu görülmektedir[408]. Hüccetin içeriğine şâhitlik edenlerin arasında birden fazla seyyid bulunmaktadır.

[405] **Buzpınar,** s. 323.
[406] **Buzpınar,** s. 323.
[407] **Geçkil, Aynur** (2006) '141 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili, Metin Değerlendirme (H. 1234-1236/ M. 1818-1821)' (Yüksek Lisans), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.108-109.
[408] İstanbul Mahkemesi 33 Numaralı Sicil (H. 1183-118/ M. 1769-1770), C: 77, Hüküm No: 153, s. 193.

Halk ve devlet nezdinde itibar gören, itimat edilen seyyid ve şeriflerin şuhûdü'l hâle katıldıklarına dair örnekleri artırmak mümkündür. Bu kişilerin şuhûdü'l hâle katılımı şuhûdü'l hâl müessesesine önem verildiğini ortaya koymaktadır.

2.2.3.4. Ehl-i Örf

Osmanlı Devleti'nde halk idare edenler ve idare edilenler olarak ikiye ayrılmakta; idare edenler askerî, idare edilenler ise reaya sınıfını oluşturmaktadır[409]. Askerîler de kendi içlerinde ehl-i şer ve ehl-i örf olmak üzere iki gruptur[410]. Ehl-i şer ilmiye sınıfı, ulemâ olarak da bilinen şeyhülislam, kazaskerler, kadılar ve yardımcıları, müderrrisler, müftülerden meydana gelmektedir[411]. Ehl-i şerin dışında kalan merkez teşkilatındaki divan üyeleri, vezirler, beylerbeyi, sancakbeyi, sipahi ve tımarlılar, bunların yardımcıları, kethüdalar, subaşı, asesbaşı ehl-i örf sayılmaktadır[412].

Kadı ile ehl-i örfün arasındaki ilişki yargılama faaliyetinin yürütülmesinde etkili olmuştur. Kazâlarda kadı ile vali arasındaki iş birliği sayesinde kadı infaz kudretine sahip olurken, vali de idarî meseleler için hüküm ve istişare olanağı elde etmiştir[413]. Kanunnamelerdeki hükümlerde de bu husus açıkça görülmektedir. Örneğin; ehl-i örfün yakaladığı hırsıza re'sen ceza veremeyeceği, kadının bir hüccet düzenleyerek ehl-i örfe verdiği takdirde ehl-i örfün bu hüccete dayanarak suçluya ceza uygulayacağı bildirilmektedir[414].

Ehl-i örf ve kadı arasında iş birliğinin yanı sıra iki tarafı dengede tutacak bir kontrol mekanizması da mevcuttu. Ehl-i örf çoğu zaman reaya üzerindeki nüfuzunu artırmak eğiliminde olmuş ve vergi toplamak istemiştir. Devletse buna mâni olmak amacıyla kadılara fermanlar göndererek yapılan haksızlıkların önlenmesi ve reayaya yapılan zulmün önüne geçilmesini emretmiştir[415].

---

[409] **Cin/ Akyılmaz,** s. 120.
[410] **Ekinci** (2017a), s. 311.
[411] **Üçok/ Mumcu/ Bozkurt,** s. 210; **Ekinci** (2017a), s. 311.
[412] **İpşirli, Mehmet** (1994) 'Ehl-i Örf' TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C: 10, s. 519.
[413] **Ortaylı** (2019), s. 60.
[414]"*Eğer örf ile bir kimesnenin hırsuzlığı zâhir olursa, kâdî olan kimesne ehl-i örfe hüccet verüb, ehl-i örf dahi ol hüccet mûcebince salbe müstehak ise, salb ede ve kat'-ı uzv ede. Kâdî bu bâbda mani' olmaya ve siyâseti te'hır etmeyüb günah etdügi yerde siyâset edeler.*" **Akgündüz** (1993), C: 6, s. 469.
[415] **İpşirli** (1994), s. 520.

Ehl-i örfün kadının hükümlerini ve merkezden gelen emirleri yerine getirmek, suç işlenmesine mâni olmak, suç işleyenleri yakalamak ve mahkemeye sevk etmek, bulundukları beldede güvenliği temin etmek, vergileri toplamak gibi görevleri vardı[416]. Gerek önemli bir statüde olmaları gerekse kadıya yardımcı vazifeler üstlenmeleri şuhûdü'l hâl arasında ehl-i örften kimselerin bulunmasına sebep olmuştur.

Örneğin; 1667 senesine ait bir sicil kaydı suçun ikrarına ilişkin olup "*... gıbbe's-suâl mezbûrûn Mustafa ve peremeci Hüseyin ve Şaban ve çizmeci Yani mezbûr Mahmud Bey'in vech-i mübeyyen üzre gāibûn mezbûrûn ile evini basıp içinde olan eşyâsından zikr olunan ferâce ve kaftan ve çakşır ve tesbihini ve ba'zı eşyâsını ahz u kabz edip beynlerinde iktisâm ettiklerinde eşyâ-i mezkûre kendi hisselerine ta'yîn olunduğunu her biri tâyi'an ikrâr etmeğin mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu...*" şeklindedir[417]. Kayıttan Mustafa, Hüseyin, Şaban, Yani isimli şahısların, Mahmud Bey'in evinden eşya çaldıkları iddiasını kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Davanın şuhûdü'l hâli *"Şuhûdü'l-hâl: Umdetü'l-emâsil ve'l-a'yân Ebu Ahmedzâde Mehmed Efendi, umdetü'l-eimme'l-kirâm Halil Efendi b. Ahmed, umdetü'l-eimmeti'l-kirâm Ali Efendi b. Hacı Mustafa, Osman Usta b. Hasan, Hacı Mustafa b. Süleyman, Üsküdar subaşısı Ahmed Ağa b. Halil, Kasımpaşa subaşısı Şaban b. Mustafa, Üsküdar'da Pazarimâmı mahallesi müezzini Mehmed Halîfe b. ( ), Murad Hoca b. Süleyman, el-Hâc Hasan Haseki, Ahmed Haseki, Halil b. Osman el-Mu'temed Haseki, Mustafa b. Mehmed Haseki, Ahmed b. Ali Ayazmalı Haseki, Hasan b. Mehmed, Bâli b. Hüseyin, Süleyman [b.] Hasan Haseki.* " dir. Yakalanan suçluların kadı önüne getirildiği davada şuhûdü'l hâl arasında asayişi sağlamak ile görevli Üsküdar ve Kasımpaşa subaşılarının da bulunduğu görülmektedir.

1590 senesine ait bir örnekte ise "*... mezbûr Kurd benim abd-i müşterâm iken Şark seferinden gelirken Sivas'ta firâr etmiş idi hâlâ mûmâileyh hazretlerinin hazînelerinde buldum şer'le kulum taleb ederim dedikde gıbbe's-suâl mezbûr Veli Bey fi'l-vâki' mezbûr oğlanı sâhib-i sa'âdet'e Sivas'ta gelip ol zamândan beri hizmet eder vâkıf-ı mezbûrun kulu ise alsın dedikden sonra merkūm oğlan dahi fi'l-hakīka mezbûr yayabaşı efendimdir mülkünden ibâk ve firâr eyledim deyu tâyi'an ikrâr eyledikden sonra teslîm olunup mâ vaka'a kayd şud...*" olarak kayda geçmiştir[418]. Somut olayda firar etmiş kölesini Veli Bey'in

[416] **Ortaylı** (2008), s. 284.
[417] Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077/ M. 1666-1667), C: 17, Hüküm No: 687, s. 560.
[418] Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999-1000/ M. 1590-1591), C: 10, (Haz.: Günalan, Rıfat; Arapça Metin: Canatar, Mehmet/ Akman, Mehmet (2010) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, İSAM Yayınları.), Hüküm No: 1094, s. 561.

hizmetinde bulan Yayabaşı Behram davacı olmuş, köle Kurd kaçtığını ikrar etmiş, Veli Bey de köleyi teslim etmiştir. Davanın şuhûdü'l hâli olarak " *Şuhûdü'l-hâl: Fahrü'l-akrân Ali Subaşı [b.] Ahmed, Hasan Bey Silahdâr, Ali Bey Silahdâr, Mehmed b. Behrâm, Hüseyin [b.] Behrâm, Sefer b. Abdullah, Mustafa b. Mehmed"* yazılmıştır. Sahibinden kaçan kölenin yakalanarak mahkemeye çıkarıldığı davada subaşı Ali b. Ahmed'in şuhûdü'l hâlde hazır olduğu anlaşılmaktadır.

Bir diğer sicil kaydı ise Keyvan b. Abdullah'ın, Koca Kasım Paşa'nın kahyasına Temeşvar'da altın ve gümüş eşya verdiği iddiasına ilişkin olup davanın şuhûdü'l hâli "*Şuhûdü'l-hâl: Ahmed Bölükbaşı b. Abdullah, Ömer b. Abdullah el-bevvâb, Bâli b. Ferhad es-sipâhi, Hızır Çavuş b. Ali es-sipâhi, Hızır b. İlyas es-sipâhi, Mahmud voyvoda b. Abdullah, Mehmed voyvoda b. Abdullah es-sipâhi*" dir[419]. Şuhûdü'l hâlde ehl-i örften sipahiler ve voyvodalar bulunmaktadır.

Sicillerdeki ilam veya hüccetlerin ehl-i örfün üst kademesindeki kimseler ile alakalı olduğu hallerde şuhûdü'l hâl arasında hazır bulunan ehl-i örfün de yüksek makam sahibi kimselerden olduğu görülmektedir. Örneğin, Ayas Paşa'nın mülklerinin vakfiyesine ilişkin kayıtta şuhûdü'l hâl arasında Sadrazam İbrahim Paşa, Mustafa Paşa, Defterdar İskender ve Defterdar Ahmed isimleri yer almıştır[420].

Dikkat çeken bir diğer husus ise ehl-i örfün taraf olduğu davalarda şuhûdü'l hâlin her zamankinden daha kalabalık olmasıdır. Ehl-i örfün halkı idare eden sınıfa mensup, toplum içerisinde statü sahibi kimseler olmaları, bilhassa vazifelerine ilişkin davaların ehemmiyeti ve kamu düzeni ile ilgili olması yargılama esnasında kalabalık bir güruhun hazır bulunmasına neden olmuştur. Örneğin 1658 senesinde Edirne'de kurulan IV. Mehmed'in ayak divanında, isyan eden Halep valisi Abaza Hasan ve diğerlerinin cezalandırılmasına ilişkin verilen hükmün şuhûdü'l hâlinde kırk iki kişinin isminin yazılı olduğu görülmektedir[421]. Kaydın '*ve gayruhüm*' denilerek bitirilmesinden ise hazır bulunanların

[419] Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 970-971/ M. 1563), C: 11, (Haz.: Akman, Mehmet; Çev.: Uluskan, Murat/ Mert, Talip/ Çelik, Yüksel/ Günalan, Rıfat/ Akyüz, Fatih (2011) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, İSAM Yayınları.), Hüküm No: 292, s. 205.
[420] Evkaf-ı Hümâyûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035/ M. 1608-1626), C: 45, (Çev.: Erol, Rasim/ Sivridağ, Abdullah/ Coşkun, Ali/ Pakırdağ, Nedim; Arapça Metin: Akman, Mehmet (2019) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, Kültür A.Ş. Yayınları.), Hüküm No: 527, s. 583.
[421] Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (H. 1067-1069 / M. 1656-1658), C: 50, (Çev.: Karaca, Yılmaz/ Yılmaz, Mustafa; Arapça Metin: Akman, Mehmet (2019) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, Kültür A.Ş. Yayınları.), Hüküm No: 854, s. 758.

sayısının çok daha fazla olduğu anlaşılmaktadır[422]. Şuhûdü'l hâl içinde ehl-i örften hazinedar, padişahın has odabaşı, silahdar ve ağalar bulunmaktadır.

2.2.3.5. Mahkeme Personeli

Davanın görülmesi sırasında kadıyla birlikte çoğu zaman kadıya yardımcı olan kâtip, nâip, kassam ve muhzır gibi mahkeme personeli de mahkemede hazır bulunurdu.

Kâtipler, kadının vermiş olduğu kararları belirli bir usule uygun olarak yazar, bir örneğini şer'iyye sicil defterlerine geçirirken, birer örnek de davanın tarafları için hazırlardı[423]. Kâtipler, ilam ve hüccetleri yazmakla görevli olduklarından kadının mahkemede bulunduğu her an yanında hazır bulunurlardı.

Nâipler, kadıya yardımcı en önemli görevlilerdi. Kadı tarafından yetki verildiği takdirde dava görmek ve hüküm vermek, bu yetki verilmediği hallerde sorgu hâkimi olarak davalı ve şâhitleri dinlemek, keşfe katılmak, aciliyeti olan adlî işleri gece dahi görmek, kadı tarafından görevlendirildikleri kazâ nahiyelerinde işleri yürütmek gibi pek çok konuda kadıya yardım etmişlerdir[424]. Kadı tarafından mahkeme dışındaki işleri yürütmek için görevlendirilmedikleri zamanlarda mahkemede hazır bulunmaları olasıdır.

Kassamlar, vefat eden kimselerin mirasının mirasçılar arasında paylaştırılmasını sağlardı[425]. Terekeye karar veren, terekeye dair hukukî işlemleri gerçekleştiren ve hükümde bulunan, terekenin deftere kaydedilmesi ve bu defterlerin saklanması sorumluluğunu taşıyan kadıydı[426]. Tereke mallarının tespiti, değerlendirilmesi ve mirasçıların hisselerine İslam hukukundaki paylara göre bölüştürülmesi görevlerinde ise kadıya kassamlar yardımcı

---

[422] "*... İftihârü'l-havâs ve'l-mukarribîn Mehmed ağa-yı Dârü's-sa'âde, Mu'temedü'l-mülûk ve's-selâtîn Ahmed Ağa hazînedâr el-musâhib, Umdetü erbâbi'l-ikbâl İbrahim Ağa el-musâhib, Kıdvetü ashâbü'l-iclâl Salih Ağa el-musâhib, Umdetü'l-emâcid ve'l-ekârim Zülfikar Ağa ser-oda-i hâssa, Umdetü erbâbi's-sa'âde vel-iclâl Osman Ağa silahdâr, Umdetü erbâbi'd-devleti Kenan Ağa çukadâr, Müstecmi'u'l-mehâmid ve'l-mekârim Yusuf Ağa rikâbdâr, Kıdvetü erbâbi'l-ikbâl Mehmed Ağa ser-bâzî, Zübdetü ashâbi'l-iclâl Ahmed Ağa gulâm-ı destâr, Umdetü'l-a'yân Salih Ağa gulâm-ı miftâh, Makbûlü's-sudûr ve'l-erkân Hasan Ağa gulâm-ı peşkir, Zahrü'l-emsâl Kasım berberbaşı, Zahrü'l-eşbâh Ömer Ağa, Fahrü'l-emsâl Abdullah Ağa, Zahrü'l-erbâb Hüseyin Ağa, Müstecmi'u'l-mehâmid Ali Ağa, Kıdvetü'l-a'yân Davud Ağa, Zahrü'l-eşbâh İbrahim Ağa, Umdetü'l-a'yân Mustafa Ağa, Kıdvetü'l-a'yân İsmail Ağa, Fahrü'l-akrân Ahmed Ağa, Umdetü'l-emâcid ve'l-a'yân Hasan Ağa, Fahrü'l-akrân Ahmed Ağa, Mehmed Ağa, Ebûbekir Ağa, Mustafa Ağa, Halil Ağa, Mustafa Ağa, Osman Ağa, Mahmud Ağa, Süleyman Ağa, Barî Hasan Ağa, Mehmed Ağa, Barî Osman Ağa, Mustafa Ağa, Mustafa Ağa ser-müezzin, Dilaver Ağa, Ali Ağa, Ömer Ağa, Ali Ağa, diğer Ali Ağa, Mehmed Ağa ve gayruhüm mine'l-hâzırîn.*"

[423] **Cin/ Akyılmaz,** s. 174.

[424] **Cin/ Akyılmaz,** s. 173; **Aydın,** s. 84; **Kayar, Betül** (2020) 'Osmanlı Yargı Teşkilatında Naib' YBHD, S: 1, s. 208-211.

[425] **Aydın,** s. 85; **Cin/ Akyılmaz,** s. 174.

[426] **Ertaş, F. Coşkun/ Şişman, Bülent** (2013) 'XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı'da Tereke Uygulaması ve Muhasebesi- Sosyo- Ekonomik Yapıya Etkileri' Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, S: 4, s. 200.

olurdu[427]. Kassamların terekeyle ilgili görev almaları nedeniyle her zaman değil mirası konu alan işlemlerde mahkemede hazır bulunduklarını söylemek mümkündür.

Muhzırlar, mahkemenin tebliğ ve celp işlerine bakar, mahkemede ve dışarıda adlî işler yürütülürken düzeni ve emniyeti sağlardı[428]. Davanın tarafları ile şâhitlerin mahkemeye getirilmesi, yargılama esnasında mahkemenin düzenini bozacak olaylara mâni olunması ve asayişin temini, gözaltında tutulan kişilerin takibi, kadı hükmü ile el konulan eşya ve paraların korunması, yetim mallarının korunması, keşif ve teftişlere eşlik edilmesi muhzırlar tarafından yerine getirilen görevlerdi[429]. İşlerinin mahiyeti gereği muhzırlar her daim mahkemede hazır bulunurlardı.

Muhtesibler ise kadıya idarî vazifelerinin yerine getirilmesinde yardımcı olurdu. Narhları denetler, esnafın kanunlara uyup uymadığına bakar, ihtisap gelirlerinin gerekli yerlere dağıtılmasını, şehir ve halkın içinde dinî ve ahlakî düzenin korunmasını sağlardı[430].

Sözü edilen ve çoğunlukla yargılama esnasında mahkemede hazır bulunan mahkeme personellerinin de şuhûdü'l hâl olarak belgenin altına yazıldığı sicil kayıtları mevcuttur.

1663 senesine ait Fâtıma Hâtun bt. Hasan'ın vefat eden eşi Osman Ağa'dan satın aldığı menzile ve bağa el koyan İsa Efendi ile davasına dair kayıt bu hususta örneklerdendir[431]. Davanın şuhûdü'l hâli "*... Şuhûdü'l-hâl: Hasan Çavuş el-Mübâşir, Hüseyin Efendi el-Brusî el-Kâtib, Keşfî Mustafa Efendi el-Kâtib, Ali Çelebi b. Mustafa müezzin-i mahalle-i Arpa Emîni, Mustafa Beşe b. Murad, Fahrü'l-akrân Kethüdâ Abdünnebî Ağa, Mefharü'l-emâsil ve'l-akrân Muhtesib Ağası Mehmed Ağa, Mehmed Ağa b. Mahmud sermuhzırân, Abdülkādir Efendi el-kadı.*" adlı kimselerden meydana gelmiştir. Şuhûdü'l hâlde bir mübaşir, iki kâtip, bir muhzırbaşı ve bir muhtesibin bulunuyor olması dikkat çekicidir. Zira davanın görüldüğü mahkemede görev almayıp sadece yargı teşkilatından olan ve farklı yerlerde çalışan kimselerin aynı davanın şuhûdü'l hâlinde bir araya gelmesi pek olası değildir. İsmi yazılı kişilerin davayı gören kadı mahkemesinin personeli oldukları anlaşılmaktadır.

[427] **Ertaş/ Şişman,** s. 209.
[428] **Ekinci** (2017a), s. 377
[429] **Özcoşar, İbrahim** (2004) 'Osmanlı Mahkemelerinde Muhzır Kavramı' Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, S: 4, s. 237-238.
[430] **Kazıcı,** s. 143-144.
[431] İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/ M. 1663-1664), C: 16, (Haz.: Erol, Rasim/ Kahriman, Salih/ Recep, Fuat/ Atay, Sabri/ Kılıç, Hüseyin/ Karaca, Yılmaz; Arapça Metin: Akman, Mehmet (2010) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, İSAM Yayınları.), Hüküm No: 268, s.266.

Eyüp Mahkemesine ait bir örnekte ise ismi yazılmış şuhûdü'l hâlin neredeyse tamamının mahkeme personeli olduğu, "*...Şuhûdü'l-hâl: Mustafa Beşe b. Mehmed el-Muhtesib, Ali Beşe b. Mustafa el-Muhzır, Hüseyin Çelebi b. Ali el-Muhzır, Mustafa b. Veli el-Muhzır, Mustafa b. İbrahim el-Muhzır, el-Hâc Ahmed Beşe b. İsrâfîl Çukadâr, Bayram Sofu el-Muhzır, Süleyman b. Turgud ve gayruhüm*" şeklinde görülmektedir.[432]

1668 senesi Kayseri sicilinde kayıtlı, Bezzâz Emîr Yusuf'un kızlarının, Hatice bt. Ali'yi hamamda darp etmeleri üzerine açılan davanın şuhûdü'l hâli " ... *Şuhûdü'l-hâl; es-Seyyid Kasım Çelebi, es-Seyyid Ahmed Çavuş Naîb Efendi, Ahmed bin Ali, Mustafa bin Hüseyin*" olup aralarında bir naîb bulunmaktadır[433].

Bir diğer örnekte ise Halil Ahmed b. el-Hac Ali, mülk bağını on yıl önce Hanbula bt. Ahican'a sattığını ikrar etmektedir. Bir Müslüman ile bir Nasranînin arasındaki satış akdine ilişkin kaydın şuhûdül hâli *"...Şuhûdü'l-hâl; Çukadâr Mehmed Beşe, Es-Seyyid Ahmed Çelebi bin Abbas Çelebi, Ahmed Çelebi emîn-i mahkeme, Murtezâ Çelebi tâbi'în Nâib Efendi, Es-Seyyid Abdullah Çelebi bin Emîr Hasan"* olup aralarında mahkeme emini Ahmed Çelebi ile kadı naibiyle çalışan Murteza Çelebi de mevcuttur[434].

2.2.3.6. Aynı Mahkemede Görülen Diğer Davaların Taraf ve Şâhitleri

Şuhûdü'l hâlin mahkemede hazır bulunan kimselerden meydana geldiği bilinmektedir. Mahkemede hazır bulunanlar arasında kendi davaları veya tescil ve kayıt işlemleri için mahkemede olan, sıralarını bekleyen ve bu zaman diliminde görülen davalara veya gerçekleştirilen hukukî işlemlere şâhit olan kimseler de mevcuttur.

Bu hususta Ankara, 19 Numaralı şer'iyye sicilinin incelendiği bir çalışmada tespit edilen örneklerden biri şu şekildedir; bir ev satışına ilişkin düzenlenen hüccette evin satıcısı olan Kassab Mustafa bin Ramazan'ın ismine, bir sonraki köle azadına ilişkin davada şuhûdü'l hâl arasında rastlanılmaktadır[435]. Yine 17. yüzyıl Çankırı şer'iyye sicilinde art arda

[432] Eyüb Mahkemesi 49 Numaralı Sicil (H. 1054/ M. 1644), C: 26, (Haz.: Adıgüzel, Ayşe Seyyide/ Trabzonlu, Zeynep; Arapça Metin: Özcan, Tahsin (2011) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, İSAM Yayınları.), Hüküm No: 305, s. 266.
[433] **Alidağı, Leyla** (2009) '78/3 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H. 1078-1079/ M. 1668) Transkripsiyon ve Değerlendirme' (Yüksek Lisans), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 97.
[434] **Alidağı,** s. 94.
[435] **Taş,** s. 33.

yer alan iki kayıttan ilkinde şuhûdü'l hâl olarak yazılmış Çankırı müftüsünün bir sonraki kayıtta tescil edilmiş, Mustafa Beşe ile yapılan kira akdinde taraf olduğu görülmektedir[436].

2.2.4. Şuhûdü'l Hâlin Görevlendirilmesi

Şuhûdü'l hâli meydana getirenlerin kimler olduğu dikkate alındığında, heyetin üye kaynağı olarak tek bir sınıftan, meslekten veya belli bir kesimden beslenilmediği açıkça görülmektedir. Bu nedenle şuhûdü'l hâl olacak kimselerin ne şekilde heyette yer aldığı, ne kadar süreyle görev yaptıkları, belirli bir ücretlerinin olup olmadığı gibi hususlar müesseseyi doğru değerlendirebilmek bakımından önem taşımaktadır.

2.2.4.1. Tayin

Şuhûdü'l hâlin merkezden atandığına dair ferman, berat, hüccet nev'inden bir belgeyle şimdiye kadarki çalışmalarda karşılaşılmamıştır. Şuhûdü'l hâli kadının seçerek görevlendirdiğine ilişkin günümüze ulaşmış bir sicil kaydı da henüz tespit edilememiştir. Halbuki kadının somut olay için bilirkişi atadığına dair örnekler şer'iyye sicillerinde mevcuttur. Bu durum eğer kadının şuhûdü'l hâli ataması söz konusu olsaydı buna dair kayıtların da sicillerde yer alması gerektiğini düşündürmektedir.

Literatürde, şuhûdü'l hâli meydana getiren kimselerin bilinen bir atama olmaksızın görev almaları Osmanlı yargılamasındaki duruşmaların alenî olmasına dayandırılmaktadır[437]. İsteyen herkesin dinleyici ve müşâhid olarak duruşmaya katılabilmesi mümkün olduğundan bu vazife için hususî bir görevlendirmeye ihtiyaç duyulmadığı düşünülmektedir.

Şuhûdü'l hâlin aynı mahkemeye ve yıla ait sicillerde birbirini takip eden davalarda dahi davanın taraflarına ve konusuna göre kişiler, sayıları, meslek ve unvanları bakımından değişkenlik gösterebilmesi atama yoluyla görev alma ihtimalini oldukça zayıflatmaktadır.

Örneğin; 16 numaralı Konya şer'iyye sicilinde aynı sayfada yer alan ve 15 Şevval 1083/ 3 Şubat 1673 görülen iki davadan birinde şuhûdü'l hâl "*Velî Halîfe bin Mustafâ, Yûsuf bin Ahmed, Halîl bin Mehmed, el-Hâc Receb (bin) Mustafâ, Hasan Halîfe el-imâm.*" iken

[436] **Köse,** s. 137-139.
[437] **Yurtseven, Yılmaz/ Kayar, Gürcan** (2018) 'Osmanlı Muhakeme Hukuku'nda Şuhûdü'l Hâl' Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 8, S: 1, s. 73; **Aslan** (2018b), s. 53; **Taş**, s. 31.

diğerinde "*el-Hâc İbrahîm bin Süleymân, el-Hâc Yûsuf bin Mehmed, el-Hâc İsma'îl bin el-Hâc Ahmed, Hüseyin bin İsma'îl, Hasan Çelebi bin Derviş 'Alî, Molla 'Îsâ bin el-Hâc Ahmed.*" şeklindedir[438].

Bir diğer örnekte ise aynı mahkemede ard arda tarihlerde görülen ve ikisi de boşanmaya ilişkin olan davalardan ilkinin şuhûdü'l hâli "*İbrahîm Halîfe el-imâm, Derviş 'Alî bin 'Îsâ, Bektaş bin 'Alî, Hüseyin bin Hasan.*", ikincisinin ise "*Mehmed Beşe bin Mevlûd, 'Osmân bin Ahmed, Ahmed bin Hızır, Hüseyin Dede bin Kademeri*" şeklindedir[439]. Şuhûdü'l hâlin farklılık arz ettiği görülmektedir.

Şuhûdü'l hâlin aynı kaldığı ve üyelerinin tekrarladığı sicil kayıtlarına da rastlanılmaktadır. Örneğin; 1742 senesine ait Gaziantep şer'iyye sicilinde aynı gün yazılmış iki ilam ve bir hüccetin tamamı Şarkiyan mahallesinden Mehmet oğlu Ahmet'in mirasına ilişkin kayıtlar olup şuhûdü'l hâle bakıldığında düzenlenen üç belgede şuhûdü'l hâl içindeki üyelerin aynı kaldığı görülmektedir[440]. Ancak bu durumu üç kaydın birbiriyle ilişkili olması ve davanın ilgilisi olup duruşmada hazır bulunanların aynı kimseler olması ile açıklamak mümkündür.

Bir diğer örnekte ise, bir gün arayla kaydedilmiş, defterde art arda yazılmış iki hüccetin şuhûdü'l hâli benzerlik arz etmektedir. Birinci hüccette şuhûdü'l hâlin isimleri tek tek yazılırken ikinci hüccette '*şuhudü's-sabıkun*' denilerek önceki hüccetin şuhûdü'l hâline atıfta bulunulmuştur[441]. Ancak birinci satışa ilişkin hüccette alıcı olan Es-Seyyid Mehmed Çelebi'nin aldığı mülkleri, ikinci hüccette sattığı anlaşılmaktadır. İki belgede, taraflardan birinin aynı kalmasının şuhûdü'l hâlin benzerlik göstermesine neden olduğu söylenebilir.

Bu nedenle şuhûdü'l hâl üyelerinin değişmeyip sabit kaldığı örneklerin olması, bu kimselerin atanmış resmi görevliler olduğuna kanaat getirebilmek için yeterli değildir. Zira her dava için kadının yeni bir şuhûdü'l hâl ataması yapması ve bu kimselere tebliğ edilerek mahkemede bulunmalarının sağlanması, üstelik bu durumun yansıdığı herhangi bir belgenin veya bu usulün emredildiğine dair bir kanun hükmünün mevcut olmaması mümkün görünmemektedir.

---

[438] **Yürekli Tutar, Ayşe** (2018) '16 Numaralı Konya Şer'iye Sicili (1083-1083/ 1672-1673) Değerlendirme ve Transkripsiyon' (Yüksek Lisans), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 290-291.
[439] **Yürekli Tutar,** s. 251-252.
[440] **Yüce, Sema** (2010) '98 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili' (Yüksek Lisans), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 27-30.
[441] **Yılmaz, Emel** (2010) '100/2 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H.1104/M.1692) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi' (Yüksek Lisans), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 60-61.

Nitekim bilirkişilerin görüşlerini muhakeme esnasında veya keşif sırasında şifahi olarak beyan ettiklerine dair kayıtlar şer'iyye sicillerinde mevcuttur[442]. Somut olaya hususî olarak veya resen bilirkişi belirlenip atandığı hallerde de sicil kayıtlarında açıkça bildirildiği görülmektedir[443]. Benzer şekilde müzekkilerin de şâhitlerin adil olup olmadıklarına ilişkin kanaatlerini mahkemede hazır bulunarak kadı huzurunda sözlü beyan edebilecekleri usulüne dair düzenlemeler bulunmaktadır[444]. Yine müzekkilerin kimlerden seçileceği ve tezkiyenin nasıl gerçekleştirileceği hakkında hükümler bulunmakta, tezkiye yapıldığı "ba'de't-ta'dîl ve't-tezkiye, lede't-tezkiye" benzeri ifadelerle sicillerde kayıda geçmektedir[445]. Ancak şuhûdü'l hâlin tayin edildiğine ve tayinde takip edilen usule ilişkin bir düzenlemeye veya şifahi bir atama yapıldığına işaret eden herhangi bir sicil kaydına henüz rastlanılmamıştır[446].

Şuhûdü'l hâlde mahkeme personelinin, kadıya yardımcı olan kişilerin veya somut olayda bilirkişilik yapan kimselerin kaydedildiği durumlar olmaktadır. Bu kimseler atanmış görevliler olarak vazife yapmaktadır. Mahkeme personellerinden nâib, kassam, kâtipler kadı tarafından görevlendirilirdi. Kadının ilmî meseleler için başvurabileceği müftü merkezden atanmaktaydı. İdari işlerde kadıya yardımı olan muhtesiplik makamı iltizam usulüyle ihale olunurdu[447]. Mahkemede taraf ve şâhitlerin hazır bulunmasını, verilen hükümlerin infazını sağlayan muhzır, subaşı gibi kolluk güçleri de kadının vazifelendirmesiyle görev almaktaydı. Bilirkişiler ise kadılar tarafından esnaf teşkilatı veya merkezi otoritenin belirlediği kimseler arasından yahut resen görevlendirilirdi[448]. Ancak bu kişilerin tayini şuhûdü'l hâl olarak mahkemede hazır bulunmaları amacıyla değil üstlendikleri asli vazifelere bağlı olarak yapılmaktadır. Vazifeleri gerektirdiği için hazır bulunmaları ve dolayısıyla hâle de şâhit olmaları fer'i bir sonuçtur. Bu bakımdan şuhûdü'l hâl olarak hazır bulunulması için hususî bir atama yapıldığını söylemek mümkün değildir.

[442] **Kılınç** (2019), s. 245-248.
[443] **Kılınç** (2019), s. 131-135.
[444] **Ali Haydar Efendi,** C: IV, s. 3097-3099; **Halebî,** C: 3, s. 226.
[445] Örneğin; II. Beyazıd dönemine ait Kanuunnâme-i Beyt'ül- Mal-ı Hâssa'da şâhitlerin tezkiyesine ilişkin hükümler yer almaktadır. **Akgündüz** (1990), C: 2, s. 119. Çatalcalı Ali Efendi'nin tezkiye işlemine ilişkin fetvaları mevcuttur. **Demirtaş** (2014), s. 604-605. Behcetü'l Fetâvâ'da da tadil ve tezkiyenin kimler tarafından yapılacağına, nasıl gerçekleştirileceğine işaret eden fetvalar bulunmaktadır**. Kaya/ Algın/ Trabzonlu/ Erkan,** s. 416.
[446] **Yurtseven/ Kayar** (2018), s. 73.
[447] **Ekinci** (2017a), s. 279.
[448] **Kılınç** (2019), s. 107.

2.2.4.2. Azil

Şuhûdü'l hâlin atanarak göreve geldiğine dair bir veriye şimdiye kadarki araştırmalarda ulaşılamadığından, görevlerinin sona ermesine ilişkin somut bir örnek de bulunmamaktadır. Ancak şuhûdü'l hâlin şâhitliğin gerektirdiği hür olma, duyabilme, akıl baliğ olma, reşid olma gibi şartları taşıması gerektiğinden kadının bu şartları taşımayan kimseleri şuhûdü'l hâl olarak kaydettirmemesi ve bu kimseleri şuhûdü'l hâl olmaktan men etmesinin mümkün olduğu söylenebilir.

Aynı şekilde kadının, taraflardan biriyle akrabalık, ortaklık, menfaat ilişkisi olan veya güvenilir ve dürüst olmayıp yalancılık, iftirada bulunmak gibi gayri ahlaki davranışlarıyla bilinen kimseleri de şuhûdü'l hâl olarak kabul etmemesi gerekmektedir. Böyle kimselerin hâle şâhit olmak üzere hazır bulunduğu ve bu durumun kadı tarafından tespit edilebildiği hallerde kadının hazır başka kimseler varsa onları şuhûdü'l hâl olarak kaydettirmesi mümkündür. Zira somut olay şâhitleri için benzer bir durumla karşılaşıldığında davanın taraflarından başka şâhit getirmeleri istenebilmektedir[449].

Şuhûdü'l hâlin, bu işinden ötürü yargılandığına dair örneğe rastlanılmamıştır. Şuhûdü'l hâl yargılama sürecine, huzurunda düzenlenen ilam ve hüccetlere şâhit olmaktadır. Bu hususlarda bilgisine başvurulduğu takdirde şâhitlik etmesi gerekmektedir. Şehâdetinde gerçekleri gizlemesi, yalan beyanda bulunması ise yalancı şâhitlik suçunu teşkil edecektir. Bu suçundan ötürü yargılanmasında bir engel bulunmamaktadır. Ancak bu durumdaki bir kimsenin yargılanması doğrudan hâle şâhitliği ile ilgili olmamakta, bu şâhitliği vasıtasıyla sahip olduğu bilgi hakkında doğru haber vermemesinden kaynaklanmaktadır.

2.2.4.3. Maaş

Öğretideki bir görüşe göre şuhûdü'l hâl mahkemenin resmî görevlileri olup hizmetleri karşılığında ücret almaktadır[450]. Ancak bu görüş, çalışmada örnek olarak sunulan sicil kayıtlarındaki bahse konu kişilerin, aslında şuhûdü'l hâl olarak değil keşif heyetinde bilirkişilik vazifesi ile yer alan kimseler olduğu gerekçesiyle kabul görmemektedir[451].

[449] **Ali Haydar Efendi,** C: IV, s. 3097.
[450] **Ergene, Boğaç** (2003) Local Court, Provincial Society and Justice in the Ottoman Empire, Leiden-Boston, Brill, s. 28-29, 236.
[451] **Taş,** s. 26; **Erünsal,** s. 25.

Araştırma Kastamonu ve Çankırı örnekleriyle sınırlandırılmış olmasına rağmen sonuçların genelleştirildiği çalışmanın şuhûdü'l hâle ilişkin tespiti de objektif bulunmamaktadır[452].

Ancak kanunnâmelerde kadı, nâib, kâtip, muhzır ve kassam gibi mahkemedeki resmî görevlilerin ücretlerine ilişkin hükümler mevcuttur.

Örneğin I. Ahmed dönemine ait Kanun-i Osmâni'de hukukî işlemlerden mahkeme görevlilerinin ne kadar ücret alacağına ilişkin düzenlemelere örnek şu şekildedir; "... *Ve dahi bir kimesne avretin boşayub yine alsa, resm-i nikâh on beş akçe alma, on akçe kâdînin ve üçü nâibin, ikisi kâtibin ola.*"[453].

II. Selim devrine ait Silistre sancağı kanunnamesindeki bir örnek ise şu şekildedir; **"**... *Ve muhzır olan dahi medyûnı ihzâr edüb ba'd'es-sübût habs olunub dâine akçesin alı-verse, yüzde iki akçe ihzâriyye alına.*"[454]. Muhzırların, borcunu ödemeyen kimseleri bulup hapsederek borcunu ödemesini sağladıkları halde, borç miktarının yüzde ikisini kendi ücretleri olarak alacakları anlaşılmaktadır.

Sicil Rüsûm Kanunu'ndan bir hükümde ise "... *Ve mevtâ muhallefâtı kısmetinden alınacak maldan binden yirmi akçe kadı içün alına ki, her yüzden ikişer akçe olur. Ve hademe-i mahkeme ve kassam içün dahi beş akçe alına. Cem'an binde beş akçe olur.*" denilmektedir[455]. Paylaştırılan mirasın üzerinden belli bir oranın kadıya ve mahkeme görevlileri ile mirası paylaştıran kassama ücret olarak ayrıldığı ifade edilmektedir.

Görüldüğü üzere mahkeme görevlilerinin alacakları ücretin miktarı ya açıkça belirtilmiş ya da oransal olarak ifade edilmiştir. Bununla birlikte şuhûdü'l hâle ilişkin bir düzenleme mevcut değildir. Bu durum şuhûdü'l hâlin vazifesini ücret karşılığı yerine getirmediğini düşündürmektedir.

Bu noktada kişilerin bir ücret almaksızın şuhûdü'l hâl olarak görev yapmasında etkili olabilecek faktörlerin varlığı dikkat çekmektedir. Öncelikle şuhûdü'l hâlin halk tarafından adil ve güvenilir bulunan, saygı duyulan kimselerden meydana gelmesinin şuhûdü'l hâle katılma hususunda teşvik edici olduğunu söylemek mümkündür. Bir kimsenin şuhûdü'l hâl olarak yazılmasında mâni görülmemesi mahkeme nazarında onun adil, güvenilir ve doğru

[452] **Aydın, M. Âkif** (2017) Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet, 2. Baskı, İstanbul, Klasik Yayınları, s. 200-201.
[453] **Akgündüz (**1996), C: 9, s. 518.
[454] **Akgündüz** (1994), C: 7, s. 730.
[455] **Akgündüz** (1992), C: 4, s. 679.

sözlü olduğuna itimat duyulduğuna işaret etmektedir. Bundan dolayı şuhûdü'l hâl olmanın, kişiye itibar kazandırdığı düşünülebilir.

Bir diğer faktör ise İslam hukukunda şâhitlik müessesine oldukça önem verilmesi ve gerekli hallerde şâhitliğin emredilmesidir[456]. Ayetin hükmünün yerine getiriliyor olması ve dinde hoş karşılanan bir vazifenin ifa ediliyor oluşu şuhûdü'l hâle katılım için bir motivasyon oluşturabilecektir.

Kendi işleri için mahkemede bekleyen kimselerin şuhûdü'l hâl arasında olmalarındaki neden menfaatleri doğrultusunda mahkemede hazır bulunmaları olduğundan bunlar için de maaş söz konusu olmayacaktır.

Mahkeme personeli olan kimseler ise işlerinin mahiyeti gereği duruşmada hazır bulunduklarından ve yaptıkları iş karşılığında ücret aldıklarından, şuhûdü'l hâl arasında olmaları nedeniyle aldıkları ayrıca bir ücret bulunmamaktadır.

[456] Bakara 2/282: " *Ey iman edenler, belirli bir süre için borçlandığınız zaman onu yazınız. Aranızdan bir katip doğru olarak yazsın, katip Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan kaçınmasın, yazsın. Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın ve Rabbi olan Allah'tan sakınsın, ondan hiçbir şeyi eksiltmesin. Eğer üzerinde hak olan (borçlu), düşük akıllı ya da za'f sahibi veya kendisi yazmaya güç yetiremeyecekse, velisi dosdoğru yazdırsın. Erkeklerinizden de iki şahid tutun; eğer iki erkek yoksa, şahidlerden rıza göstereceğiniz bir erkek ve biri şaşırdığında öbürü ona hatırlatacak iki kadın (da olur). Şahidler çağırıldıkları zaman kaçınmasınlar. Onu (borcu) az olsun, çok olsun, süresiyle birlikte yazmaya üşenmeyin. Bu, Allah Katında en adil, şâhitlik için en sağlam, şüphelenmemeniz için de en yakın olandır. Ancak aranızda devredip durduğunuz ve peşin olarak yaptığınız ticaret başka, bunu yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur. Alış-|veriş ettiğinizde de şahid tutun. Yazana da, şahide de zarar verilmesin. (Aksini) Yaparsanız, o, kendiniz için fısk (zulüm ve günah)tır. Allah'tan sakının. Allah size öğretiyor. Allah herşeyi bilendir.*"; Nisa 4/135: " *Ey iman edenler, kendiniz, anne-babanız ve yakınlarınız aleyhine bile olsa, Allah için şahidler olarak adaleti ayakta tutun. (Onlar) ister zengin olsun, ister fakir olsun; çünkü Allah onlara daha yakındır. Öyleyse adaletten dönüp heva (tutkuları)nıza uymayın. Eğer dilinizi eğip büker (sözü geveler) ya da yüz çevirirseniz, şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan haberi olandır.*"; Maide 5/8: " *Ey iman edenler, adil şahidler olarak, Allah için, hakkı ayakta tutun. Bir topluluğa olan kininiz, sizi adaletten alıkoymasın. Adalet yapın. O, takvaya daha yakındır. Allah'tan korkup-sakının. Şüphesiz Allah, yapmakta olduklarınızdan haberi olandır.*"; Maide 6/106: " *Ey iman edenler, sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, vasiyet hazırlanışında, aranızda içinizden adaletli iki kişiyi (şahid tutun.) Veya yolculukta olup size ölüm musibeti gelip çatarsa, sizden olmayan başka iki kişiyi (şahid tutun. İkisini) Şayet kuşkulanacak olursanız namazdan sonra alıkoyarsınız, onlar da (size): "Akraba dahi olsa onu (yeminimizi) hiçbir değere değiştirmeyeceğiz ve Allah'ın şahidliğini gizlemeyeceğiz. Aksi takdirde biz elbette günahkarlardan oluruz" diye Allah adına yemin etsinler.*".

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞUHÛDÜ'L HÂLİN OSMANLI UYGULAMASINDAKİ FONKSİYONLARI

Şuhûdü'l hâl müessesesine temel teşkil eden şuhûd/şuhûdü'l udûl heyetinin yerine getirdiği görevlerin her biri Osmanlı yargı teşkilatında farklı görevliler tarafından ifa edilmiştir. Osmanlı yargı teşkilatının işleyişi incelendiğinde şâhitlerin tezkiyesinin müzekkîler aracılığıyla yapıldığı, tescil ve kayıt işlemlerinin kâtipler tarafından gerçekleştirildiği, müşavirlik vazifesinin müftülerde olduğu ve teknik bilgi ve uzmanlık gerektiren konularda bilirkişilerden yararlanıldığı görülmektedir.

Şuhûdü'l hâlin en az iki kişinin hazır bulunmasıyla teşekkül ettiği anlaşılmaktadır. Bu kimselerin hâle şâhit olmalarından ötürü şâhitlerde aranan niteliklere sahip olmaları beklenmektedir. Şuhûdü'l hâl arasında esnaf, zanaatkar ve tüccarlara, meslek büyüklerine, ilmiye sınıfından müderris, kadı, müftü ve mollalara, seyyid ve şeriflere, ehl-i örfe mensup kimselere ve mahkemede görevli personele sıklıkla rastlanılmaktadır. Heyette aynı mahkemede gerçekleşen diğer davaların ve hukukî işlemlerin taraf ve şâhitlerinin de bulunabildiğini gösteren kayıtlar mevcuttur.

Osmanlı yargı teşkilatında şuhûdü'l hâl heyetinin nasıl teşekkül ettiği, üyelerinin kimler olduğu ve hangi nitelikleri taşımalarının beklendiği, görevlendirilmelerine ilişkin somut bir hüküm olup olmadığı hususlarında ikinci bölümde varılan sonuçlar doğrultusunda, bu bölümde Osmanlı şuhûdü'l hâlinin yargılama hukukunda üstlendiği aslî fonksiyonlar incelenecektir.

3.1. Yargılamanın Alenîyeti

Yargılama ile asıl olarak amaçlanan hukukî ihtilafların sona erdirilmesi ve hakkın sahibine teslim edilmesidir. Yargılama sürecinin amacına uygun gerçekleşebilmesi için öngörülen temel prensiplerin başında yargılamanın alenîyeti ilkesi gelmektedir. Etkin bir yargılamanın yürütülebilmesinin ve tarafların adil yargılanma hakkının sağlanmasının teminatı alenîyet ilkesidir. Yargılamada alenîyet, yargı merciinin tarafsız ve bağımsız faaliyet göstermesinde birincil rolü oynamaktadır. Toplumsal düzenin devamlılığı için halk

nazarında mahkemelere güven duyulması gerekmektedir. Alenîyet ilkesi bu güvenin varlığına katkı sağlamaktadır.

Yargılamanın alenî bir şekilde gerçekleştirilmesi İslam hukuk tarihinde yerleşik bir uygulamadır[457]. Alenîlik, muhakemenin herkese açık olmasıdır. Ancak muhakemenin açık olması sadece muhakeme meclisinin açık olması anlamına gelmemektedir[458]. Herkesin muhakeme meclisine girebilme, muhakemeyi izleme ve dinleme imkanına sahip bulunması gerekmektedir[459].

Yargılama esnasında dinleyici ve gözlemci olarak hazır bulunmak iddia ve savunmaya, davalı, davacı ve somut olay şâhitlerinin beyanlarına, mahkemeye sunulan delil ve belgelere, kadının verdiği hükme şâhit olmayı beraberinde getirmektedir[460]. Yargılama faaliyetine ilişkin şâhitlik, tarafların iddia ve savunmalarını çekincesiz olarak ortaya koymalarına imkan vermektedir[461]. Yargılamaya şâhit olan kimselerin aracılığıyla sağlanan alenîyet, kadıların yürüttükleri muhakeme ve verdikleri hüküm hakkında ortaya çıkabilecek şaibelerin önünün alınmasına da hizmet etmektedir[462]. Bu hususta bilenen en eski örneklerden biri Mısır valisinin, Hz. Ömer'in oğlu Amr İbnü'l As'ı evinin avlusunda gizli bir duruşma ile yargılayıp cezalandırmasıdır. Durumu öğrenen Hz. Ömer, topluluk huzurunda alenî bir yargılama yapılmadığı için oğlunu Mısır'dan getirtmiş ve yeniden yargılamıştır[463].

Osmanlı uygulamasında muhakemenin alenîliği şuhûdü'l hâl vasıtasıyla sağlanmaktadır. Şuhûdü'l hâlin varlığı alenîyetin iki boyutu bakımından önem arz etmektedir.

İlk olarak bir davanın daha önce görüldüğüne ve sona erdiğine veya kadının verdiği hükme ilişkin bir itirazda bulunulduğu veya şüphe meydana geldiği takdirde ispat için şuhûdü'l hâle başvurulacaktır[464]. Şer'iyye sicilleri de bu amaca hizmet etmektedir. Ancak kayıtların korunmasına ihtimam gösterilmiş olsa da yazılı evrak üzerinde sahtecilik

[457] **Aslan, Nasi** (2018a) İslâm Hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri, 3. Baskı, Adana, Karahan Kitabevi, s. 169; **Akman** (2004), s. 31.
[458] **Aslan** (2018a), s. 168.
[459] **Ali Haydar Efendi,** C: IV, s. 3284.
[460] **Akman,** s. 31; **Aslan** (2018a), s. 168.
[461] **Altıparmak, Cüneyd** (2006) 'Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Altıncı Maddesi Kapsamında Adil Yargılanma Hakkının Esasları' TBB Dergisi, S: 63, s. 256.
[462] **Aslan** (2018a), s.169.
[463] **Aslan** (2018a), s.169.
[464] **Ali Haydar Efendi,** C: IV, s. 3284.

yapılması, defterlerin kaybolması, tahrip olması gibi ihtimaller mevcuttur[465]. Böyle bir durumda yargılama esnasında ve hüküm verilip taraflara ilan edildiğinde mahkemede hazır bulunan kimseler şâhitlik edebilecektir.

İkinci olarak sadece tarafların ve kadının hazır bulunduğu bir mecliste alenîyetten uzak bir şekilde verilen hükümler kadıyı töhmet altında bırakabilecektir[466]. Şuhûdü'l hâlin varlığı verilen hükmün kamu vicdanını rahatlatması ve bu sayede toplum nazarında adalete ve yargıya duyulan güvenin artması sonucunu doğuracaktır.

Bu sebeplerle sadece mahkemede yargılama esnasında değil keşif ve ön soruşturma yapılan hallerde dahi şuhûdü'l hâl hazır bulundurulmuştur. Böylelikle yargı süreci boyunca şeffaflığın sağlanması amaçlanmıştır.

Osmanlı hukukunda alenîyet ilkesi İslam hukuk geleneğine uygun olarak her dönem var olmuştur. Mecelle'nin 1815. maddesinde de alenîyet ilkesine dair "*Hâkim, muhâkemeyi alenen icrâ eder.*" düzenlemesi mevcuttur. İlke, Kanun-i Esasî'nin 82.maddesinde ise "*Mahkemelerde her nevi muhakeme alenen cereyan eder ve ilâmatın neşrine mezuniyet vardır.*" hükmü ile ifade edilmektedir.

Uygulamada şuhûdü'l hâlin yalnızca muhakemeye ve kadının verdiği kararlara değil yargı faaliyetinin yürütülmediği ve ihtilaf çözmeye yönelik olmayan işlemlere de şâhitlik ettiği görülmektedir[467]. Örneğin; Kokana bt. Babacan adlı Yahudi'nin evini Cafer Paşa Vakfı'na sattığına ilişkin sicil kaydında şuhûdü'l-hâl "*Fahrü'l-meşâyihîn Ramazan Efendi şeyhü Dârü'l-hadîs bi vakfi'l-mezbûr, Derviş Efendi b. Mehmed el-Kâtib bi vakfi'l-mezbûr, İsmail Efendi b. Hüsrev el-Mülâzım, Halil Efendi b. Pîrî el-Mülâzım, Murad Efendi el-Müsta'id, Mehmed Çelebi b. Mahmud, el-Hâc Turgud b. Durak, Abdurrahman Efendi b. Abdullah el-İmâm, Keyvan Bey b. Abdullah el-Câbî, diğer Keyvan Bey b. Abdullah, Mustafa b. Osman el-Câbî, Ali Bey b. Abdullah ve gayruhüm mine'l-hâzırîn.*" olarak kaydedilmiştir[468]. Satış akdi tescil edilirken oldukça kalabalık bir şuhûdü'l hâl topluluğunun hazır bulunduğu isimlerden ve ayrıca ismi yazılmamış kimselerin de hazır bulunduğuna işaret eden 'gayruhüm mine'l-hâzırîn' ifadesinden anlaşılmaktadır.

---

[465] **Akgündüz** (1988), C:1, s. 19-20.
[466] **Ali Haydar Efendi**, C: IV, s. 3284.
[467] **Yurtseven/ Kayar,** s. 67.
[468] Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 19 Numaralı Sicil (H. 1028-1030 /M. 1619-1620), C: 24, (Haz.: Karaca, Yılmaz/ Erol, Rasim; Arapça Metin: Akman, Mehmet (2011) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun) İstanbul, İSAM Yayınları.), Hüküm No: 441, s. 353.

Günümüz hukukunda da alenîyet ilkesine ilişkin düzenlemeler mevcuttur. Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 28. maddesi hükmünce duruşma ve kararların bildirilmesi alenidir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin adil yargılanma hakkını düzenleyen 6. maddesinde herkesin, davalarının kamuya açık olarak görülmesini isteme hakkına sahip olduğu belirtilerek kararların da aleni olarak verilmesi gerektiği ifade edilmiştir. AİHM kararlarında ise adil yargılama amacına ulaşılması için adaletin uygulanmasının görünür kılınması şartının arandığı görülmektedir[469]. Ayrıca kararlarda yargılamanın kamuya açık görülüp görülmediği tespit edilirken yargılamanın tüm aşamalarının bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır[470]. İnsan hak ve hürriyetleri bakımından gelinen noktada ortaya konan temel prensiplerin, yargıda alenîyetin sağlanması gerekliliği kapsamında, Osmanlı yargılama hukuku ile örtüştüğünü söylemek mümkündür.

3.2. Yargılamanın Gözetimi

Yargılamada alenîliğin sağlanması aynı zamanda yargılama sürecinin gözetimine de katkıda bulunmaktadır. Ancak adil bir yargılamanın gerçekleştiğinden emin olunması için muhakemenin alenî olması yeterli değildir. Kadının, davranışlarının meslek etiğine uygunluğunun, davanın taraflarına karşı tutumunun ve muhakemenin hakkaniyete uygun bir şekilde yürütüldüğünün gözetimi gerekmektedir.

Yargılamanın gözetimi mahkemede hazır bulunan şuhûdü'l hâl aracılığıyla yapılmaktadır.

Şuhûdü'l hâlin gözlemlediği en önemli husus şüphesiz kadının, tarafların beyanlarını dinleyip iyice anlayıp anlamadığıdır. Bir ihtilafın hakkaniyete uygun bir şekilde sona erdirilmesi ve adaletin yerini bulması ancak meselenin hakim tarafından en doğru şekilde kavranmasıyla mümkündür. Hz. Ömer'in, Ebu Musa el-Eşari'ye yazdığı mektupta "İki kişi sana dava getirince onların söylediğini anla." denilmektedir[471]. Hakimin iki taraftan biri konuşurken diğerini susturması da söylenenleri tam manasıyla anlayabilmek içindir[472].

---

[469] Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 6. Madde Rehberi Adil Yargılanma Hakkı (Medeni hukuk yönü), < https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_TUR.pdf >, s.e.t. 20.11.2020, s. 44; Alenîyet prensibinin ihlaline ilişkin karar örnekleri için: Dienner/Fransa p.33; Martinie/Fransa p.39.

[470] Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 6. Madde Rehberi, < https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_TUR.pdf >, s.e.t. 20.11.2020, s. 45.

[471] **Serahsî,** C: 16, s. 86-87.

[472] **Halebî,** C: 3, s. 197.

Şuhûdü'l hâlin gözlemde bulunduğu bir diğer husus ise hakimin dava konusunu anlayıp anlamadığıdır. Şuhûdü'l hâlin dava konusunun anlaşılmasına ilişkin kadıyı gözetimi dava konusuna dair hukukî bir tespitte bulunulması değil kadının davaya konu meseleyi anlamak için gereken gayreti gösterip göstermediği noktasındadır[473]. Çünkü kadının doğru hüküm vermeye ehil olabilmesi için ilim sahibi olmanın yanında fehim ve metin olması yani yüksek kavrayış ve dirayet göstermesi, gevşeklik ve başıboşluk içinde olmaması gerekmektedir[474].

Şuhûdü'l hâl kadının hüküm vermekte aceleci ya da geciktirici davranıp davranmadığını da gözlemlemektedir. Kadı, taraflar arasında adaletle hükmetmek zorundadır[475]. Adaletle hükmedebilmenin bir unsuru da yargılamanın makul sürede gerçekleşmesidir. Makul sürede yargılanmanın iki boyutu bulunmaktadır. Öncelikle adil hüküm verme sağlıklı bir zihinsel faaliyet yürütülmesini zorunlu kıldığından kadı hüküm vermede aceleci davranmamalıdır. Ayrıca yargılama sürecini hızlandırarak tarafların kendini doğru ifade edebilmesine veya delil getirebilmesine engel olmamalıdır[476]. Bununla beraber Osmanlı uygulamasında yargılamada gecikme olmaması için de gerekli tedbirlerin alındığı görülmektedir. Müftülerden alınan fetvaların mahkemeye sunulabilmesi ve anlaşmazlıkların sulh yoluyla çözülmesinin teşvik edilmesi adaletin geciktirilmemesine önem verildiğini göstermektedir[477]. Bu nedenle kadıların da şartlar oluştuğu takdirde derhal hüküm vermeleri, hüküm vermeyi geriye bırakmamaları beklenmiştir. Nitekim Mecelle'nin 1813. maddesi hükmünce kadı davanın gerektirdiği incelemelerde bulunmalı ancak davanın çözülmesini sürüncemede bırakmamalıdır.

Yargılama sürecinde şuhûdü'l hâlin gözlemde bulunduğu bir diğer husus ise kadının hüküm verirken içinde bulunduğu durumdur. Kadının sağlıklı düşünmeye engel bir hal içindeyken hüküm vermesi kamu vicdanında adil bir yargılanmanın gerçekleştiğine dair tereddütlere neden olabilecektir. Hüküm vermek fiziksel ve zihinsel açıdan sağlıklı bir halde, dikkati dağıtabilecek etkenlerden uzak düşünmeyi gerektirir. Düşünme etkinliğinin sıhhatini bozacak üzüntü, keder, açlık, susuzluk, uyku, öfke gibi hallerde kadının hüküm vermemesi gerekmektedir[478]. Hz. Peygamber'in bu hususta "*Öfkeli iken hiçbir kimse, iki kişi arasında*

[473] **Serâhsi,** C: 16, s. 90.
[474] **Ali Haydar Efendi,** s. 3236-3238.
[475] **Ali Haydar Efendi,** C: IV, s. 3252.
[476] **Serâhsi,** C: 16, s. 98.
[477] **Vatansever, Müge** (2018) 'Osmanlı Ceza Hukukunda Adil Yargılama İlkesi' (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 195; **Kılınç** (2016), s. 15-17.
[478] **Halebî,** C: 3, s. 197; **Serâhsi,** C: 16, s. 98-99.

hükmetmesin" hadisi bilinmektedir[479]. İmam Şâfiî ise el -Ümm adlı eserinde hakimin aç, yorgun veya kalbi başka şeylerle meşgul iken hüküm vermesini uygun bulmadığını, bu hallerin düşünmeyi bozduğunu ifade etmiştir[480]. Mecelle'nin 1812. maddesinde de hakimin üzüntü, keder, heyecan, açlık, susuzluk, aşırı tokluk, uyku ve ihtiyaç hallerinde, aşırı sıcakta ve soğukta hüküm vermemesi gerektiği belirtilmiştir. Bu haller düşünmeyi engelleyerek taraflara zarar verebileceğinden, hakimin muhakemeye ara vermesi tavsiye edilmiştir[481].

Şuhûdü'l hâl aynı zamanda mahkemede, yargı makamının saygınlığına yaraşır biçimde davranılıp davranılmadığına da gözlemci sıfatıyla şâhit olmaktadır. Yargılama esnasında taraflardan beklenen mahkemenin yüceliğine hürmet etmeleri, kadıdan beklenense mahkemenin itibarını zedeleyecek, yargının doğruluk ve tutarlılığına ilişkin inancı sarsacak davranışlardan uzak durmasıdır[482]. Bu nedenle kadı, mahkemede, kendisi için alışveriş yapmaktan, şakalaşmaktan men edilmiştir[483]. Kadının adaletle hükmetmek için gereken ilme sahip olmaması da mahkemenin saygınlığına zarar verebilecek bir durumdur[484]. Ebu's-Suûd'un Câmiü'l-Fetâvâ eserindeki bir fetvasında, fıkıh kitaplarından davayı çözecek hüküm çıkarmaya muktedir olmayan bir kimsenin kadılık yapamayacağı ve azlinin gerektiği belirtilmektedir[485].

Şuhûdü'l hâlin gözlemci sıfatıyla hazır bulunduğu mahkemede yargılamanın usulüne uygun, adil ve yetkin bir şekilde yürütüldüğüne, kadının mahkemenin saygınlığını koruyacak etik ilkelere uygun davrandığına şâhit olduğu anlaşılmaktadır. Yargılama faaliyeti boyunca mahkemenin işleyişini, muhakemenin yürütülüşünü, yargı makamının tutum ve davranışlarını izleyen bir heyetin varlığı kadı ve tarafların beyanları ve tavırları üzerinde etkili olmaktadır[486]. Şuhûdü'l hâl arasında müderris, müftü gibi ilim sahiplerinin ve davanın taraflarını tanıyıp bilen yöre halkının ve ileri gelenlerinin hazır olması şüphesiz taraf ve şâhitlerin beyanlarında dürüst olmasında, kadının hakkaniyetli ve adil davranmasında manevi ve psikolojik bir tesir uyandırmaktadır.

---

[479] Buhârî, "Ahkâm", 13; Müslim, "Akdiye", 16; Tirmizî, "Ahkâm", 7; Ebu Davûd, "Akdiye", 9; Nesâî, Kudât 17.
[480] **Serâhsi**, C: 16, s. 12.
[481] **Serâhsi,** C: 16, s. 118,120.
[482] **Kılınç** (2017), s. 146-148.
[483] Mecelle 1795. madde; **Ali Haydar Efendi,** C: IV, s. 3242-3243.
[484] Mecelle 1793. madde; **Ali Haydar Efendi,** C: IV, s. 3239.
[485] **Demirtaş, H. Necâti** (2012) Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, C: 2, s. 536.
[486] **Aydın** (2013), s. 84; **Aslan** (2018b), s. 110; **Cin/Akyılmaz,** s. 174.

3.3. Yargılamanın Bağımsızlığı

Yargılamanın bağımsızlığı adil yargılamanın temel şartlarından olup, yargılamada aleniyet ve tarafsızlık ilkelerinin uygulanabilmesi için ön koşulu oluşturmaktadır. Yargı merciinin bağımsızlığının tespitinde dikkate alınacak ölçütler yargı faaliyetini gerçekleştiren kimselerin atanma şekli ve görev süresi, dışarıdan gelebilecek baskılara karşı güvencelerin varlığı ve mahkemenin bağımsızlık görüntüsü sergileyip sergilemediği şeklinde ifade edilebilir[487]. Günümüz hukukuna göre ortaya konulan unsurların Osmanlı yargılama hukukunun değerlendirilmesinde ölçüt alınması tam anlamıyla mümkün olmasa da Osmanlı kadı mahkemesinde yargı bağımsızlığının ve yargı üstünlüğünün ne şekilde sağlandığını anlamaya imkân verebilmektedir[488].

Daha önce de ifade edildiği üzere Osmanlı Devleti'nde kadılar medrese eğitimlerini tamamladıktan sonra ilk olarak kazaskerliklerin matlab defterlerine isimlerini yazdırır ve mülazemet adı verilen bekleme sürecini başlatırlardı[489]. 14.yüzyıldan 16.yüzyılın ortalarına kadar kadılar, en alt basamaktaki kazalara ilmiye sınıfının başı olan kazaskerlerin arzları ve padişahın iradesi ile, mevleviyet payesini taşıyan büyük kadılıklara ise kazaskerlerin bildirmeleri ve sadrazamın arzı ile atanırlardı[490]. 16.yüzyılın ikinci yarısından itibaren şeyhülislamların protokolde kazaskerlerin önüne geçmesiyle, kadılar şeyhülislamın sadrazama bildirmesi ve sadrazamın padişaha arzı ile atanmıştır[491]. Kadılar tayin edildikleri kazalarda genellikle yirmi ay süreyle görev yapar, daha sonra İstanbul'a dönerek yeni bir kazaya atanmayı beklerler ve bu süreçte kazasker divanına devam ederlerdi[492].

Kadıların birden fazla makamın onayından geçerek atanmaları, görevlendirildikleri yerde ahbaplık, ticaret veya çıkar ilişkileri kurabilecek kadar uzun süre kalmamaları, yetkilerinin atandıkları kaza bölgesi ile sınırlı olması yargılama esnasında baskı veya tesir altında kalmadan bağımsız hareket edebilmelerine katkı sağlamıştır. Ayrıca kadıların halka eziyet etmeleri, rüşvet almaları, vergilerin toplanmasında ihmale veya ifrata kaçmaları, kazalarını terk etmeleri, vakıf şartlarına riayet etmemeleri hallerinde görevden azledildikleri bilinmektedir[493]. Rüşvet, halka eziyet, tarafgirlik gibi davranışlarının neticesinde meslekten

---

[487] Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 6. Madde Rehberi,
< https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_TUR.pdf >, s.e.t. 25.11.2020, s. 26.
[488] **Fendoğlu** (1996), s. 34-37; **Vatansever,** s. 139.
[489] **Uzunçarşılı** (1988a), s. 87; **Şentop** (2005a), s. 64.
[490] **Üçok/ Mumcu/ Bozkurt,** s. 244.
[491] **Uzunçarşılı** (1988a), s. 87.
[492] **Uzunçarşılı** (1988a), s. 94; **İpşirli** (1997), s. 668.
[493] **İpşirli** (1997), s. 672-673.

azledilme ihtimallerinin bulunması kadıları, yargılamanın bağımsızlığına halel getirecek hallerden sakınmaya sevk etmiştir.

Kadıların, yargılamada bağımsız olup olmadıklarının bir diğer ölçütü yargı makamını koruyan ve yargı görevlilerinin herhangi bir korku veya çekinceleri olmaksızın görevlerini yerine getirmelerini sağlayan güvencelerin varlığıdır. Yargının bağımsız olmasına ilişkin İslam hukukundaki güvencelerin temelini "*...Artık Allah'ın indirdiği ile aralarında hükmet ve sana gelen haktan ayrılıp da onların arzularına uyma...*"[494], "*Aralarında, Allah'ın indirdiği ile hükmet. Onların arzularına uyma ve Allah'ın sana indirdiğinin bir kısmından (Kur'an'ın bazı hükümlerinden) seni şaşırtmalarından sakın...*"[495] ayetleri teşkil etmektedir. Bağımsızlığın kaynağı ayet olduğundan, hükmün değiştirilmesi mümkün görünmemektedir[496]. Hz. Ömer'in Ebu Musa el-Eşarî'ye, kadı seçerken zengin ve asaletli olanını tercih etmesi tavsiyesinde bulunduğu bilinmektedir[497]. Zengin ve asaletli olanın tercih edilmesinde rüşvete meyil göstermemeyi sağlayacak ekonomik bağımsızlığın ve insanların tesirine kapılmamak için gereken dirayet ve olgunluğa sahip olmanın esas alındığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı uygulamasında ise yargı bağımsızlığının sağlanmasında çeşitli faktörler etkili olmuştur. En başta kadıların, padişahın yargılama yetkisine vekalet ediyor olmaları gelmektedir. Bu husus Mecelle'nin 1800. maddesinde "*Hâkim: Taraf-ı sultânîden, icrâ-yı muhâkeme ve hükme vekîldir.*" şeklinde ifade edilmiştir. Bu nedenle görevli oldukları kazadaki ehl-i örfün, kadılara müdahale imkanları bulunmamaktadır. Ehl-i şerden kazasker ve şeyhülislam dahi kadıyı sınırlayacak emirler verememişler, hukukî görüşleri ancak padişahın o doğrultuda kanun koymasıyla kadılar tarafından uygulanır hale gelmiştir[498].

Ehl-i örfün cezaların infazında görev almaları nedeniyle özellikle asayişi sağlamak adına yetki sınırlarını aşma eğiliminde olmaları, keyfî icraatlarda bulunmaları ve vergi toplamak isteyerek halka zulmetmeleri kadılara geniş yetkiler verilmesine neden olmuştur[499]. Kadılardan hüccet almadan kimseyi cezalandıramayacakları hükme bağlanmıştır[500].

---

[494] Mâide 5/48.
[495] Mâide 5/49.
[496] **Fendoğlu,** s. 35.
[497] **Aslan** (2018a), s. 142.
[498] **Heyd, Urie**l (1984) 'Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat' Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Çeviren: Selahaddin Eroğlu) C: 26, S: 1, s. 641.
[499] **Aydın** (2017), s. 29; **Ortaylı** (2019), s. 60.
[500] "*Ve kâdı ma 'rifeti olmadın kimesneyi ehl-i örf habs edüb incitmeye.*" **Akgündüz** (1992), C: 4, s. 305.

Ehl-i örfün faaliyetlerini hukuk dairesinde gerçekleştirmesini sağlamak için öngörülen bu yol, istedikleri hücceti almak isteyen ehl-i örfün kadıya baskı yapmasına neden olmuştur. Ebu's-Suud Efendi'nin "Ehl-i örfle ittifak eden adil olmaz." fetvasında bulunması da kadıların ehl-i örfün baskıları karşısında aciz kaldıklarına veya ehl-i örf ile birlikte hareket ederek bazı problemlere sebep olduklarına dikkat çekmektedir[501]. Ehl-i örfe karşın kadının bağımsız yargılama yapabilmesinde mahkemede toplumun her kesiminden itibar sahibi kimselerin şuhûdü'l hâl olarak hazır bulunması etkili olmuştur[502].

Ehl-i örfün taraf olduğu davalarda şuhûdü'l hâlin her zamankinden daha kalabalık olduğu göze çarpmaktadır[503]. Örneğin; Delvine Sancağı'ndan bazı zimmîlerin ve tımar sahiplerinin, kendilerinden kanunsuz olarak haraç, avarız akçesi ve tımar mahsulü aldığını iddia ettikleri Ali Paşa ile sulhlerine dair sicil kaydında şuhûdü'l hâl "*Mehmed Ağa b. Hüseyin Delvineli, Mustafa Çelebi, Arslan Ağa b. Ahmed voyvoda, Haydar Ağa b. Ahmed Çelebi, Osman Ağa [b.] el-Hâc Mansur ve gayruhüm.*" şeklinde ifade edilmiştir[504]. İfadeden ismi deftere yazılmamış başka kimselerin de şuhûdü'l hâl olarak hazır bulundukları anlaşılmaktadır. İki tarafın ehl-i örf olduğu davalarda ise şuhûdü'l hâlin sayıca fazla olmasının yanında toplumun üst kesiminden kimselerin de hazır bulundukları görülmektedir. Örneğin; Amasya Sancağı mutasarrıfı Osman Paşa'nın Asesbaşı Mahmud Ağa'ya olan elli bir bin akçelik borcunu ikrar ettiğine dair kayıtta şuhûdü'l hâlde "*Receb Beşe b. Abdullah, Ali Beşe b. Abdullah, Kalender Beşe b. Mehmed, Ali Beşe b. ( ) vekîl-i harc, Mehmed Beşe b. Ebîbekir, İbrahim Beşe kapıkethüdâsı.*" hazır bulunmaktadır[505]. Amasya Sancağı'nın mülkî amiri ile güvenlik amiri arasındaki borcun ikrarında harç vekili ile kapı kethüdası şuhûdü'l hâl arasındadır.

Şuhûdü'l hâlin varlığının, ehl-i örfü ilgilendiren dava ve işlemlere şâhitlik eden üyelerin çokluğu ve nitelikleri dikkate alındığında, yargı bağımsızlığı açısından bir güvence teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Şuhûdü'l hâlin gözetimi altında ehl-i örfün kadıya baskı uygulamaktan çekinmesi, kadının ise heyetin şâhitliğinin pekiştirdiği adalet duygusuyla baskılara karşı direnebilmesi sağlanmıştır.

---

[501] **Düzenli, Pehlul** (2007) 'Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebusuûd Efendi ve Fetvâları' (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 223; **Aydın** (2017), s. 29-30.
[502] **Aslan** (2018a), s.103; **Ünal Özkorkut, Nevin** (2008) 'Yargı Bağımsızlığı Açısından Osmanlı'da ve Günümüz Türkiyesi'nde Yargıya Genel Bir Bakış' AÜHFD, C: 57, S: 1, s. 234.
[503] **Aslan** (2018b), s. 103.
[504] Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (H. 1067-1069/ M. 1656-1658), C: 50, Hüküm No: 705, s. 662.
[505] Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (H. 1067-1069/ M. 1656-1658), C: 50, Hüküm No: 865, s.768.

Şuhûdü'l hâlin yargılamanın bağımsızlığı ilkesi kapsamında üstlendiği bir diğer fonksiyon ise mahkemenin bağımsız olduğuna şâhit olmaktır. Yargı bağımsızlığına riayetin ölçütlerinden olan toplum nezdinde mahkemenin bağımsız bir görüntü sergileyip sergileyemediği hususu şuhûdü'l hâlin gözlemiyle tespit edilmektedir. Böylelikle kadı tarafından bağımsız bir muhakeme yürütülmediğine dair ortaya çıkabilecek şüphe ve iddiaların kamu vicdanındaki adalet duygusunu, mahkemelere duyulan güveni zedelemesinin önüne geçilmiştir.

Yargılama bağımsızlığı ilkesi Kanun-i Esasî'nin 86. Maddesi "Mahkemeler her türlü müdahelâttan azadedir." hükmü ile anayasal güvence altına alınmıştır. İlke anayasa ile korunmaya devam etmektedir. 1982 Anayasası'nın 9. maddesinde yargı yetkisinin bağımsız mahkemelerce kullanıldığı, 138. maddesinde hakimlerin görevlerinde bağımsız oldukları, 140. maddesinde ise görevlerini bağımsızlık esasına göre ifa ettikleri düzenlenmiştir. Yargılamanın bağımsızlığı ilkesi uluslararası sözleşmelerin de teminatı altındadır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesi davaların, medeni hak ve yükümlülüklerle ilgili uyuşmazlıkların ya da cezai alandaki suçlamaların esası konusunda karar verecek olan merciinin bağımsız mahkemeler olduğunu düzenlemektedir.

3.4. Yargılamanın Tarafsızlığı

Yargılamanın bağımsızlığı ile ilişkili bir kurum da yargılamanın tarafsızlığıdır. Tarafsızlık kavramının sübjektif tarafsızlık ve objektif tarafsızlık olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. Sübjektif tarafsızlık hakimin, bir davada kişisel davranışının, önyargısının veya dava taraflarının birinden yana tutumunun olup olmadığıdır[506]. Objektif tarafsızlık ise mahkemenin, taraflara eşit mesafede bulunduğu ve eşit davranacağı yönünde güven verici bir izlenim bırakması ve tarafsızlığa dair meydana gelebilecek her tür şüpheyi ortadan kaldırıcı niteliklere sahip olmasıdır[507].

Hakimin tarafsız olması; görevini yaparken kendisinin veya taraflardan birinin menfaatini gözetmemesi, duygularının, önyargılarının ve kişisel görüşlerinin tesiri altında kalmaması anlamına gelmektedir[508]. Tarafsızlık, hukuk kurallarının hakim tarafından eşit,

[506] Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 6. Madde Rehberi,
< https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_TUR.pdf >, s.e.t. 01.12.2020, s. 48; **Yılmaz, Ejder** (2012) Hukuk Sözlüğü, 4. Baskı, Ankara, Yetkin Yayınları, s.728.
[507] **Tanrıver, Süha** (2018) Medenî Usûl Hukuku, 2. Bası, Ankara, Yetkin Yayınları, C: 1, s. 278.
[508] **Öden, Merih** (1993) 'Anayasa Yargısında Yargıcın Davaya veya İşe Bakamaması' AÜHFD, S: 1-4, s. 61-62.

akla uygun, düzenli ve yerinde uygulanmasında temel bir gereklilik olarak kabul edilmektedir[509].

İslam hukukunda yargılamaya ilişkin ilkeler arasında hakimin tarafsızlığı ilkesi de bulunmaktadır. Hakimin davanın taraflarını birbirine eşit tutması gerektiğini açıkça gösteren ilk örneklerden biri şu şekildedir; Hz. Ömer taraf olduğu bir meselede Hz. Zeyd'in hakemliğine başvurmuştur. Zeyd'in Hz. Ömer'e bir yastık getirmesi üzerine Hz. Ömer yargılama esnasında böyle bir hareketi hoş karşılamamış "Bu senin ilk zulmündür." diyerek Zeyd'i uyarmış ve hakemin de hakim gibi olduğunu açıklamıştır[510]. Hz. Ömer Ebu Musa el-Eşari'ye yazdığı mektubunda ise taraflara eşit davranmayı yargılama sürecinde güçlülerin kendi lehine hüküm verileceği beklentisine kapılmaması, zayıfların ise adaletten ümitlerini kesmemesi olarak tarif etmiştir[511].

Uzun yıllar kadılık yapan Kadı Şureyh'in " Hiçbir zaman tarafların delillerini ortaya koymalarına engel olmadım. Bir sözü hatırlatarak taraflardan birini diğerine karşı güçlendirmedim." dediği nakledilmektedir[512]. Hz. Ali'nin ise evine konuk ettiği birinin bir süre sonra kendisine dava için gelmesi üzerine "Hz. Peygamber bize taraflardan biri diğerinin yanında olmadıkça konuk etmeyi yasakladı." dediği rivayet edilmektedir[513].

Yargılamanın tarafsız gerçekleştirilmesi Osmanlı hukukunda da önem verilen bir husus olmuştur. Kadıların tarafsızlığının sağlanması için tayin olundukları kazada sürekli kalmamaları, şikayet üzerine merkezden gönderilen müfettişler yoluyla denetlenmeleri, meslekleri ile bağdaşmayacak işler ve usulsüzlükler yapmaları halinde görevden azledilmeleri gibi tedbirler alınmıştır[514].

Tarafsızlık, aynı zamanda kadının uyması gereken edepler arasında yer almaktadır. Bu nedenle kadı tarafsız olmakla yalnızca hukukî bir ilkeye riayet etmekle kalmayıp meslek ahlakının gereğini de yerine getirmektedir[515]. Kadının, yargılamada tarafsız olmayı, yürüttüğü vazifenin bir şartı olarak kabul etmesinin tarafsızlığın sağlanmasında en önemli etken olduğu söylenebilir.

---

[509] **Öden,** s. 63.
[510] **Serâhsi**, C: 16, s. 110-111.
[511] **Topuz, Gökçen / Konan, Belkıs** (2017) 'Türk Hukukunda Hâkimin Tarafsızlığı' AÜHFD, S: 66 (4), s. 768.
[512] **Serâhsi,** C: 16, s. 113.
[513] **Serâhsi,** C: 16, s. 113.
[514] **Vatansever,** s. 148-149.
[515] **Kılınç** (2017), s. 139-140.

Kadının tarafsızlığının sağlanması ve ayrıca mahkemenin tarafsızlığının görünür kılınması için kadının uyması gereken birtakım etik ilkeleri öngörülmüştür.

İlk olarak kadı davanın taraflarından hiçbirinin hediyesini kabul etmemelidir[516]. Kadının vazifesinden dolayı kendisine verilen hediyeyi kabul etmesi istisnaî durumlar dışında yasaklanmıştır[517]. Hediyelerin lehte hüküm elde etme veya bir menfaat kazanma amacı taşıması muhtemeldir[518]. Kadının hediye verene meyli olmasa dahi davanın diğer tarafı ve mahkemede hazır bulunan kimseler bakımından yanlış anlaşılmaya yol açabilecek bu durum yargılamanın tarafsızlığına duyulan inancı zedeleyecektir. Benzer şekilde yargılama esnasında kadının, taraflardan biriyle alışverişte bulunması da yargı merciinin saygınlığına zarar verdiği gerekçesiyle yasaklanmıştır[519]. Kadının, davanın taraflarından biriyle yaptığı alışverişte, makamından dolayı aldığını ucuza alması veya sattığını pahalıya satması mümkün olabilir[520]. Bu durum kadının taraflardan biri ile menfaat ilişkisi kurduğu anlamına geleceğinden tarafsızlığın sağlandığından söz edilemeyecektir.

Kadının uyması gereken bir diğer ilke ise yargılama esnasında taraflardan biriyle yalnız kalmamak, herhangi bir işarette bulunmamak veya gizlice konuşmamak, diğer tarafın bilmediği bir dille bir şeyler söylememektir[521]. Kadının bu davranışlardan men edilmesi ile suizana neden olabilecek hallerin ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Yasaklanan fiiller sayılanlarla sınırlı olmayıp kadının tarafsızlığı hususunda tereddüte yol açabilecek her türlü fiilin yasaklandığını söylemek mümkündür[522]. Nitekim kadının taraflardan birine gülmesi, diğerine surat asması, birine yüksek diğerine ise alçak sesle konuşması, sadece birine iltifat ve ikramda bulunması, tarafları farklı seviyede yerlere oturtması ve farklı hitaplarda bulunması da eşit davranmadığına işaret etmektedir[523].

Yargılama sürecinde tarafsızlığın sağlanmasında şuhûdü'l hâl müessesesi birçok bakımdan etkili olmuştur. Öncelikle mahkemede hazır bulunan heyetin varlığı kadıya yönelik herhangi bir müdahalede bulunulmasına engel teşkil etmekte, yargılamanın bağımsızlığı ve tarafsızlığı bakımından koruyucu bir mekanizma oluşturmaktadır[524]. Kadıya

[516] Mecelle 1795. madde; **Halebî,** C: 3, s. 196; **Serâhsi,** C: 16, s. 124.
[517] **Ali Haydar Efendi,** C: IV, s. 3244.
[518] **Avcı, Mustafa** (2016) 'Mecelle'ye Göre Hâkimin Nitelikleri ve Yargılama Etiği' TAAD, S: 27, s. 52; **Aslan** (2018a), s. 49.
[519] Mecelle 1795. madde; **Serâhsi,** C:16, s.116.
[520] **Kılınç** (2017), s. 143-144.
[521] Mecelle 1798. madde; **Serâhsi,** C: 16, s. 117; **Hâlebi,** C: 3, s. 197.
[522] **Kılınç** (2017)**,** s. 163.
[523] **Fendoğlu,** s. 203; **Avcı** (2016), s. 54.
[524] **Topuz/ Konan,** s. 770; **Vatansever,** s. 148.

davanın taraflarından gelecek baskılara şâhit olabilecek kimselerin mahkemede hazır bulunması ve bu baskıların herkesçe bilinir hale gelmesi tarafsızlığa müdahalede caydırıcı olabilmektedir[525].

İkinci olarak yargılamada tarafsızlığın teminini sağlayan ilkelere kadı tarafından riayet edilip edilmediğinin kontrolü şuhûdü'l hâl vasıtasıyla gerçekleştirilmektedir[526]. Şuhûdü'l hâl kadının taraflara eşit davranma noktasında sorumluluk duygusunu pekiştirmekte, tarafsız ve adil davranmasında etkili olmaktadır[527].

Son olarak şuhûdü'l hâl kadının tarafsızlığına yönelik bir itiraz olduğu takdirde yargılama sürecinin tarafsız bir şekilde yürütüldüğünün ve kadının tarafsız davranarak hüküm verdiğinin şâhitleri olarak ispata yardımcı olmaktadır[528].

Öğretideki bir diğer görüş ise, şahsî işleri için mahkemeye giden itibarlı kimselerin çoğu zaman mahkemede hazır bulunmaları nedeniyle şuhûdü'l hâl olarak yazıldıklarına ve hatta bu kimselere aynı mahkemede görülen diğer davalarda da somut olayın şahidi olarak sıklıkla rastlanıldığına dikkat çekmektedir[529]. Şuhûdü'l hâldeki kimselerin beldenin önde gelen, itibar gören ve statü sahibi kimseleri olmaları nedeniyle kendi davalarında birtakım avantajlara sahip olduğu ve sahip oldukları bu avantaj nedeniyle başka davalarda sıklıkla kendilerinin somut olaya dair tanıklıklarına başvurulduğu, böylelikle lehe hüküm elde edilmek istendiği iddia edilmektedir[530]. Bu tespit aynı yargı çevresine ait şer'iyye sicillerinde şuhûdü'l hâl olarak yazılan, genellikle şuhûdü'l hâl olmadıkları ihtilaflarda da somut olay şahidi oldukları anlaşılan kimselerin varlığına dayandırılmaktadır[531]. Bu nedenle dava şâhitlerinin de yargılamanın şâhitlerinin de belli bir zümreden olduğu, saygın ve mülk sahibi kimselerin yargılama sürecini kendileri gibi hatırı sayılır kişilerin menfaatine göre etkilemeye çalıştıkları söylenmektedir[532].

---

[525] **Fendoğlu,** s. 266.
[526] **Topuz/Konan,** s. 770-771; **Avcı** (2016), s. 55; **Yurtseven/ Kayar,** s. 66.
[527] **Aslan** (2018b), s. 107.
[528] **Aslan** (2018b), s. 107.
[529] **Canbakal, Hülya** (2009) 17.yüzyıl Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 175.
[530] **Canbakal,** s. 175. Aynı çalışmada yine bölgenin ileri gelenleri ve dönemin ayanları olabileceği vurgulanan kimselerin, davanın taraflarını anlaşmaya zorlayabilecekleri de ifade edilmiştir. Ancak bu iddiayı belgelerle desteklemek güçtür. **Kılınç** (2016), s. 47.
[531] **Canbakal,** s. 165.
[532] **Ergene,** s. 28; **Canbakal,** s. 170-180.

Ancak bu görüş, iddiayı destekleyecek örneklerin yetersizliği ve araştırmaların belirli yargı çevreleri ile sınırlı olması nedeniyle yaygın bir kabul görmemiştir[533]. Üstelik, somut dava şâhitleri arasında başka davaların şuhûdü'l hâlinde hazır bulunan kimselerin olması farklı nedenlerden kaynaklanabilmektedir. Kendilerini ilgilendiren ihtilafın görülmesi için mahkemede bekleyen taraf ve şâhitlerin önceki davaların şuhûdü'l hâli olması mümkündür[534]. Bir diğer ihtimal ise dava taraflarının, iddia ve savunmalarını destekleyecek şâhitleri, şâhitliğin mahkemece reddedilmemesi için dürüst, adil, itibar sahibi alimlerden veya meslek erbaplarından seçmesidir. Bu durumda sicil kayıtlarında aynı sosyal çevreden isimlere rastlamak oldukça olasıdır. Ayrıca şuhûdü'l hâl heyetinin üyelerinin devamlı değişiklik gösterdiğine dair çok sayıda örnek mevcut olup heyette herhangi bir unvanı olmayan alelade herkesin bulunabileceği de görülmektedir[535].

Yargılamanın tarafsızlığının sağlanması Osmanlı hukukunda kanunla güvence altına alınmıştır. Mecelle'nin 1795. maddesi hakimin duruşmada şakalaşmasını ve alışveriş yapmasını, 1796. maddesi taraflardan hediye kabul etmesini, 1797. Maddesi ise tarafların ziyafetlerine katılmasını yasaklamaktadır. Bununla birlikte Mecelle'nin 1798. maddesi hükmünce hakimin taraflardan birini evine kabul etmesi, taraflardan biriyle işaretleşmesi, gizlice veya diğerinin bilmediği bir dilde konuşması da yasaktır. Kanun-ı Esasî'de ise doğrudan tarafsızlığa ilişkin bir düzenleme olmamakla beraber mahkemenin bağımsızlığını düzenleyen 86. madde[536] ve hakimlerin azledilemeyeceklerini düzenleyen 81. madde[537] tarafsızlığın teminine katkı sağlamaktadır[538].

Günümüz hukukunda yargı yetkisinin tarafsız mahkemelerce kullanılacağı Anayasa'nın 9. maddesi ile güvence altına alınmıştır. Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 24. maddesi hakimin tarafsızlığını şüpheye düşürecek hallerde hakimin reddinin istenebileceğini düzenlemektedir. Kanun'un 30. maddesi ise hakimin, tarafsızlığını şüpheye düşürecek sebepleri ileri sürerek davaya bakmaktan çekinmesini düzenlemektedir. Benzer şekilde Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 36. maddesi de hakimin, tarafsızlığından şüpheyi gerektiren önemli bir sebebin bulunması halinde, taraflardan birinin hakimi reddedebileceğini veya hakimin bizzat çekilebileceğini ifade etmektedir.

---

[533] **Aydın** (2017), s. 198-201; **Taş,** s. 26; **Erünsal,** s. 23.
[534] **Taş,** s. 33.
[535] **Ortaylı** (2019), s. 82.
[536] "*Mahkemeler her türlü müdahelâttan azadedir.*" Kanun-ı Esasî 86. madde.
[537] "*Kanunu mahsusuna tevfikan tarafı devletten nasbolunan ve yedlerine beratı şerif verilen hakimler lâyenazildir. Fakat istifaları kabul olunur...*" Kanun-ı Esasî 81. madde.
[538] **Topuz/Konan,** s. 773.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde ise hakimin tarafsızlığı, adil yargılama hakkının bir unsuru olarak 6. madde kapsamında ele alınmıştır. AİHM'e göre bir hakimin, aksi yönde delil bulununcaya kadar kişisel olarak tarafsız olduğunun varsayılması gerekmektedir[539]. Mahkemenin kararları doğrultusunda bir mahkemenin şahsî önyargılardan ve yanlılıktan arınmış olduğu ön kabulünün içtihatla benimsendiği anlaşılmaktadır[540]. Hakimlerin uyması gereken ve tarafsızlığın sağlanmasına katkı sağlayan ilkelere dair güncel uluslararası düzenlemelerden biri de Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonunca kabul edilen Bangalore yargı etiği ilkeleridir. Tarafsızlığın sağlanmasında hakimlerin uyması gereken etik ilkeleri ve meslek ahlakı standartları yaygın olarak benimsenmiş ve birçok ülkenin iç hukukunda yer edinmiştir[541].

3.5. Toplumun Temsili

Yargılamada alenîyetin sağlanması ile yargı bağımsızlığı ve tarafsızlığının temini ancak mahkemenin açıklığı ile mümkündür. Mahkemenin açıklığı ilkesi adil yargılanma hakkının usule ilişkin bir gereğidir. Yargılamanın açık bir şekilde gerçekleşmediği hallerde alenîlikten bahsedilemeyeceği gibi mahkemenin tarafsızlığına veya bağımsızlığına dair doğabilecek şüphelerden de kaçınılamayacaktır. Mahkemenin açıklığı ile kastedilen yargılama sürecinin herkese; yargılama esnasında mahkemede hazır bulunması zorunlu olan kimseler dışındakilere açık olmasıdır.

İsteyen kişilerin mahkemede hazır bulunabilmesi ve yargılamayı izleyebilmesi olanağı adaletin sağlanmasına ve adaletin uygulanmasının görünür kılınmasına hizmet etmektedir[542]. Mahkemenin halka açıklığı tarafsızlığın ve eşitliğin esas alındığını gözler önüne sermekte, yargılama sürecinin seyrine ilişkin kamuoyuna şeffaf bir görüntü sunmakta ve kamu vicdanındaki adalet beklentisinin karşılanmasında etkili olmaktadır[543].

Bir düzenin, hukuk düzeni olarak kabul edilebilmesi ve ortaya konan hükümlerin insanları belli bir şekilde davranmaya zorlayabilmesi için akla ve vicdana uygun bulunması

---

[539] Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 6. Madde Rehberi,
< https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_TUR.pdf >, s.e.t. 07.12.2020, s. 48, (Le Compte, Van Leuven ve De Meyere/Belçika, § 58, son cümle; Micallef/Malta [BD], § 94).
[540] Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 6. Madde Rehberi,
< https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_TUR.pdf >, s.e.t. 07.12.2020, s. 48, (Le Compte, Van Leuven ve De Meyere/Belçika, § 58; Driza/Arnavutluk, § 75).
[541] **Kılınç** (2017), s. 132.
[542] Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 6. Madde Rehberi,
< https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_TUR.pdf >, s.e.t. 05.12.2020, s. 71-72.
[543] **Vatansever,** s. 188-189.

gerekir[544]. Hukukî bir ihtilafın çözümünün adalete uygun olup olmadığını tespit etmek zor olsa da adalete aykırılığını tespit etmek kolaydır[545]. Çünkü adaletsizliğe karşı gelişen insan davranışlarına bakıldığında dinamik ve kuvvetli bir tepkinin doğduğu görülmektedir. Kamu vicdanı adil hükümlerle hakkın sahibine teslim edildiğini görerek yargıya güven duymakta, haksızlıkların karşısında ise duyduğu güven azalmaktadır[546]. Bu nedenle bir davada verilen hüküm ve bu hükmün uygulanması kamuoyunu yakından ilgilendirmektedir.

Mahkemede hazır ve yargılamayı takip eden, ancak somut davayla ilgileri ve mahkemede hazır olma zorunlulukları bulunmayan kimseler kamuoyunu temsil etmektedir. Bu kimselerin varlığı yargılama sürecinin toplumdaki adalet duygusunu zedelemeyecek biçimde ilerlemesi, mahkemenin bağımsız ve tarafsız hareket etmesi, verilen hüküm ile hakkaniyetin sağlanması ve adaletsizliğin ortadan kaldırılmasında hakim üzerindeki sosyal ve vicdani sorumluluğu pekiştirmektedir. Aynı zamanda hakime herhangi bir baskının yapılmasında, kamuoyunu temsil eden kimselerin yargılama sürecine şâhitliği caydırıcı olmaktadır. Bu şâhitlik toplumun verilen kararlara saygı duymasına yardımcı olmakta ve yargı makamına duyulan güveni güçlendirerek toplumsal düzenin devamına katkı sağlamaktadır.

İslam hukukunun ilk dönemlerinde Kûfe, Basra, Horasan, Mısır'da kadıların yargı faaliyetlerini çoğunlukla camilerde yürüttükleri görülmektedir[547]. Aynı zamanda çarşılarda, pazarlarda, yollarda, kazaî işlere tahsis edilmiş evlerde de yargı faaliyeti yürütüldüğü bilinmektedir[548]. Kadıların davalara evlerinde bakmaları halinde ise tarafların birini beraberinde diğeri olmadıkça konuk etmesi ve hakimin hüküm verdiği yerde tek başına olması bu durumun töhmete neden olabileceği ve ileride ispata ihtiyaç duyulabileceği gerekçesiyle tavsiye edilmemiştir[549].

Osmanlı yargılama hukukunda da mahkemenin açıklığına önem verilmiştir. Hüküm vermek ibadet olarak görüldüğünden bir mekana mahsus kılınmamış, ancak halk arasında olması daha faziletli ve kamunun menfaatine uygun görülmüştür[550]. Mahkemelerde kamuoyunun temsili şuhûdü'l hâl ile sağlanmıştır. Şâhitlik yapabilecek nitelikleri taşıyan

[544] **Aral, Vecdi** (2012) Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları, 3. Baskı, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, s. 176.
[545] **Güriz, Adnan** (2012) Hukuk Başlangıcı, 14. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi, s. 242.
[546] **Aslan** (2018a), s. 170; **Aslan** (2018b), s. 114.
[547] **Atar** (1991), s. 157.
[548] **Atar** (1991), s. 158.
[549] **Serahsî,** C: 16, s. 113.
[550] **Halebî,** C: 3, s. 196.

adil ve güvenilir kimselerden teşekkül eden şuhûdü'l hâlin yargılama esnasında hazır bulunması verilen hükümlerin toplum nezdinde kabul görmesi ve mahkemeye saygı duyulmasında etkili olmuştur[551]. Şuhûdü'l hâlde ilmiye sınıfından ehl-i örfe, seyyidlerden zimmîlere, meslek erbaplarından alelade kişilere kadar çok çeşitli kimselerin hazır bulunabilmesi mahkeme kararlarının toplumsal meşruiyetinde rol oynamıştır.

Şuhûdü'l hâlin halkın katılımıyla teşekkül etmesi, toplumun her kesiminden kişilerin bulunabilmesi, verilen kararların altında isimlerinin yazılı olması günümüzdeki jüri sistemi ile benzerlik arz etmektedir. Jüri sisteminin hakimlere karşı oluşabilecek güvensizliğin önüne geçmek, adaletin yerine getirilmesini sağlamak, keyfiliğe engel olmak amaçlarının şuhûdü'l hâl müessesesi ile örtüştüğünü söylemek mümkündür[552]. Ayrıca şuhûdü'l hâl ve jüri üyelerinin üstlendiği fonksiyonlar arasında bir yönden paralellik mevcuttur[553]. Şuhûdü'l hâl mahkemede hazır bulunarak kamuoyu vicdanını temsil etmekte, bu sayede kadının adil, tarafsız ve hakkaniyete uygun hüküm vermesinde varlığıyla etkili olmaktadır. Jüri üyeleri de benzer şekilde korunması gerekli toplumsal değerler ile suçlanan kişinin hakları arasında dengeyi sağlamakla görevlidir[554]. Ancak iki müessesenin arasında karara katılma açısından büyük bir fark bulunmaktadır. Jüri sisteminde jüri ceza davalarında sanığın suçlu olup olmadığına, medeni hukuk davalarında ise maddi vakanın olup olmadığına karar vermektedir[555]. Şuhûdü'l hâl ise vaka tespiti yapamaz ve karara katılamaz, verilen hükümde doğrudan söz hakkı yoktur[556].

3.5.1. Şuhûdü'l Hâl Üyelerinin Kaydedilmesinde Sıralama

İlam ve hüccetlerin en altında isimleri yazılan şuhûdü'l hâlin Osmanlı toplumuna ayna tuttuğunu söylemek mümkündür. Sicillerdeki şuhûdü'l hâle ilişkin kayıtlar toplum yapısının birer yansımasıdır. Şuhûdü'l hâlde davanın konusuna ve taraflarına göre her kesimden ve statüden üye bulunabildiği görülmektedir. Üye sayıları, üyelerin milletleri, meslek ve unvanları, isimlerin yazılmasında takip edilen sıra kaydın ait olduğu dönem ve bölge halkının adeta fotoğrafını ortaya koymaktadır.

---

[551] **Vatansever,** s. 189.
[552] **Taşkın, Mustafa** (2009) 'Fransız Yargı Sisteminde Jüri' Terazi Hukuk Dergisi, C: 4, S: 37, s. 22
[553] **Aslan** (2018a), s. 130.
[554] **Taşkın,** s. 22.
[555] **Gül, İbrahim** (2015) 'ABD Hukukunun Genel Özellikleri ve Türk Hukukundan Başlıca Farkları' Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 5, S: 10, s. 17.
[556] **Ekinci, E. Buğra** (2017a) Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk, 5. Baskı, İstanbul, Arı Sanat Yayınevi, s. 377; **Akman,** s. 31; **Aslan** (2018a), s. 132; **Atar** (1991), s. 153.

Şuhûdü'l hâlin isimleri sicillere kaydedilirken gelişigüzel bir sıralama yapılmamış, belirli bir düzen takip edilmiştir. Şuhûdü'l hâl arasında ehl-i şerden kazasker, kadı, müftü ve müderrisin bulunduğu hallerde bu kişilerin isimlerinin en başta yazıldığı görülmektedir. Örneğin; 1770 senesi İstanbul mahkemesine ait bir sicil kaydında şuhûdü'l hâl " *Hoca Hüseyin Efendi b. Mustafa, Eşrâf-ı kuzâtdan İbrahim Efendi b. Abdullah, Fahrü'l-müderrisîni'l-kirâm Mande[l]yatlı Hoca Mehmed Efendi b. İbahim, Fahrü'l-müderrisîni'l-kirâm es-Seyyid Mustafa b. es-Seyyid Mehmed Efendi, Hoca Mehmed Efendi b. Mustafa, Salih Efendi b. Mustafa.*" şeklindedir[557]. Kadı ve müderrislerin isimlerinin bu unvanlara sahip olmayan kimselerin isimlerinden önce yazıldığı görülmektedir. Bir diğer örnekte şuhûdü'l hâl "*Fahrü'l-müderrisîni'l-kirâm Yaycıbaşızâde İsmail Efendi, Mevâlî-i kirâmdan sâbıkā Lefkoşa Kādısı Mehmed Efendi , Kapıçukadârı Hamza, Mefharu'l-kuzâtü'l-kirâm Abacızâde Ahmed Efendi, Büyük Hüseyin tâbi'-i İsmail, Küçük Hüseyin tâbi'-i mûmâ-ileyh.*" olarak kaydedilmiştir[558]. Müderris İsmail Efendi ile büyük kadılıklardan biri olan Lefkoşa'da kadılık yapmış Mehmed Efendi'nin isimleri ilk sırada yazılmıştır.

Rumeli Sadâret mahkemesi siciline kayıtlı bir örnekte ise şuhûdü'l hâl "*Fahrü'l-müderrisîni'l-kirâm Mevlânâ Cafer Efendi b. el-Hâc Behram, Zahrü'l-e'âlî Ahmed Ağa b. Ali, Zahrü'l-cüyûş Ferruh Çavuş b. Abdullah, Zahrü'l-cüyûş Mustafa Çavuş b. Hüseyin, Zahrü'l-cüyûş Mustafa b. Abdullah, Mustafa Ağa b. Abdülmennân, Süleyman Ağa b. Abdülmennân, Receb Ağa b. Mehmed min-Arabacıyân-ı Hâssa, Abdülbasir Çelebi b. Bekir et-Tâcir, Ali Bey b. Nurullah, Mehmed b. Abdülmennân, Mevlânâ İbrahim Efendi b. Mustafa, Mehmed Bey b. Mustafa ve Muharrirü'l-hurûf Çetarizâde? Ahmed b. Şükrü ve gayruhüm.*" olarak ifade edilmiştir[559]. Şuhûdü'l hâl olarak ilk sırada müderris Mevlana Cafer Efendi yazılmış, peşinden asker olan Ahmed Ağa, Ferruh Çavuş, Mustafa Çavuş ve Mustafa b. Abdullah kaydedilmiştir. Sonrasında beldenin ileri gelenlerinden, tanınan ve etki alanları geniş kimseler olan ağalara, çeşitli meslek sahiplerine yer verilmiş ve diğerleri denilerek kayıt sonlandırılmıştır.

Sicil kayıtları incelendiğinde şuhûdü'l hâl arasında ehl-i şerden kimseler varsa bu kimselerin isimlerinden sonra, ehl-i şerden kimse olmadığı takdirde ise ilk sırada mahkemede hazır bulunanlar arasındaki ehl-i örfe mensup kişilerin isimlerinin yazıldığı

[557] İstanbul Mahkemesi 33 Numaralı Sicil (H. 1183-118/ M. 1769-1770), C: 77, Hüküm No: 149, s. 188.
[558] İstanbul Mahkemesi 33 Numaralı Sicil (H. 1183-118/ M. 1769-1770), C: 77, Hüküm No: 3, s. 47.
[559] Rumeli Sadâreti Mahkemesi 40 Numaralı Sicil (H. 1033-1034/ M. 1623-1624), C: 46, (Çev.: Kılıç, Hüseyin/ Altın, Abdulkadir/ Yekeler, Numan/ Kahriman, Salih/ Pakırdağ, Nedim; Arapça Metin: Akman, Mehmet (2019) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, Kültür A.Ş. Yayınları.), Hüküm No: 363, s. 341.

anlaşılmaktadır. Yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere şuhûdü'l hâl arasında bulunan ehl-i şere mensup müderris olan Mevlana Cafer Efendi ilk sırada yazılmış, Cafer Efendi'nin isminin hemen ardından dört askerin ismi zikredilmiştir. Bir diğer örnek ise iki zımmî arasındaki içki satışına ilişkin davanın şuhûdü'l hâli "*Sadi Subaşı b. Yusuf, Ramazan b. Mahmud, Mehmed b. Mustafa el-muhzır, Ferruh b. Abdullah, Papas Dimitri b. Yani, Todora b. Yorgi ve gayruhüm.*" olarak ifade edilmiştir[560]. Şuhûdü'l hâlin yazımına ehl-i örften Sadi Subaşı ile başlanmıştır. Kayıttan yargılamayı izleyen şuhûdü'l hâl arasında ehl-i şerin önde gelenlerinden hazır bulunan olmadığı sonucu çıkarılabilir. Çünkü yaygın uygulama ehl-i şerden önemli kimselerin en başta yazılması şeklindedir.

Şuhûdü'l hâlin kaydedilmesinde dikkat çeken bir husus da yargılamayı izleyenler arasında nakîbü'l eşraf, seyyid ve şerifler varsa bu kimselerin isimlerinin de genellikle ehl-i şer ve ehl-i örfün önde gelen mensuplarının peşi sıra zikredilmesi, mahkemede görevli muhzır, katip gibi görevlilerin, bir unvanı olmayan esnaf ve zanaatkarların ve halktan alelade kimselerin isimlerinin önünde yazılmasıdır. Örneğin; bir vakfiyenin şartlarının değiştirildiğine dair sicil kaydında şuhûdü'l hâl "*es-Seyyid Mehmed Efendi [b.] Ali, Ali Efendi b. Mehmed, Liracızâde Mehmed Molla Efendi, Es'ad Efendi b. Hüseyin, Hüseyin Efendi b. Musa, Başkâtib Mustafa Efendi.*" den ibarettir[561]. Ehl-i şer ve ehl-i örfün makam sahibi mensuplarından kimsenin hazır bulunmadığı şuhûdü'l hâlin yazımına seyyid olan Mehmed Efendi ile başlanmıştır. 1820 senesine ait Antep şer'iyye sicilindeki iki yahudi ile Seyyid Muhammed Efendi arasındaki satışa ilişkin bir kayıt ise "*... Şuhudu'l-Hal; Hala me'zunu'l-iftâ faziletlu es-Seyyîd Muhammed Arif Efendi, Sâbık me'zunu'l-bi'l-iftâ faziletlu El -Hac Selim Efendi, Ka'imakam Nakibü'l-Eşraf Es-Seyyid El -Hac Muhammed Emin Efendi, Halep müfti Çelebizâde Es-Seyyid Abdurrahman Efendi, Es-Seyyid Muhammed Çelebi Hamidzâde, Müderrisin-i kirâmdan faziletlü Es-Seyyid El -Hac Mustafa Efendi, Güllizâde Osman Sa'ib Efendi, Hebâmlızade El -Hac Ali Efendi, Hala Dizdar-ı kal'a Muhammed Emin Ağa, Cin Alizâde Halil Ağa ve gayrihum.*" şeklinde son bulmaktadır[562]. Şuhûdü'l hâlde ilk olarak fetva makamında olan kimselerin, ardından nakibü'l eşrafın, daha sonra müftü ve müderrislerin, en sonda ise ehl-i örften kale komutanı Muhammed Emin Ağa'nın yazıldığı görülmektedir.

[560] Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 966-968 / M. 1558-1561), C: 42, (Çev.: Karaca, Yılmaz/ Satar, Sinan; Arapça Metin: Akman, Mehmet (2019) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, Kültür A.Ş. Yayınları.), Hüküm No: 601, s. 289.
[561] İstanbul Mahkemesi 33 Numaralı Sicil (H. 1183-118/ M. 1769-1770), C: 77, Hüküm No: 41, s. 83.
[562] **Geçkil,** s. 108-109.

Şuhûdü'l hâl isimlerinin yazımında önem arz eden başka bir husus ise meslek sahiplerinin isimlerinin, esnaf veya zanaatkar olmayan kimselerden önce yazılmasıdır. Esnaf ve zanaatkarların isimleri yazılırken meslek teşkilatındaki hiyerarşi dikkate alınarak kendi aralarında sıralandıkları, kethüdaların ve ustaların isimlerinin diğer meslek mensuplarının önüne yazıldığı görülmektedir. Örneğin; bir dükkanın mallarının satışına ilişkin kayıtta şuhûdü'l hâl üyeleri "*Hazînedâr Halil Ağa, Kahveci Ebûbekir Ağa, Mehmed b. Hüseyin müezzin, Mustafa b. Ahmed, Muhzır Kethudâsı Mehmed Ağa b. Ahmed, Ali Çelebi b. Abdullah.*"dır[563]. Devletin üst düzey memurlarından olan hazinedarın isminin hemen ardından Kahveci Ebubekir Ağa ile müezzin Mehmed b. Ahmed'in isimleri kaydedilmiştir. Mahkeme görevlilerinden olan muhzır kethüdası ile halktan bir unvanı bulunmayan kimselerin isimlerinin yazımı en sona bırakılmıştır. Bir diğer kayıttaki şuhûdü'l hâl ise "*Ekmekciler Kethudâsı Ali Ağa, Salıcı Molla Osman, Yiğitbaşı Molla Osman, Kanlıfırın Ustası Ahmed Ağa.*" şeklindedir[564]. Taraflardan birinin Ekmekçi Ali olduğu davada ekmekçilerin loncadaki başları olan ekmekçi kethüdası şuhûdü'l hâlde hazır bulunmuş ve teşkilattaki konumu nedeniyle şuhûdü'l hâldeki diğer meslek mensuplarından önce yazılmıştır.

Şuhûdü'l hâlde üyelerin isimlerinin yazım sırası bu kimselerin temsil ettikleri makam ve unvanların halk nazarındaki önem ve itibarını göstermekte, statülerinin toplum nezdindeki karşılığını ortaya koymaktadır. Ehl-i şerden kadı, müderris ve müftülerin, ehl-i örfün ileri gelenlerinin, ehl-i beyt mensuplarının çokça itibar gördükleri, adil ve güvenilir bulundukları ilk sıralarda yer almalarından anlaşılmaktadır. Meslek kethüdalarının, ustalarının lonca teşkilatınca ehil kimselerden seçilmesi halk nazarında da bu kimselerin güvenilir, itimat edilir kabul edilmesini sağlamıştır. Aynı şekilde diğer esnaf ve zanaatkarların da çevrelerini tanıyıp bilen ve halk ile kurdukları ilişkilerinde dürüstlükleri ile bilinen kişiler olmaları sebebiyle şuhûdü'l hâlde isimleri açıkça yazılmıştır.

Kamuoyunun güven duyduğu, dürüst ve adil olduklarına dair inanç besledikleri kimselerin toplumun nazarındaki itibar ve önemlerine göre sıralanarak isimlerinin açık bir şekilde kayda geçirilmesi yargılama hukukunda şuhûdü'l hâl müessesine atfedilen önemi ortaya koymaktadır. Şuhûdü'l hâl, sadece yargılamayı izleyip mahkemede olan bitene şâhitlik edecek iki şahidin hazır bulundurulması gerekliliği olarak görülmemiş, heyete katılan kimselerin, yargılama sürecine dair şâhitlikleri ile kamu vicdanını tatmin edecek

[563] İstanbul Mahkemesi 33 Numaralı Sicil (H. 1183-118/ M. 1769-1770), C: 77, Hüküm No: 129, s. 169.
[564] İstanbul Mahkemesi 33 Numaralı Sicil (H. 1183-118/ M. 1769-1770), C: 77, Hüküm No: 44, s. 86.

kimselerden olmasına özen gösterilmiştir. Bu hususstaki özen ve dikkat şuhûdü'l hâlin isimlerinin yazımından dahi anlaşılabilmektedir.

Bununla birlikte şuhûdü'l hâlde ehl-i şerin, üst düzey devlet memurlarının veya meslek erbaplarının bulunmadığı sadece halktan veya mahkemede görevli kâtip, muhzır gibi kimselerin yazılı olduğu kayıtlara da çokça rastlanılmaktadır[565]. Ancak bu durum şuhûdü'l hâl müessesesinin önemsenmediği anlamına gelmemektedir. Zira şuhûdü'l hâl üyelerinin sayısı ve kimlikleri davanın konusuna ve taraflarına göre değişmektedir. Üstelik kadının somut olay şâhitlerinin şâhitliklerini, adil kimselerden olmadıkları gerekçesiyle reddetme imkanı her zaman mevcuttur ve bu kuralın hâlin şâhitlerine de uygulanmasına bir engel bulunmamaktadır[566]. Böylelikle her halde şuhûdü'l hâlin gerekli nitelikleri taşıyan kimselerden teşekkül etmesi sağlanmaktadır.

Şuhûdü'l hâlin kalabalık olduğu, birçok kişinin hale şâhitlik ettiği kayıtlar da mevcuttur. Örneğin; bir vakfa ait menzilin yenilenmesi ve masrafların keşfine dair sicil kaydında şuhûdü'l hâl "*Umdetü'l-meşâyihi zevi'l-ihtirâm eş-Şeyh Ali Efendi b. Mehmed el-Kudüsî, fahrü'l-eimme-i zahrü'l-ecille Mevlânâ Abdi Efendi [b.] Ali, ... ,umdetü'l-emâsil Mehmed Rıza Çavuş b. Abdülmennân, zahrü'l-akrân Salih Ağa b. Abdülmennân, zahrü'l-a'yân Ali Ağa b. Mustafa, ..., el-Hâc Halil b. Habil, Mustafa b. Mehmed el-yesârî, Mehmed Çelebi b. Hızır el-muhzır, Mehmed b. Himmet el-kilârî, İbrahim b. Mahmud, Ömer Çelebi b. ( ) el-kilârî, Abdülbâri b. Nasuh, Receb b. Hamdullah, Ahmed Beşe b. Abdullah ve Muharrirü'l-hurûf Hitancı? Ahmed b. Zeynelabidin ve gayruhüm.*" olarak kayıtlıdır[567]. Şuhûdü'l hâlin sayıca hayli fazla olması kaydın vakıf malına ilişkin olmasıyla yakından alakalıdır. Vakfı ilgilendiren bir konudaki keşifte şuhûdü'l hâlin bu denli kalabalık olması Osmanlı'da vakıflara verilen önem ve vakıf mallarının korunmasına yönelik hassasiyetle açıklanabilir. Şuhûdü'l hâlin yazımındaki dikkat çekici bir nokta da pek çok isim yazıldıktan sonra "ve gayruhüm" denilmesidir. Şâhitlik nisabı olan iki kişinin veya birkaç kişinin ismi yazıldıktan sonra bu ifadeye yer verilebileceği halde yaklaşık yirmi beş kişinin ismi açıkça yazıldıktan sonra "ve diğerleri" denilmiştir. Kayıtta şuhûdü'l hâl olarak hazır bulunanlardan

[565] Örneğin; kira akdine ilişkin bir sicil kaydında şuhûdü'l hâl *"Şükrullah b. Mustafa, Rasûl b. Rıdvan, Hasan b. Bayram, Mehmed b. Ramazan, Hasan b. Bayram."* şeklinde olup aralarında herhangi bir makam veya meslek sahibine rastlanılmamaktadır. İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil, C: 51, (Çev.: Karaca, Yılmaz/ Sivridağ, Abdullah/ Kılıç, Hüseyin/ Coşkun, Ali/ Yekeler, Numan/ Yılmaz, Mustafa; Arapça Metin: Akman, Mehmet (2019) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, Kültür A.Ş. Yayınları.), Hüküm No: 70, s. 143.
[566] Mecelle'nin 1719. maddesi hükmünce şâhitler hakkında tezkiye ile adil kimselerden olmadıklarına dair kanaat oluştuğu takdirde hakimin başka şâhitler istemesi mümkündür.
[567] Rumeli Sadâreti Mahkemesi 40 Numaralı Sicil (H. 1033-1034/ M. 1623-1624), C: 46, Hüküm No: 364, s. 343.

büyük bir kısmının isimlerinin yazılması ve ismi yazılan kimseler için kullanılan sıfatlar önemli bir noktaya işaret etmektedir. Osmanlı toplumunda yerleşik bir vakıf kültürü olması ve keşif konusunun kamuoyu nazarında hassasiyet arz eden bir meseleye, vakıf malına ilişkin olması sebebiyle sürecin olabildiğince açık ve şeffaf olmasına gayret edildiği görülmektedir. Tadilat masraflarının tespiti noktasında halk nezdinde bir tereddüt oluşmaması ve keşif sürecine ilişkin şüpheye yer vermemek, kamuoyu vicdanını rahatlatmak için hâle şâhit olanların birçoğu kayıtta ismen zikredilmiştir. Hazır bulunanların da vakıfların hakları ve işleyişi hususunda bilgili olan alim, şeyh, imam, müezzin, derviş kimseler olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca isimlerin başında kullanılan sıfatlarla bu kimselerin faziletli, itibar sahibi kimseler olduğu vurgulanmıştır.

Genellikle şuhûdü'l hâl olarak hazır bulunanların bir kısmının isminin yazılması ile yetinildiği, hazır bulunup ismi yazılmayanlar kimselerin "ve gayruhüm" denilerek ifade edildiği görülmektedir. Şuhûdü'l hâl yazılırken ehl-i şere, ehl-i örfe, kethüdalara, meslek erbaplarına, esnaf ve zanaatkara, askerlere öncelik verildiğinden "ve gayruhum" ifadesi ile çoğunlukla bu sıfatlara haiz olmayan halktan kimselerin kastedildiği anlaşılmaktadır[568].

3.5.2. Şuhûdü'l Hâlde Zımmîlerin Varlığı

Şuhûdü'l hâlin arasında zaman zaman gayrimüslim tebaadan kimselerin de yer alması, heyetin toplumun bir yansıması niteliğini taşıdığının göstergelerinden biridir.

Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan zimmîler prensip olarak İslam hukuku esaslarına tâbi olmakla birlikte evlilik, boşanma, miras gibi özel hukuka ait işlerde kendi din adamlarının yönetimindelerdi[569].

Müslümanlar ile zimmîler arasındaki ihtilaflarda yetkili merci şer'iyye mahkemeleri olup bu ihtilaflara İslam hukuku hükümleri tatbik edilmiştir[570]. Zimmîlerin kendi aralarındaki şahıs, aile, miras hukuku alanlarına ilişkin uyuşmazlıklar içinse yetkili merci cemaat mahkemeleri olmuş, bu mahkemelerde kendi din kuralları uygulanmıştır[571].

Ancak zimmîlerin diledikleri takdirde kendi aralarındaki davaları da şer'i mahkemelere getirmeleri veya kendi mahkemelerinden çıkan kararlara uymayıp şer'i

[568] **Taş,** s. 33.
[569] **Üçok/ Mumcu/ Bozkurt,** s. 218; **Aydın** (2013), s. 148.
[570] **Cin/ Akyılmaz,** s. 196.
[571] **Cin/ Akyılmaz,** s. 197.

mahkemede tekrar dava açabilmeleri mümkündür[572]. Bu nedenle şuhûdü'l hâl arasında zimmîlere de rastlanılmaktadır.

Örneğin; 1686 senesine ait bir sicildeki kayıt Kazar v. Arslan'ın vârislerinin miras taksimine ilişkin olup şuhûdü'l hâl "*... Şuhûdü'l-hâl: Ali Efendi b. Hüseyin, Halil Efendi el-Müezzin, Ahmed Çelebi b. ( ), Ömer Çelebi b. Veli, Ahmed Çelebi b. Bâli, Abraham v. ( ), Mahut v. Sahak, Şirin v. Kirkor, Yatoz v. Haçador, Sahak v. Meldon.*" şeklindedir[573]. Bir zimmînin mirasının taksimi için cemaat mahkemelerine başvurması mümkün olmasına rağmen somut olayda şer'iyye mahkemesinin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Kaydın zimmîleri ilgilendiren bir mesele hakkında olması sebebiyle şuhûdü'l hâlde zimmîlerin de bulunduğu görülmektedir.

Yine iki zimmî arasında gerçekleşen satışa ilişkin bir örnekte ise şuhûdü'l hâl "*... Şuhûdü'l-hâl: el-Hâc Osman Ağa, Süleyman Ağa b. Ahmed, Hasan Usta b. Ahmed, Hüseyin Beşe b. Mehmed, Berber Hüseyin Beşe, Serdâr Mehmed Ağa b. Ali, Hüseyin Beşe b. Musa, Ahmed Efendi, Ohan v. Marat, Avak v. Safail, Aci Sahak v. ( ) Kargacıoğlu Bogos, Aci Barok v. Gabril*" dir[574]. Şuhûdü'l hâlde zimmîlerin de bulunduğu görülmektedir.

Bir diğer örnekte; Yani b. İsterenora ile Kosta b. Yani arasındaki mülk menzili satışına ilişkin kayıtta şuhûdü'l hâl " *Papaz Dimitri b. Yani, Aston b. Yuri, Kosta b. Kaman, Dimitri b. Todori ve Hasan b. Abdullah ve Mehmed b. Mustafa el-muhzır ve gayruhüm.*" olarak yazılmıştır[575]. Bir diğer örnekte ise Ariton v. Kazer'in haffaf dükkanını sattığına ilişkin sicil kaydında şuhûdü'l hâl "*Haffâflar Kethudâsı Mehmed Ağa, Kulağuz Hasan Ağa, Kahveci Ömer Efendi, Hacı Hâfız Efendi, Mustafa Ağa, Papa Kirkor zimmî, Yiğitbaşı Bağdasar, Usta Fanosti zimmî, Karabet zimmî, Ariton zimmî.*"den meydana gelmektedir[576]. Satıcının haffaf olması ve satışa konu dükkanın haffaf dükkanı olması nedeniyle şuhûdü'l hâlde haffaflar kethüdasının hazır bulunduğu görülmektedir. Kethüdadan sonra çeşitli meslek erbabının ve zımmîlerin adı yazılmıştır.

Şuhûdü'l hâlde zımmîlerin isimleri yazılırken heyetin tamamen onlardan oluşmadığı zımmîler arasındaki dava ve hukukî işlemlerde dahi Müslüman şuhûdü'l hâlin de hazır bulunduğu ve isimlerinin yazıldığı görülmektedir. 1770 senesine ait, Fırın ustası Mogses ve

[572] **Kenanoğlu, Macit** (2017) Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek, 4. Basım, İstanbul, Klasik Yayınları, s. 40.
[573] Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097/ M. 1685-1686), C: 19, Hüküm No: 172, s. 191.
[574] Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1178-1184/ M. 1764-1771), C: 75, Hüküm No: 16, s. 42.
[575] Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 966-968 / M. 1558-1561), C: 42, Hüküm No: 512, s. 253.
[576] İstanbul Mahkemesi 33 Numaralı Sicil (H. 1183-118/ M. 1769-1770), C: 77, Hüküm No: 18, s. 62.

ortaklarının alacak hususunda sulh olduklarına ilişkin kayıtta şuhûdü'l hâl "*Kanlıfırın Ustası Ahmed Ağa, Yiğitbaşı Molla Osman, Salıcı Molla Osman, Agop v. Serkiz, Hamparsom v. Takis, Kazer v. Haçuk.*" şeklindedir[577]. Yine Yorgi b. Yani'nin Beşiktaş'taki bağını Dimitri b. Nikola'ya sattığına ilişkin bir sicil kaydında şuhûdü'l hâlin "*Ferruh b. Abdullah ve Mehmed b. Mustafa el-muhzır, Mahmud b. Abdullah, Hayreddin b. Toğan el-kayyım, Ferhad b. Abdullah odabaşı, Yani b. Andreya, Kortviloz v. Leyoz ve Yani el-hayyât ve gayruhüm.*"den teşekkül ettiği görülmektedir[578]. Zımmîleri ilgilendiren dava ve işlerde zımmîlerin yanı sıra Müslümanların da hazır bulunup şuhûdü'l hâlde yazılmaları yargılamaya şâhitlik etmelerinden kaynaklanmaktadır. Zira zımmîlerin yalnızca kendi aralarındaki meselelerde şâhitlikleri geçerli olduğundan yargılama sürecinde ve mahkemede olup bitene dair Müslümanların şâhitliği gerekmektedir. Gayrimüslimlerin Müslümanlara karşı şâhitlik edemeyeceği de düşünüldüğünde şer'iyye sicillerinde kayıtlı şuhûdü'l hâl olarak hazır bulunan zimmîlerin sayılarının Müslümanlara oranla az olması anlaşılırdır[579].

3.5.3. Şuhûdü'l Hâle Katılma Bakımından Kadınların Durumu

Osmanlı'da mirasın paylaştırılması, terekeden hisse veya mal- mülk satışı, mehirin saptanması, nikah, evlilik izni, boşanma, nafaka talebi, alım-satım, hibe, vakıf, kira, hırsızlık başta olmak üzere çeşitli konularda kadınların da mahkemeye başvurduğu bilinmektedir[580]. Ancak kadınların mahkemelerdeki varlığı erkekler kadar görünür olmamış, kadınlar mahkemeye katılmak yerine vekil kullanmayı tercih etmiş ve erkeklere vekalet vermiştir[581]. Mahkemelere çoğunlukla babalarını, eşlerini kaybetmiş, hanelerinde veya akrabaları arasında erkek bulunmayan orta sınıfa mensup kadınların başvurduğu görülmektedir[582].

Alt sınıftan veya kölelikten gelen kadınların mahkemelere sık başvuramamaları, mahkemeye başvuran kadınların genellikle erkeklere vekalet vermeyi tercih etmesi, bizzat

[577] İstanbul Mahkemesi 33 Numaralı Sicil (H. 1183-118/ M. 1769-1770), C: 77, Hüküm No: 71, s. 114.
[578] Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 966-968 / M. 1558-1561), C: 42, Hüküm No: 638, s. 305.
[579] **Erkan, Nevzat** (2015) Osmanlı Üsküdar'ında Toplumsal Hayat (18. Asır Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri), İstanbul, Üsküdar Belediye Başkanlığı Yayınları, s. 33.
[580] Örneğin; 210 numaralı Kastamonu şer'iyye sicilindeki kayıtların yaklaşık yüzde sekseninde kadınların varlığı tespit edilmiştir. **Kavaklı Kundakçı, Sibel** (2019) 'Osmanlı'da Mahkeme ve Kadın: Mahkemede Kadınların Taraf Olduğu Konular (1732-1733)' İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, S: 3, s. 1789. Çalışmada kadınların taraf olduğu dava ve işlemlere dair istatiksel veriler de yer almaktadır.
[581] **Gürhan, Veysel** (2017) '18.yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kadın ve Hukuk: Amid Mahkemesi'nde Kadınların Hak Arama Süreçlerine Dair Bazı Değerlendirmeler' İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, S: 3, s. 1650,1653.
[582] **Akyüz, Jülide** (2007) 'Osmanlı Kadınlarının Hukuksal Haklarını Kullanımı Hakkında Bazı Değerlendirmeler' Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S: 6, s. 77.

mahkemede hazır olan kadınların ise mahkemede yalnızca kendi işleri sonuçlanana kadar vakit geçirmeleri şuhûdü'l hâlde kadınlara rastlanılmamasının nedenlerindendir. Ayrıca Osmanlı toplumunda kadınların sosyal hayata katılımının ve kurdukları toplumsal ilişkilerin sınırlı olması, halk tarafından tanınırlıklarının az ve güvenilir kişiler olup olmadıklarının tespitinin zor olması da şuhûdü'l hâlin kadın üyelerinin olmamasını açıklayabilir. Aynı zamanda şuhûdü'l hâlin hazır olduğu geçmişteki bir yargılama faaliyetine, hükme veya tescil işlemine ilişkin şâhitliğine başvurulmak istendiğinde şuhûdü'l hâlin kadın olması güçlüğüne neden olabilecektir. Çünkü şâhitlerin kadın olması şâhitlik nisabının sağlanmasında sayıca daha fazla kişi gerektirecek ve şuhûdü'l hâl olarak hazır bulundukları meseleye ilişkin şâhitliklerine başvurulduğu takdirde bir yerden başka bir yere gitmeleri erkeklere kıyasla daha zor olacaktır. Bu nedenlerle şuhûdü'l hâlde kadınların görülmediğini söylemek mümkündür.

3.5.4. Şuhûdü'l Hâle Katılma Bakımından Kölelerin Durumu

Şer'iyye sicillerinde kölelere ilişkin kayıtlara sıkça rastlanılmaktadır. Kölelerin kayıtlarda terekeye dahil olmaları, alım satıma konu olmaları, borca karşılık teslim edilmeleri gibi sebeplerle yer aldıkları görülmektedir. Kölelerin azat edilmelerine ilişkin çok sayıda kayıt da şer'iyye sicillerinde mevcuttur. Ayrıca kölelerin azat edildiklerini ispatlamak amacıyla mahkemelere başvurduklarına dair örnekler de bulunmaktadır.

Kölelerin şuhûdü'l hâl olabilmesi ise mümkün görülmemektedir. Zira şâhitliğin şartlarından biri de hür olmaktır. Kölelerin doğruyu ifade etme hususunda çekinmeleri, sahiplerinin baskı ve tesiri altında beyanda bulunmaları söz konusu olabileceğinden şâhitliklerinde şüphe meydana geleceği ve itimat edilmemesi gerektiği düşünülmektedir[583]. Köleyken tanık olunan bir meseleye dair şâhitlik edilebilmesi ancak azat olunduktan sonra mümkündür[584]. Bu nedenle kölelerin şuhûdü'l hâl olarak yazıldığı bir kayda rastlanılmamaktadır.

[583] **Serahsî,** C: 16, s. 208-209. Kölelerin aleyhine olan yahut aleyhe olma ihtimali bulunan işlemleri ancak efendilerinin izni ile geçerlidir. **Avcı** (2017), s. 308.
[584] **Halebî,** C: 3, s. 231.

3.6. Yargılamanın Denetimi

Yargılamada aleniliğin, bağımsızlığın ve tarafsızlığın sağlanmasında, hakimlerin ve tarafların yargı makamının saygınlığına uygun biçimde hareket etmesinde yargılamanın yalnızca gözetimi yeterli olmayıp denetimde bulunulması da gerekmektedir. Yargılama faaliyetinin adil ve hakkaniyete uygun yürütülmesinde, hukuk kurallarına riayet edilerek kamu vicdanının tatmin edilmesinde ve hukuk düzeninin devamının sağlanmasında yargının denetleniyor olması en temel gerekliliktir.

Yargı denetiminin etkili olması ise işlevine uygun mekanizmalar vasıtasıyla gerçekleşmesine bağlıdır. Caydırıcı, önleyici ve zorlayıcı olmayan, etkinliği hissedilemeyen yargı denetim mekanizmalarının adil, güvenilir ve keyfiliğe imkan vermeyen bir hukuk düzeni temin etmesi beklenemez[585]. Yargı denetiminin etkin mekanizmalarının başında yerel mahkeme kararlarının bir üst dereceli mahkeme tarafından yeniden incelenebilmesi, istinaf veya temyiz edilebilmesi gelmektedir[586].

İslam hukukunda sistematik bir temyiz ve istinaf kurumundan söz etmek mümkün değildir[587]. Ancak Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın hac mevsimlerinde Mekke'de temyiz mahkemesi kurarak dava baktığı bilinmektedir[588]. Kur'an, sünnet ve icmaya aykırı hükümler bozularak davaya baştan bakılırdı. Hz. Ali'nin de Kadı Şureyh'in baktığı bir davayı, muhakeme usulüne uygun bakılmadığı için yeni baştan gördüğü kaydedilmiştir[589]. Abbasilerden itibaren kadilkudâtlar mahkeme kararlarını inceleme yetkisine haiz olmuş, Divan-ı Mezâlim'de temyiz mahkemesi fonksiyonunu üstlenmişlerdir[590].

İslam hukukunda yargılamanın denetiminde kadı hüküm verirken yanında bulundurduğu fakihlerin varlığı da etkili olmuştur. Böylelikle kadının hüküm verirken gözden kaçırdığı hususlarda fakihlere danışması veya fakihlerin kadıyı uyarması mümkün

[585] **Güran, Sait** 'Yargı Denetiminin Kapsamı', Danıştay 117. Kuruluş Yılını Kutlama Sempozyumu, 13-14 Mayıs 1985, Ankara, s. 36.
[586] **Fendoğlu**, s. 274.
[587] **Atar** (2019), s. 104.
[588] **Atar** (1991), s. 217.
[589] **Atar** (1991), s. 217.
[590] **Atar (**2019), s. 104; **Fendoğlu,** s. 282.

olmuştur[591]. Yine kadıların verdikleri hükümde hata ettiklerini fark etmeleri sonucu hükümlerini değiştirmekten geri kalmamaları tavsiye edilmiştir[592].

Osmanlı hukukunda da klasik dönemde kural olarak mahkemeler tek dereceliydi[593]. Ancak taraflar hukuka aykırı olduğunu düşündükleri hükümleri Divan-ı Hümâyun'da temyiz edebilirlerdi[594]. Divan'da yalnızca çok önemli davalara bakıldığından itirazlar çoğunlukla veziriazam başkanlığında toplanan kazaskerler tarafından Cuma Divanı'nda incelenip sonuca bağlanırdı[595].

Osmanlı'da yargının denetimine katkı sağlayan diğer unsurlar ise merkezden gönderilen müfettişler, fetva müessesesi ve şuhûdü'l hâlin varlığıdır[596].

Kadılar hakkında şikayette bulunulduğu takdirde Divan-ı Hümâyun, tahkikat için kazâlara mehâyif müfettişi olarak bilinen hususî kadılar gönderirdi[597]. Bu sayede yargı, merkezî idare tarafından denetlenmiş olurdu. Mehâyif müfettişleri şikayetleri doğrudan dinleme ve Divan-ı Hümayun'a arz etme yetkisine sahipti[598].

Kadılar gibi merkezi otorite tarafından tayin edilen müftüler de sistematik bir temyiz usulünün bulunmadığı dönemlerde kadıların hukuka uygun hareket etmesinde etkili olmuştur[599]. İlk olarak, kadıya müracaat eden kişilerin sıklıkla davalarıyla ilgili iddialarını desteklemek için müftüden aldıkları fetvaları mahkemeye ibraz ettikleri görülmektedir. Kadılar, verilen fetvalara uygun hüküm vermeye mecbur olmadıkları halde hükmün sıhhatinden emin olmak ve verdikleri hükmün itiraz için Divan-ı Hümayun'a intikal ettirildiği hallerde zor durumda kalmamak için fetvalara dayanma eğilimi göstermişlerdir[600].

---

[591] Kadı Şureyh'in verdiği bir hüküm hakkında Sevvâr tarafından uyarıldığı ve bunun üzerine hakkında hüküm verdiği topluluğa geri gelmelerini emrettiği nakledilmiştir. **Serahsî**, C: 16, s. 113. Hz. Ömer'in de dava bakarken yanında fıkıh bilen kimseleri hazır bulundurduğu rivayet edilmiştir. **Serahsî,** C: 16, s. 120.

[592] Hz. Ömer'in, Musa el-Eşari'ye yazdığı mektuptaki maddelerden biri de bu hususta olup " *Dünkü gün davayı hükme bağladıktan sonra, ertesi gün aklına/kendine müracaat edip önceki hükmün doğru olup olmadığını anlar ve doğru bir hal çaresi bulursan hakka dönmekten seni hiçbir şey alıkoymasın. Çünkü hak kadimdir, onu hiçbir şey bâtıl kılmaz. Hakka dönmek bâtıl yolda devam etmekten daha iyidir*." şeklindedir. **Atar** (2019), s. 274; **Serahsî,** C: 16, s. 89.

[593] **Ekinci** (2017a), s. 388.

[594] **Akman** (2004), s. 124; **Aydın** (2013), s. 86; **Cin/ Akyılmaz,** s. 136; **Ekinci** (2017a), s. 389; **Fendoğlu,** s. 286.

[595] **Avcı** (2017), s. 141; **Aydın** (2013), s. 86-87; **Aydın** (2017), s. 40-41; **Üçok/ Mumcu/ Bozkurt,** s. 240.

[596] **Ekinci** (2017a), s. 389.

[597] **Ekinci, E. Buğra (**2001a) Ateş İstidâsı, İstanbul, Filiz Kitabevi, s. 38-42; **Ekinci** (2017a), s. 371-372.

[598] **Fendoğlu,** s. 269-270.

[599] **Aydın** (2013), s. 96.

[600] **Örsten** (2005), s. 68.

Sicil kayıtlarında taraflardan birinin getirdiği fetvaya dayanılarak hüküm verildiğine dair birçok örnek mevcuttur[601].

İkinci olarak ise kadıların, müftülere bizzat başvurarak davada uygulanacak hukuk kuralının tespitinde yardım almaları mümkündür[602]. Zira kadının hüküm verirken takva ehli, âlim, temkinli, müçtehit müftülere danışması uygun bulunmuştur[603]. Bu bakımdan fetva müessesesinin kadıların isabetli hüküm vermesinde ve verilen hükümlerin hukuka uygunluğunun sağlanmasında etkili olduğunu, böylelikle yargılama faaliyetinin müftülerin ilmî denetimine açık hale geldiğini söylemek mümkündür[604].

Yargılamanın denetimine katkı sağlayan müesseselerden biri de şuhûdü'l hâldir. Davaya konu ihtilafın çözülmesi sürecini gözlemleyen ve mahkemede verilen hükmün, kayda geçirilenle aynı olduğuna şâhit olan şuhûdü'l hâlin, müftüler gibi dolaylı bir denetim sağlayarak istinaf ihtiyacını ortadan kaldırdığı düşünülmektedir[605].

Şuhûdü'l hâl arasında kadı, müderris, müftü gibi ilim sahibi kimselerin ve bilirkişi, kethüda, meslek erbabı gibi teknik konularda uzman kişilerin bulunması da kadıyı yargılama faaliyetinde bulunurken daha dikkatli davranmaya sevk etmektedir[606].

Sicil kayıtlarından şuhûdü'l hâl üyelerinin genellikle davanın konusu ve taraflarına göre değişkenlik gösterdiği; davaya konu ihtilaf hakkında bilgisi, uzmanlığı, tecrübesi bulunan veya taraflar ile meslekî ilişkisi olan kimselerin mahkemede hazır bulunduğu anlaşılmaktadır. Örneğin; yeniçerilerin taraf oldukları davanın şuhûdü'l hâli arasında yeniçerilerin, ulemanın taraf olduğu davalarda ise üyeler arasında ulemadan kimselerin hazır bulunduğu görülmektedir[607]. Dava konusuna ilişkin bilgi sahibi olan bu kimselerin

---

[601] Örneğin; Kasapbaşı Yamandi v. Yuri'nin alacağına kefil olduğu iddiasıyla Mizistre eski kadısı Halil Efendi b. İbrahim aleyhine açtığı davaya ilişkin kayıtta Halil Efendi davacının alacağını süresi içinde kendisinden talep etmediğini beyan ederek, bu nedenle alacağın dava yoluyla elde edilme imkanının sona erdiğine dair yedinde bulunan fetvayı mahkemeye sunmuştur. Kayıttaki "…*takrîr-i meşrûhuna muvâfık fetvâ-yı şerîfe ibrâz etmeğin ba'de'n-nazar müdde'âsına muvâfık olmağın mezbûr Yamandi bî-vech mu'ârazadan men' olunup mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu.*" ifadesinden hükümden önce fetvanın dikkate alındığı ve fetvaya uygun hüküm verildiği anlaşılmaktadır. İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073/ M. 1661-1663), C: 51, Hüküm No: 958, s. 792.

[602] **Aydın** (2013), s. 95

[603] "*Hâkimin lede'l-hâce âhardan istiftâ etmesi câizdir.*" Mecelle 1811. Madde; **Ali Haydar Efendi**, C: IV, s. 3277-3278.

[604] **Aydın** (2013), s. 96.

[605] **Ekinci, E. Buğra** (2001b) 'Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)', Belleten, C: 65, S: 244, s. 976; **Ekinci** (2001a), s. 96; **Fendoğlu,** s. 264; **Aslan** (2018b), s. 119; **Aydın** (2013), s. 84.

[606] **Aslan** (2018b), s. 119; **Cin/ Akyılmaz,** s. 174; **Fendoğlu,** s. 263.

[607] **Aydın** (2013), s. 85; **Taş,** s. 33-34; **Vatansever,** s. 190.

huzurunda kadının göz göre göre adalete aykırı bir hüküm vermekten kaçınacağı kuvvetle muhtemeldir. Bu nedenle şuhûdü'l hâlin hataları önleyici bir denetimi olduğu söylenebilir[608].

Örneğin; Şem'î Hatun Vakfı'na ait Arabacı Bâyezid mahallesindeki menzilin icareteyn ile kiraya verildiğine dair sicil kaydında şuhûdü'l hâl " *Fahrü'l-müderrisîni'l-kirâm Yaycıbaşızâde İsmail Efendi, Mevâlî-i kirâmdan sâbıkā Lefkoşa Kādısı Mehmed Efendi , Kapıçukadârı Hamza, Mefharu'l-kuzâtü'l-kirâm Abacızâde Ahmed Efendi, Büyük Hüseyin tâbi'-i İsmail, Küçük Hüseyin tâbi'-i mûmâ-ileyh.*"den meydana gelmektedir[609]. Heyet içerisinde müderris ve kadıların bulunduğu görülmektedir. Vakıf malının konu olduğu bir sicilin düzenlenmesi ve tescilinde hazır bulunan, zaptın gerçeğe uygun şekilde yazıldığına şâhitlik eden heyette müderris ve kadı olmaları nedeniyle vakıf hukukunun inceliklerini bilen kimselerin de bulunması meydana gelebilecek hataların önlenmesinde veya derhal düzeltilmesinde etkili olmaktadır.

Bununla birlikte şuhûdü'l hâlin değişkenlik göstermediği, birbirini izleyen davalarda aynı kaldığı veya bir kazâya ait belirli bir dönemdeki kayıtları kapsayan sicil defterlerinde genellikle aynı şuhûdü'l hale rastlanılması hali ise denetimin olmadığı anlamına gelmemektedir. Zira şuhûdü'l hâl davanın taraflarına ve konusuna göre hazır bulunan, ilim sahibi veya uzman kimseler olmasa da farklı açılardan yargının denetimine katkıda bulunmaya devam etmektedir. Bu durumda şuhûdü'l hâl kadının davanın taraflarına eşit davranıp davranmadığına, bağımsız hareket edip etmediğine, kadı ve tarafların mahkemenin saygınlığına zarar verecek hareketlerde bulunup bulunmadığına, kadı üzerinde herhangi bir baskı kurulup kurulmadığına veya yargılamaya müdahale edilip edilmediğine ilişkin denetim sağlamaktadır. Üstelik aynı şuhûdü'l hâlin sıklıkla mahkemede hazır bulunuyor olması kadının benzer davalarda yargılamanın yürütülmesinde, çeşitli etkiler veya baskılar nedeniyle, birbiriyle çelişen tutumlar sergileyip sergilemediğini yahut davanın taraflarına göre meslek adabını ihlal edecek davranışlarda bulunup bulunmadığını denetleme imkanını arttırmaktadır.

Şer'iye sicillerinde sık sık "Be-mahzar-ı şuhûdü's-sâbık","Be-mahzar-ı şuhudü'l-mezbûrîn" ifadelerinin kullanıldığı görülmektedir[610]. Benzer şekilde kayıtlarda "Es-

[608] **Aslan** (2018b), s. 121.
[609] İstanbul Mahkemesi 33 Numaralı Sicil (H. 1183-118/ M. 1769-1770), C: 77, Hüküm No: 3, s. 47.
[610] **Turan, Ali** (2014) '1815 Numaralı Trabzon Şer'iye Sicilinin Transkripsiyonu ve Hukuki Değerlendirmesi' (Yüksek Lisans), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 53, 186, 195, 205, 207, 243.

Sâbikûn"[611], "Sâbikûn"[612], "El-mezbûrûn"[613] ifadelerine de rastlanılmaktadır. Bu kalıplaşmış ifadelerle şuhûdü'l hâlin sicilde en son isimleri zikredilmiş şuhûdü'l hâlle aynı olduğu kastedilmektedir.

Mahkemede hazır bulunan şuhûdü'l hâl üyelerinin değişmeyip aynı kalmasının, yargılamanın aleniyet ve denetiminin sıhhati konusunda şüpheye mahal verdiği akla gelebilir[614]. Fakat bu noktada şuhûdü'l hâlin dinamik bir topluluk olduğu unutulmamalıdır. Osmanlı Devleti'nde mahkemelerin izlemek isteyenlere açık olması ve ayrıca kendi işleri için mahkemede hazır bulunup sıra bekleyenlerin de şuhûdü'l hâl olarak kaydedilmesi heyette bulunanların sürekli aynı kimselerden ibaret olmasına engel teşkil etmektedir. İsmi sık tekrarlayan üyelerin yanında şüphesiz mahkemeye yeni gelerek o esnada görülen davanın şuhûdü'l hâline katılan kimseler bulunabilmektedir. Yine birkaç davaya şuhûdü'l hâl olduktan sonra kendi hukukî meselesi sona erdiği için mahkemeyi terk edenlerin olması da olasıdır. Bu durumda şuhûdü'l hâlde sabit kalan bir grup kişinin ismi yazıldıktan sonra her kayıtta yeniden isim yazılmaması ve zamandan tasarruf edilmesi için bu kimseler kastedilerek kısaca el-mezbûrin, şuhûdü's-sâbık yazılması yeterli görülmüştür. Bu ifadelerin kullanılması o esnada, evvelce isimleri zikredilmiş şuhûdü'l hâl dışında kimsenin, mahkemede hazır bulunmadığı anlamına gelmemektedir.

Şuhûdü'l hâlin yargılamanın denetiminde üstlendiği rolün, varlığıyla kadının dikkatsiz veya hukuksuz davranmasını önlemekten ve tarafların kamuoyu önünde yargılama sürecine müdahaleye çekinmesini sağlamaktan ibaret olduğu anlaşılmaktadır[615]. Şuhûdü'l hâlin yerine getirdiği denetim zorlayıcılıktan ve verilen hükme doğrudan müdahale edebilme yetkisinden yoksundur[616].

[611] **Üstün, Bayram** (2009) '41/2 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H.1048/M.1638-1939) Transkripsiyon ve Değerlendirme' (Yüksek Lisans), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 143, 226, 227, 265.
[612] **Çetin,** s. 48, 72, 93, 129.
[613] **İslami, Agron** (2010) '1579 Numaralı Rodoscuk (Tekfurdağı) Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi' (Yüksek Lisans), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 71, 87, 111, 151.
[614] **Canbakal,** s. 181-183.
[615] **Ünal Özkorkut,** s. 234; **Yurtseven/ Kayar,** s. 66.
[616] **Aydın** (2017), s. 39; **Ekinci** (2017a), s. 377.

SONUÇ

Çalışmada Şuhûdü'l hâl müessesesi farklı yönleriyle ele alınmaya gayret edilmiştir. Hukuk tarihi kapsamında yapılan araştırma ve incelemeler neticesinde şuhûdü'l hâle ilişkin çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır.

Şuhûdü'l hâlin ortaya çıkışında şâhitlik müssesesi önemli bir rol üstlenmiştir. Zira İslâm hukukunun teşekkül ettiği ilk zamanlardan itibaren ihtilafların çözümünde şâhitler var olagelmiştir. Kişiler arasındaki nikah, borç, ödünç, satış gibi muamelelerde şâhit bulundurulmasına ve bir ihtilaf doğduğunda iki tarafın da şâhitlerinin dinlenilerek karar verilmesi gerektiğine dair ayet ve hadisler şâhitliğe verilen öneme işaret etmektedir. Yine kişilerin aralarındaki borç ilişkilerini ne şekilde yazacaklarını izah eden ayette yazma eylemi esnasında şâhitlerin de hazır bulundurulacağının ifade edildiği görülmektedir.

Şâhitliğin İslam yargılama hukukundaki yerinin önemine bağlı olarak adaletin sağlanmasında adeta kilit bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle şâhitlerin dürüstlüğünün ve sözlerinin doğruluğunun araştırılması gerekliliği doğduğu gözlemlenmiştir. Çalışmada, şâhitlerin adil ve güvenilir kimseler olup olmadıklarını soruşturmakla görevli kişilerin tespitlerini kadıya bildirmek üzere yargılama esnasında mahkemede hazır bulunmalarına dikkat çekilmiştir. Bu durum şuhûdü'l hâl müessesesinin doğuşu bakımından başlangıç noktası olarak değerlendirilmiştir.

Şuhûdü'l hâlin ortaya çıkışındaki diğer bir faktör ise İslam hukukunun yazma işlemine şâhitlik edilmesini emretmesidir. Nitekim tarihsel süreçte İslam hukukunun tatbik edildiği coğrafyanın genişlemesiyle birlikte insan topluluğu ve meydana gelen ihtilaflar artış göstermiştir. Bu doğrultuda mahkeme kararlarının yazılarak kaydedilmesine ihtiyaç duyulduğu gözlemlenmektedir. Mahkeme kararların yazılmaya başlanmasının yazma işlemine şâhitlik edecek en az iki şâhidin hazır bulunmasını gerektireceği tespit edilmiştir. Bu noktada şâhitlerin soruşturulması vazifesini ifa eden ve "*sahibü'l mesail/ müzekkî*" olarak adlandırılan kimseler şuhûdü'l hâlin oluşmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Zira bu kişilerin beyanları neticesinde adil oldukları tespit edilen şâhitlerin mahkeme tarafından kayıt altına alındığı görülmüştür. "*Şuhûd/ şuhûdü'l udûl*" olarak kaydedilen adil şâhitlerin bir süre sonra Orta Çağ İslam dünyasındaki mahkemelerde daimî şâhit olarak sürekli mahkemede hazır bulundurulması uygulamasına gidilmiştir.

Mahkemelerde sürekli olarak adil şâhitlerin hazır tutulmaya başlanmasının şuhûdü'l hâlin müesseseleşmesi ve üstlendiği fonksiyonlar bakımından bir dönüm noktası olduğu anlaşılmıştır. Çünkü mahkemede hazır olmaları bu kişilerin yargılamaya, mahkemede verilen kararların ve diğer hukukî işlemlerin yazıya geçirilmesine şâhit olmalarına olanak sağlamıştır. Bu sayede mahkemede düzenlenen yazılı belgelerin muhtevalarına şâhit olarak hukukî geçerliliklerini temin etmişlerdir.

Osmanlı öncesi dönemde şuhûd/şuhûdü'l udûl olarak adlandırılan adil şâhitler topluluğundaki bazı kimselerin yazılı belgeleri düzenlemekte de görev aldığına ilişkin kayıtlar mevcuttur. Kadılar bu toplulukta yer alan kişilerden bir kısmını günümüzde noterlik hizmetleri olarak ifade edilen tasdik, tescil gibi işlemleri yahut mahkemenin yazışmalarını yapmaları için görevlendirmiştir. Bu durum şuhûd/şuhûdü'l udûl içinde şurût ilmine vâkıf kimseler bulunmasıyla ilişkilendirilmiştir.

Şuhûd/şuhûdü'l udûl topluluğunda ilim sahibi kimselerin hazır bulunmalarından ötürü kadının gerekli hallerde bu kimselerin ilmine başvurarak istişarede bulunmasının imkan dahilinde olduğu da ulaşılan bir başka sonuç olmuştur. Zira İslam hukukunun ilk dönemlerinden itibaren hüküm meclislerinde fıkıh, tefsir, hadis hususlarında alim kimselerin hazır bulundurulduğu bilinmektedir.

Bu minvalde, yargılama esnasında mahkemede hazır bulunan şuhûd/şuhûdü'l udûl topluluğunun Osmanlı Devleti'ndeki şuhûdü'l hâl müessesesinin şekillenmesine kaynaklık ettiği kanaatine varılmıştır. Şuhûd/şuhûdü'l udûl heyeti ile şuhûdü'l hâlin, mahkemede hazır bulunmaları, yargılama sürecine ve mahkemede düzenlenen belgelere şâhitlik etmeleri bakımından benzerlik gösterdikleri saptanmıştır. "Şuhûdü'l hâl" adlandırmasının Osmanlı uygulamasıyla birlikte yaygınlaştığı, bununla birlikte şuhûd, şuhûdü'l udûl tabirlerinin ise somut olayın şâhitlerini ifade etmek için kullanıldığı tespit edilmiştir. Böylelikle önceki uygulamaların aksine Osmanlı hukukunda dava şâhitleri ile yargılamanın şâhitlerinin birbirinden açıkça ayırt edilebilir hale geldiği görülmüştür.

Çalışmada tarihsel gelişimi ve bu süreçte haiz olduğu görev ve yetkiler ortaya konularak müessesenin Osmanlı yargılama hukukundaki yansıması ele alınmıştır. Şuhûdü'l hâlin Osmanlı pratiği ve yargı teşkilatındaki konumu incelenmiş, bu bağlamda önceki uygulamalara nazaran müessesenin üstlendiği fonksiyonların daha sınırlı ve kendine özgü bir hal aldığı görülmüştür. Nitekim Osmanlı kadı mahkemelerinde şâhitlerin soruşturulmasının müzekkilerce yapıldığı, ancak müzekkilerin her daim mahkemede hazır

bulunmalarının gerekmediği, tezkiye vazifesinin şuhûdü'l hâle özgülenemeyeceği anlaşılmıştır. Ayrıca mahkemelerde belgelerin düzenlenmesinin, kayıt ve tescil işlemlerinin yargı teşkilatı içinde müstakil bir kurum olan kâtipler tarafından yerine getirildiği tespit edilmiştir. İncelenen sicil kayıtları neticesinde şuhûdü'l hâldeki kimselere hüküm konusunda danışıldığına yahut yargılama esnasında, huzurda bulunan müftülere fetva sorulduğuna dair örneklere de ulaşılamamıştır. Bundan dolayı şuhûdü'l hâlin üstlendiği fonksiyonlar arasında müşavere vazifesinin olmadığı kanaatine varılmıştır. Bu hususlar ise müessesenin geçirdiği değişimin somut bir göstergesidir.

Yine şuhûd/şuhûdü'l udûl heyetinin ifa ettiği vazifelerden biri olan bilirkişiliğin ise kadı tarafından atanan uzman, teknik bilgiye sahip kişilerce yerine getirildiği ve Osmanlı şuhûdü'l hâlinin görevleri arasında olmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte bilirkişilik ve hâl şâhitliği vazifelerinin zaman zaman aynı kişiler üzerinde birleşebildiğini gösteren kayıtlara yer verilmiştir.

Sicil kayıtlarında şuhûdü'l hâl kısmında en az iki kişinin isminin yazıldığı gözlemlenmektedir. Bu durum şuhûdü'l hâlin yargılamaya, dolayısıyla davanın görüldüğüne ve karara bağlandığına şâhitlik ediyor oluşuyla ilişkilendirilmiştir. Aynı zamanda sicil kayıtlarının yok olduğu veya tahribe uğradığı hallerde şuhûdü'l hâl yegane ispat vasıtası olacağından şâhitlik nisabı olan asgarî iki kişiden teşekkül ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Şuhûdü'l hâli meydana getiren kimseler araştırıldığında aralarında meslek erbaplarından usta, meslek başları, kethüdalar; ilmiye sınıfından kadı, müderris, müftü ve mollalar; seyyid ve şerifler; ehl-i örften sancakbeyi, voyvoda, hazinedar, silahdar, yeniçeri ağaları ve sipahiler; mahkemenin hazır bulunan personellerinden nâip, kâtip ve muhzırlar göze çarpmaktadır. Ehl-i örfün taraf olduğu davalarda şuhûdü'l hâlin her zamankinden daha kalabalık olması dikkat çekmektedir. Ehl-i örf halkı idare eden sınıfa mensup kimseler olduklarından özellikle vazifelerine ilişkin davaların kamu düzenini yakından ilgilendirmesi şuhûdü'l hâlin sayısındaki artışı izah etmektedir.

Dikkat çeken bir diğer husus ise şuhûdü'l hâlin arasında aynı mahkemede görülecek diğer davaların taraf ve şâhitlerinin de bulunmasıdır. Kendi işleri için mahkemede hazır bekleyen kimselerin o esnada görülen davaların şuhûdü'l hâli olarak kaydedildikleri tespit edilmiştir. Mahkemede hâle şâhitlik etmek üzere hazır kimse bulunmadığı takdirde sıralarını bekleyenlerden yahut mahkeme personelinden de olsa en az iki kişinin şuhûdü'l hâl olarak

yazıldıkları gözlemlenmiştir. Kanaatimizce bu durum mahkemedeki hâle şâhitlik edilmesinin adeta zorunlu bir usul şartı olduğunu ortaya koymaktadır.

Şuhûdü'l hâlin mahkemede hazır bulunarak yargılama sürecine şâhit olmasının kadının hüküm verirken adil davranmasında ve mesleğinin edeplerini gözetmesinde manevi ve psikolojik bir tesir uyandırdığını söylemek mümkündür. Dava taraflarının yargılama esnasında kadıyı etkilemeye ve baskı altına almaya çalışmasında şuhûdü'l hâlin varlığı önleyici olmuştur. Nitekim dava taraflarının ehl-i örfe mensup hatırı sayılır kimseler olduğu hallerde şuhûdü'l hâlin her zamankinden kalabalık olmasının mahkemeye yönelik müdahalelere karşı kadının direnç gösterebilmesinde etkili olduğu düşünülebilir.

Bununla birlikte şuhûdü'l hâlin varlığı ile yargıda alenilik sağlanarak yargılama sürecine dair meydana gelebilecek şüphelerin ve kadının töhmet altında bırakılmasının önüne geçilmiştir. Ayrıca bir davanın görüldüğüne yahut kadının verdiği hükme itiraz edildiği takdirde şuhûdü'l hâl ispat vasıtası olabilecektir.

Şuhûdü'l hâl arasında ilmiye sınıfından ehl-i örfe, seyyid ve şeriflerden zımmîlere, meslek erbaplarından alelade kişilere kadar herkesin hazır bulunabilmesi toplum nezdinde yargı merciine duyulan güveni pekiştirmiş ve mahkeme kararlarının kamu vicdanında meşruiyet kazanmasını sağlamıştır. Müessesenin adalet duygusunun pekişmesinde rol oynadığı ve toplumsal düzenin devamında etkili olduğu görülmüştür.

Müesseseye doğrudan temas eden hukukî bir düzenlemeye şimdiye kadar rastlanılamamakla birlikte şuhûdü'l hâlin varlığının İslam hukukunun temel ilkelerine uygun ve Osmanlı yargılama hukukunun kaideleriyle bütünlük içinde olduğu anlaşılmıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren gözetilen önceki devletlerin kazanımlarını sürdürme geleneğinin şuhûdü'l hâl müessesesi bakımından da geçerli olduğu gözlemlenmiştir. Müessesenin Osmanlı Devleti'nden önceki uygulamalarda ifa ettiği vazifeler Osmanlı yargı teşkilatı içindeki çeşitli görevliler tarafından yüklenilmiş, şuhûdü'l hâlin fonksiyonu ise yargılamanın temel ilkelerine özgülenerek spesifik bir hal almıştır.

KAYNAKLAR

Abacı, Nurdan (2002) 'Osmanlı Dönemi Bilirkişilik Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma' Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S: 3, s. 75-84.

Ağca, Elif (2011) 'Sakk Mecmuası Transkripsiyon ve Değerlendirme' (Yüksek Lisans), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akbaş, H. Emre/ Bozkurt, Serdar/ Yazıcı, Kübra (2018) 'Osmanlı Devletinde Lonca Teşkilatı Yapısı ve Yönetim Düşüncesi İle Karşılaştırılması' Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, S: 9, s. 165-202.

Akbulut, İlhan (2018) Türk Hukuk Tarihi, 1. Baskı, İstanbul, Timaş Yayınları.

Akgündüz, Ahmed (2017) Karşılaştırmalı Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye (Mecelle Ta'dilleri ve Gerekçeleriyle Birlikte), 2. Baskı, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Akgündüz, Ahmed (1990) Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları, C: 1, 2.

Akgündüz, Ahmed (1991) Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları, C: 3.

Akgündüz, Ahmed (1992) Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları, C: 4, 5.

Akgündüz, Ahmed (1993) Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları, C: 6

Akgündüz, Ahmed (1994) Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, C: 7, 8.

Akgündüz, Ahmed (1996) Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, C: 9.

Akgündüz, Ahmet (1988) Şer'iye Sicilleri, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, C: 1.

Akgündüz, Said Nuri (2010) 'Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Hukuku Uygulaması' (Doktora), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akman, Ahmet (2019) 'Tanzimat Sonrası Osmanlı Usûl Hukukundaki Gelişmeler', Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, C: 8, S: 1, s. 431-450.

Akman, Ahmet (1985) 'Usûl-ı Muhâkeme-i Şer'iyye Kararnâmesi ve Tahlili' (Yüksek Lisans), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akman, Mehmet (2004) Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması, İstanbul, 1.Baskı, Eren Yayıncılık.

Akman, Mehmet (2007) 'Örf ' TDV İslam Ansiklopedisi , İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C: 34, s. 93-94.

Aköz, Alâaddin/ Yörük, Doğan (2003) 'XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı'ndaki Taşra Görevlileri', Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S: 14, s. 107-132.

Aktaş, Ayşe (2017) 'Osmanlılar'da Şurût İlmi: Ali Haydar Efendi Örneği' (Yüksek Lisans), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akyıldız, Ali (1995) 'Tanzimat Döneminde Belgelerin Şekil, Dil ve Muhteva Yönünden Geçirdiği Bazı Değişiklikler (1839-1856)' Osmanlı Araştırmaları, C: 15, S: 15, s. 221-237.

Akyüz, Jülide (2007) 'Osmanlı Kadınlarının Hukuksal Haklarını Kullanımı Hakkında Bazı Değerlendirmeler' Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.6, s.75-91.

Alidağı, Leyla (2009) '78/3 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H. 1078-1079/ M. 1668) Transkripsiyon ve Değerlendirme' (Yüksek Lisans), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Altıparmak, Cüneyd (2006) 'Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Altıncı Maddesi Kapsamında Adil Yargılanma Hakkının Esasları' TBB Dergisi, S: 63, s. 244-270.

Anbarlı Bozatay, Şeniz/ Demir, Konur Alp (2014) 'Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme' Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C: 6, S: 10, s. 71-89.

Apalı, Sıdıka (2004) 'İslâm Hukukunda Kadının Şahitliği ve Hakimliği ile İlgili Yaklaşımların Değerlendirilmesi' (Yüksek Lisans), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Apaydın, H. Yunus (2010) 'Şahit' TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C: 38, s. 278-283.

Aral, Neslihan (2006) '69/2 Numaralı Kastamonu Şer'iyye Sicili (H.1210-1211/ M.1795-1796) Transkripsiyon ve Değerlendirme' (Yüksek Lisans), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aral, Vecdi (2012) Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları, 3. Baskı, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık.

Aslan, Nasi (2018a) İslâm Hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri, 3. Baskı, Adana, Karahan Kitabevi**.**

Aslan, Nasi (2018b) İslam Yargılama Hukukunda "Şühûdü'l-Hâl" Jüri Osmanlı Devri Uygulaması, 2. Baskı, Adana, Karahan Kitabevi.

Atar, Fahrettin (1991) İslâm Adliye Teşkilâtı, 3. Baskı, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Atar, Fahrettin (2019) İslâm Yargılama Hukukunun Esasları, İstanbul, 3. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Atar, Fahreddin (2001) 'Kadı' TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C: 24, s. 66-69.

Atar, Fahrettin (2010) 'Şurût ve Sicillat' TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C: 39, s. 270-273.

Atik, Süreyya (2010) '82/3 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H.1085/M.1674–1675) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi' (Yüksek Lisans), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Atlı, H. Halit (2014) Osmanlıca Edebi Metinler ve Arşiv Belgeleri, 2. Baskı, Isparta, Hayrât Neşriyat.

Avcı, Mustafa (2019) 'Mecelle'ye Göre Dostluk ve Düşmanlığın Tanıklığa Etkisi' Akademiar Dergisi, S: 6, s. 169-190.

Avcı, Mustafa (2016) 'Mecelle'ye Göre Hâkimin Nitelikleri ve Yargılama Etiği' TAAD, S: 27, s. 33-58.

Avcı, Mustafa (2017) Türk Hukuk Tarihi, 6. Bası (Güncelleştirilmiş), Konya, Atlas Akademi.

Aydın, M. Âkif (2017) Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet, 2. Baskı, İstanbul, Klasik Yayınları.

Aydın, M. Âkif (2013) Türk Hukuk Tarihi, 10.Baskı, İstanbul, Beta Yayınları.

Bardakoğlu, Ali (1992) 'Beyyine' TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C: 6, s. 97-98.

Bardakoğlu, Ali (2000) 'İsbat' TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C: 22, s. 492-495.

Barkan, Ömer Lütfi (2001) XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, C: 1.

Baş, Ergin (2008) '62 Numaralı Amasya Şer'iye Sicil Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi' (Yüksek Lisans), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Başoğlu, Tuncay (2012) 'Tezkiye' TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C: 41, s. 77-79.

Bayındır, Abdulaziz (2015) İslâm Muhâkeme Hukûku, 2. Baskı, İstanbul, Süleymaniye Vakfı Yayınları.

Bayram, Selahattin (2012) 'Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilâtı ve Esnaf Loncaları' İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S: 21, s. 81-114.

Berki, A. Himmet (1962) İslâm Şeriatinde Kaza, Ankara, Yargıçoğlu Matbaası.

Beyazıt, Yasemin (2014) 'XVI. Yüzyıl Osmanlı İlmiyye Kanûnnâmeleri ve Medrese Eğitimi' Belleten, C: 78, S: 283, s. 955-982.

Bilmen, Ömer Nasuhi, Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu (Hazırlayan: Kahraman, Abdullah (2017) Fıkıh İlmi & İslam Hukuku terimleri Sözlüğü, 2. Baskı, İstanbul, Nizamiye Akademi).

Bozkurt, Gülnihal (1996) Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Buzpınar, Ş. Tufan (2006) 'Nakîbüleşraf' TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C: 32, s. 322-324.

Canan, İbrahim (2005) Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte, Akçağ Yayınları, İstanbul, C: 13.

Canbakal, Hülya (2009) 17.yüzyıl Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset, İstanbul, İletişim Yayınları.

Ceyhan, Muhammed (2011) 'Tanzimat Dönemi Sonrası Şer'iyye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açıdan Tahlili' Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S: 29, s. 49-82.

Cin, Halil/ Akyılmaz, Gül (2018) Türk Hukuk Tarihi, 10.Baskı, Konya, Sayram Yayınları.

Çağrıcı, Mustafa (2006) 'Mürüvvet' , TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C: 32, s. 61-63.

Çatalkaya, Arzu (2017) 'Osmanlı'da Yalancı Şahitlik ve 1872 (1289) Tarihli Tezkiye Mazbata Defteri' (Yüksek Lisans), Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çetin, Selman (2013) ‘64 No’lu Manisa Şer’iyye Sicili’ (Yüksek Lisans), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çolak, Mücahit (2016) ‘İslam Muhakeme Hukukunda Şahitlik ve Hükümleri’ C: 9, S: 2, s. 85-104.

Çuluk, Sinan/ Karaca, Yılmaz (Hazırlayanlar) (2015) Osmanlı Arşivi’nde Şeyhülislam Fetvaları, İstanbul, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın No: 139.

Devellioğlu, Ferit (2012) Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat, 29. baskı, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları.

Demir, Abdullah (2009) ‘Karşılaştırmalı Bir Yaklaşımla Kıyas’ Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi’ C: 14, S: 20-21; s. 157-182.

Demir, Abdullah/ Günay, Ramazan (2013) Osmanlı Devleti’nde Hukuki Hayat (Şeyhülislam Ebussuud Efendi’nin Fetvaları), Ankara, Sage Yayıncılık.

Demirtaş, H. Necâti (2012) Açıklamalı Osmanlı Fetvaları, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, C: 2.

Demirtaş, H. Necati (2014) Fetâvâ-yı Ali Efendi, 1. Baskı, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, C: 1.

Demirtaş, H. Necati (2016) Fetvaları ile Şeyhülislam Ebüssu’ûd Efendi, İstanbul, Akıl Fikir Yayınları.

Doğan, Hasan (2017) ‘İslam Muhakeme Hukukunda Ta‘dîl ve Tezkiye’ İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S: 29, s. 9-20.

Düzenli, Pehlul (2007) ‘Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebusuûd Efendi ve Fetvâları’ (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ebû Bekr er-Râzi el-Cessas (1986) Ahkâmu’l Kur’ân, Beyrut, C: 1.

Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî Camiül Beyan Fi Tefsiril Kur’an (Çev.: Karakaya, Hasan/ Aytekin,Kerim (1996) Taberî Tefsiri, İstanbul, Hisar Yayınevi.), C: 2.

Ebû Zehrâ, Muhammed İbn Hazm (Çev.: Keskioğlu, Osman/ Gündüz, Ercan (1996) İbn Hazm, İstanbul, Buruc Yayınları.), s. 373.

Ekinci, E. Buğra (2017a) Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk, 5. Baskı, İstanbul, Arı Sanat Yayınevi.

Ekinci, E. Buğra (2001a) Ateş İstidâsı, İstanbul, Filiz Kitabevi.

Ekinci, E. Buğra (2001) 'Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)', Belleten, C: 65, S: 244, s. 959-1006.

Ekinci, E. Buğra (2017b) Osmanlı Mahkemeleri Tanzimat ve Sonrası, 2. Baskı, İstanbul, Arı Sanat Yayınevi.

Erdoğan, Serkan (2019) '13 Numaralı Nevşehir Şer'iyye Sicili' (Yüksek Lisans), Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ergene, Boğaç (2003) Local Court, Provincial Society and Justice in the Ottoman Empire, Leiden-Boston, Brill.

Erkan, Nevzat (2015) Osmanlı Üsküdar'ında Toplumsal Hayat (18. Asır Üsküdar'da Müslim-Gayrimüslim İlişkileri), İstanbul, Üsküdar Belediye Başkanlığı Yayınları.

Ertaş, F. Coşkun/ Şişman, Bülent (2013) 'XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı'da Tereke Uygulaması ve Muhasebesi- Sosyo- Ekonomik Yapıya Etkileri' Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, S: 4, s. 197-222.

Erünsal, İsmail E. (2018) 'Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şuhûdü'l -'udûlden Şuhûdü'l-hâle Geçiş' Osmanlı Araştırmaları, C:53, S:53, s. 1-49.

Faydalı, Nurullah (2010) '18 Numaralı Kırşehir Şer'iyye Sicilinin (H.1325-1326, R.1323, M.1907-1908) Transkripsiyonu, İslâm Hukuku Açısından Tahlil ve Değerlendirmesi' (Yüksek Lisans), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Fendoğlu, H. Tahsin (1996) İslâm ve Osmanlı Anayasa Hukukunda Yargı Bağımsızlığı, İstanbul, Beyan Yayınları.

Geçkil, Aynur (2006) '141 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili, Metin Değerlendirme (H. 1234-1236/ M. 1818-1821)' (Yüksek Lisans), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gedikli, Fethi ‘Osmanlı Mahkemesinde Fetva Kullanımı ve Fetva-Kaza İlişkisi’ : Kaya, Süleyman/ Uğur, Yunus/ Demiray, Mustafa (Editörler) (2018) Osmanlı Hukukunda Fetva, 1. Baskı, İstanbul, Klasik Yayınları, s. 201-226.

Gökcen, Ahmet (1994) ‘1296 (1879) Tarihli Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanun-ı Muvakkatı’ Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 4, S: 1-2, s. 203-288.

Gür, A. Refik (2017) Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadılık Müessesesi, 2. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Güran, Sait ‘Yargı Denetiminin Kapsamı’, Danıştay 117. Kuruluş Yılını Kutlama Sempozyumu, 13-14 Mayıs 1985, Ankara, s. 35-45.

Gürbüz, Sevda (2009) ‘296 Numaralı Karaman Şer‘iye Sicili Çerçevesinde 1829-1832 Yılları Arasında Karamanda Sosyal, İdarî ve Hukukî Hayat’ (Yüksek Lisans), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gürhan, Veysel (2017) ‘18.yüzyıl Osmanlı Toplumunda Kadın ve Hukuk: Amid Mahkemesi’nde Kadınların Hak Arama Süreçlerine Dair Bazı Değerlendirmeler’ İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, S: 3, s. 1644-1664.

Güriz, Adnan (2012) Hukuk Başlangıcı, 14. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi.

Halaçoğlu, Yusuf (1991) XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Heyd, Uriel (1984) ‘Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat’ Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Çeviren: Selahaddin Eroğlu) C: 26, S: 1, s. 633-652.

Hocaeminefendizâde Ali Haydar Efendi, Dürerü’l-Hükkâm Şerhu Mecelleti’l-Ahkâm (Çevirenler: Gündoğdu, Raşit/ Erdem, Osman (2020) Dürerü’l-Hükkâm Şerhu Mecelleti’l-Ahkâm, 1. Baskı, İstanbul, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları), C: IV.

İbicioğlu, Şeyda (2016) ‘1572 No’lu Tekirdağ (Rodosçuk) Şer’iyye Sicili Transkripsiyonu ve Tahlili’ (Yüksek Lisans), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İbn Battûta Tuhfetü’n-Nuzzâr fi Garâibi’l-Emsâr ve Acâibi’l-Esfar (Çeviren: Aykut, A. Sait (2020) İbn Battûta Seyahatnâmesi, 10. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları).

İbrahîmi Halebî, Mülteka-El Ebhur (Çeviren: Mustafa Uysal (1993) İzahlı Mültekâ El-Ebhur Tercümesi, Konya, Uysal Yayınevi), C: 3.

İpşirli, Mehmet (1994) 'Ehl-i Örf' TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C: 10, s. 519-520.

İpşirli, Mehmet (1997) 'Osmanlı Devletinde Kazaskerlik (XVII.yüzyıla kadar)' Belleten, C: 61, S: 232, s. 597-699.

İpşirli, Mehmet (2006) 'Müderris ' TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C: 31, s. 468-470.

İslami, Agron (2010) '1579 Numaralı Rodoscuk (Tekfurdağı) Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi' (Yüksek Lisans), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kahveci Yüngül, Seda (2014) '9 No'lu Kütahya Şer'iyye Sicili (1812-1813m./1227-1229h.) Transkript ve Değerlendirme' (Yüksek Lisans), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kal'a, Ahmet (2003) 'Lonca' TDV İslâm Ansiklopedisi, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C: 27, s. 211-212.

Karadağ, Bekir (2018) 'İslam Hukukuna Göre Kadının Hâkimliği' Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, C: 10, S: 2, s. 690-707.

Karaman, Hayreddin (2017) İslâm Hukuk Tarihi, 13. Baskı, İstanbul, İz Yayıncılık.

Kavak, Nuri (2015) 'Osmanlı Muhakeme Sisteminde Katiplik Mesleğinin Yeri Ve Önemi' Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomics Studies, C: 2, S: 2, s. 1-10.

Kavaklı Kundakçı, Sibel (2019) 'Osmanlı'da Mahkeme ve Kadın: Mahkemede Kadınların Taraf Olduğu Konular (1732-1733)' İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, S: 3, s. 1788-1812.

Kaya, Süleyman (2009) Fetâvâ-yı Feyziye, 1. Basım, İstanbul, Klasik Yayınları.

Kaya, Süleyman (2005) 'Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuaları' Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C: 3, S: 5, s. 379-416.

Kaya, Süleyman/ Algın, Betül/ Çelikçi, Ayşe Nagehan/ Kaval, Emine (2014) Netîcetü'l - Fetâvâ, 1. Basım, İstanbul, Klasik Yayınları.

Kaya, Süleyman/Algın, Betül/ Trabzonlu, Zeynep/ Erkan, Asuman (2011) Behcetü'l Fetâvâ,1. Basım, İstanbul, Klasik Yayınları.

Kayar, Betül (2020) 'Osmanlı Yargı Teşkilatında Naib' Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi, S: 1, s. 189-234.

Kazıcı, Ziya (1998) 'Hisbe' TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C: 18, s. 143-145.

Kenanoğlu, Macit (2017) Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek, 4. Basım, İstanbul, Klasik Yayınları.

Kettânî, Muhammed Abdülhay Et-Terâtîbu'l-İdâriyye (Çev.: Özel, Ahmet (2012) Hz. Peygamber'in Yönetimi, 3. Baskı, İstanbul, İz Yayıncılık).

Kılınç, Ahmet (2011) 'İdam Cezasının Tanzimat Dönemi Osmanlı Hukukundaki Görünümüne İlişkin Birkaç Kaynak ve Bu Kaynakların Tahlili' Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, S: 11, s. 33-62.

Kılınç, Ahmet (2013) 'Osmanlı Ceza Hukukunda Yaptırım Türü Olarak Teşhir' (Doktora), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kılınç, Ahmet (2016) 'Osmanlı Devleti'nde Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemi Olarak Muslihûn: Osmanlı Arabuluculuğu': Gedikli, Fethi (Editör) II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi, 13-14 Mayıs 2016, İstanbul Üniversitesi, On İki Levha Yayıncılık, C: 2, s. 15-82.

Kılınç, Ahmet (2017) 'Osmanlı Devletinde Hâkimlerin Uyması Gereken Etik İlkeleri: Hâkimin Adabı', Uluslararası Yargı Etiği Sempozyumu, 26-27 Mayıs 2017, İstanbul, Adalet Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, s. 121-187.

Kılınç, Ahmet (2019) Osmanlı Yargılama Hukukunda Bilirkişilik, 1. Baskı, Ankara, Adalet Yayınevi.

Kılınç, Ahmet/ Kayar, Betül (2019) 'Osmanlı Yargılama Hukukunda "Şuhûdü'l Hâl"in Fonksiyonunu Yeniden Değerlendirme Gerekliliği' Adalet Dergisi, S: 62-63, s. 33-48.

Köse, Uğur (2009) ‘H. 1063-1065 (1058), M. 1653-1655 tarihli Çankırı Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi’ (Yüksek Lisans), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kubat, Kemal (2012) ‘131 Numaralı Ayntâb Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H.1182-1195 / M.1768-1780, S.l-96)’ (Yüksek Lisans), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Martin, Sergio Carro/ Zomeño, Amalia (2017) ‘Identifying the 'udūl in Fifteenth-Century Granada’: van Berkel, Maaike/ Sijpesteijn, Petra/ Buskens, Leon (Ed.), Legal Documents as Sources for the History of Muslim Societies, Studies in Honour of Rudolph Peters, E.J. Brill, Leiden-Boston, pp. 109-128.

Mumcu, Ahmet (1994) ‘Divan-ı Hümâyun’ TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C: 9, s. 430-432.

Mumcu, Ahmet (2005) Tarih İçindeki Genel Gelişimiyle Birlikte Osmanlı Devleti’nde Rüşvet, 3. Baskı, İstanbul, İnkılâp Kitabevi.

Oğuz, Mustafa/ Akgündüz, Ahmet (1998) ‘Hüccet’ TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C: 18, s. 446-450.

Ortaylı, İlber (2019) Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı, 10. Baskı, İstanbul, Kronik Kitap.

Ortaylı, İlber (2008) Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi, 3. Baskı, Ankara, Cedit Neşriyat.

Öden, Merih (1993) ‘Anayasa Yargısında Yargıcın Davaya veya İşe Bakamaması’ AÜHFD, S: 1-4, s. 61-124.

Örsten Esirgen, Seda (2016) ‘Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Noterliğin Gelişimi’: Gedikli, Fethi (Editör) II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi, 13-14 Mayıs 2016, İstanbul Üniversitesi, On İki Levha Yayıncılık, C: 1, s. 49-86.

Örsten, Seda (2007) Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Fetvâ Mecmuaları, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, S: 4, s. 29-40.

Örsten Seda (2005) ‘Osmanlı Hukukunda Fetvâ’ (Yüksek Lisans), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özcoşar, İbrahim (2004) ‘Osmanlı Mahkemelerinde Muhzır Kavramı’ Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, S: 4, s. 235-241.

Özdemir, Mustafa (2009) ‘275 Nolu Söke Şer‘iyye Sicilinin (1-212 Arası Hükümler) Transkribi (Yüksek Lisans), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özdemir, Rifat (1986), XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Öztürel, Adnan (1979) ‘Adlî Tıp Müessesesi Kanunu Değiştirilmesi ve Yeni Kanun Tasarısının Eleştirisi’ AÜHFD, C: 36, S: 1, s. 305-317.

Sağlam, Hadi (2015) ‘Şer’î Bir Delil Olma Açısından İcmanın Mahiyeti Hakkında Bir Tahlil’ EÜSBED, C: 8, S. 2, s. 161-174.

Sağlam, Hadi/ Gökbayır, Sema/ Sağlam, Emine/ Çolak, Mehmet (2012) ‘İslâm Hukuku ve Modern Hukuk Bağlamında Şahitlik Müessesesinin Değerlendirilmesi’, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C: 5, S: 2, s. 87-103.

Sancak, Yusuf/ Kıyak, Emre (2014) ‘Günümüz Türkçesiyle Mecelle’nin On Altıncı Kitabı Kitâbü’l Kazâ (Günümüz Düzenlemeleriyle Karşılaştırmalı Bir İnceleme)’ SÜHFD, C: 22, S: 2, s. 45-105.

Sarıcık, Murat/ Katgı, İsmail (2012) ‘Osmanlı Devleti’nde Nakîbü’l- Eşrâflık Müessesesi’ Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, C: 21, S: 1, s. 175-184.

Saylan, Şenol (2014) ‘İslam Hukukunda Belge Tanzîmi: İlm-i Şürût (Belgeleme İlmi)’ : Gedikli, Fethi (Editör) I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi, 21-22 Aralık 2012, İstanbul Üniversitesi, On İki Levha Yayıncılık, s. 373-384.

Saylan, Şenol (2016) ‘İslam Hukukunda Senet Tanzîmi ve Senetlerin Şekil Şartları’ KTÜİFD, C: 3, S: 1, s. 63-90.

Schacht, Joseph An Introduction to Islamic Law (Çev.: Dağ, Mehmet/ Şener, Abdulkadir (2018) İslam Hukukuna Giriş, Ankara, Otto Yayınları).

Serahsî, Mebsût, (Çeviren: Duman, Soner/ Güman, Osman, Mebsut, İstanbul, Gümüşev Yayıncılık) C: 16.

Sezer Feyzioğlu, Hamiyet (2010) Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu ve Şer'i Mahkemelerde Yapılan Düzenlemeler, İstanbul, Kitabevi Yayınları.

Şen, Murat (1999) 'Şahitliğin Geçerlilik Şartlarının Önceki Hukukumuzdaki Düzenleniş Biçimi' Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 3, S: 1, s. 89-113.

Şentop, Mustafa (2005a) Osmanlı Yargı Sistemi ve Kazaskerlik, İstanbul, Klasik Yayınları.

Şentop, Mustafa (2005b) 'Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü' Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C: 3, S: 5, s. 647-672.

Tanrıver, Süha (2018) Medenî Usûl Hukuku, 2. Bası, Ankara, Yetkin Yayınları, C: 1.

Taş, Hülya (2008) 'Osmanlı Kadı Mahkemesindeki "Şühûdü'l Hâl" Nasıl Değerlendirilebilir?' Bilig, S: 44, s. 25-44.

Topuz, Gökçen / Konan, Belkıs (2017) 'Türk Hukukunda Hâkimin Tarafsızlığı' AÜHFD, S: 66 (4), s. 763-794.

Tozal, Ömer (2015) 'İslam Muhâkeme Hukukunda Şahitlik Müessesi (İbn Kayyim Örneği)' İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C: 6, S: 2, s. 147-184.

Turan, Ali (2014) '1815 Numaralı Trabzon Şer'iye Sicilinin Transkripsiyonu ve Hukuki Değerlendirmesi' (Yüksek Lisans), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tursun Bey, Târîh-i Ebü'l - Feth (Hazırlayan: Mertol Tulum (1977) İstanbul, Fetih Cemiyeti Yayınları).

Türk Hukuk Lügatı (1998) 4.Baskı, Ankara, Başbakanlık Basımevi.

Türkzâde Hafız Mehmed Ziyâeddin Efendi, Mükemmel Istılâhât-ı Kavânin Yâhut Mâlumât-ı Kanûniye Hülâsası (Hazırlayanlar: Gedikli, Fethi/ Onat, İbrahim Enes (2017) Osmanlı Hukuk Sözlüğü: Mükemmel Istılâhât-ı Kavânin Yâhut Mâlumât-ı Kanûniye Hülâsası, 1. Baskı, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık).

Tyan, Emile Le Notariat et le Regime de la Preuve Par Ecrit Dans la Pratique du Droit Musulman (Çev.: Çalışkan, A. Ziya (2019) Noterlik ve İslam Hukuku Uygulamasında Yazıyla İspat Rejimi, Konya, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü).

Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1988a) Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı, 3.Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1988b) Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı, 3. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Üçok, Coşkun / Mumcu, Ahmet / Bozkurt, Gülnihal (2011) Türk Hukuk Tarihi, 15. Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi Yayınları.

Ülker, İbrahim (2017) 'Osmanlıda Noterlik İşlemleri' (Doktora), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ülker, İbrahim (2016) '1879 Usul-i Muhakeme-i Hukukiyye Kanun-ı Muvakkati'nde İmza ve Mühre İtiraz ve İtirazın İncelenmesi' Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 24, S: 2, s. 93-109.

Ünal Özkorkut, Nevin (2008) 'Yargı Bağımsızlığı Açısından Osmanlı'da ve Günümüz Türkiyesi'nde Yargıya Genel Bir Bakış' AÜHFD, C: 57, S: 1, s. 225-242.

Üstün, Bayram (2009) '41/2 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H.1048/M.1638-1939) Transkripsiyon ve Değerlendirme' (Yüksek Lisans), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Vatansever, Müge (2018) 'Osmanlı Ceza Hukukunda Adil Yargılama İlkesi' (Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmaz, Emel (2010) '100/2 Numaralı Kayseri Şer'iyye Sicili (H.1104/M.1692) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi' (Yüksek Lisans), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmaz, Ejder (2012) Hukuk Sözlüğü, 4. Baskı, Ankara, Yetkin Yayınları.

Yılmaz, Hacı (2018) 'Osmanlıda Nakîbü'l-Eşraflık Kurumu ve Eyâlet-i Rum'da Seyyitler Defteri' IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Ankara,

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Velî Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, C: 2, s. 725-737.

Yurtseven, Yılmaz (2018) 'İslam-Osmanlı Muhakeme Hukukunda Şahitlik Müessesesi' YBHD, S: 2, s. 85-139.

Yurtseven, Yılmaz/ Kayar, Gürcan (2018) 'Osmanlı Muhakeme Hukuku'nda Şuhûdü'l Hâl' Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C: 8, S: 1, s. 57-77.

Yüce, Sema (2010) '98 Numaralı Gaziantep Şer'iyye Sicili' (Yüksek Lisans), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yürekli Tutar, Ayşe (2018) '16 Numaralı Konya Şer'iye Sicili (1083-1083/ 1672-1673) Değerlendirme ve Transkripsiyon' (Yüksek Lisans), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1178-1184/ M. 1764-1771), C: 75. (Çev.: Altın, Abdülkadir/ Pakırdağ, Nedim (2019); İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, Kültür A.Ş. Yayınları.)

Ahi Çelebi Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 1063-1064/ M. 1652-1653), C: 49. (Çev.: Atay, Sabri/ Pakırdağ, Nedim (2019) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz/ Coşkun), İstanbul, Kültür A.Ş. Yayınları.)

Anadolu Sadâreti Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 1251-1257/ M. 1835-1841), C: 94. (Çev.: Kahriman, Salih/ Yıldıztaş, Mümin (2019) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, Kültür A.Ş. Yayınları.)

Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077/ M. 1666-1667), C:17. (Haz.: Günalan, Rıfat; Arapça Metin: Akman, Mehmet (2011) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, İSAM Yayınları.)

Bab Mahkemesi 11 Numaralı Sicil (H. 1081/ M. 1670-1671), C: 53. (Çev.: Kahriman, Salih/ Yıldıztaş, Mümin (2019) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, Kültür A.Ş. Yayınları.)

Bab Mahkemesi 46 Numaralı Sicil (H. 1096-1097/ M. 1685-1686), C: 19. (Haz.: Atay, Sabri/ Kılıç, Hüseyin/ Karaca, Yılmaz/ Erol, Rasim/ Kahriman, Salih/ Recep, Fuat; Arapça Metin: Akman, Mehmet (2011) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, İSAM Yayınları.)

Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H. 1102/ M. 1691), C: 20. (Haz.: Kılıç, Hüseyin/ Yılmaz, Karaca/ Erol, Rasim/ Kahriman, Salih/ Recep, Fuat/ Atay, Sabri; Arapça Metin: Akman, Mehmet (2011) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, İSAM Yayınları.)

Bab Mahkemesi 172 Numaralı Sicil (H. 1152-1153/ M. 1740), C: 69. (Çev.: Atay, Sabri/ Kahriman, Salih (2019) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, Kültür A.Ş. Yayınları.)

Balat Mahkemesi 1 Numaralı Sicil (H. 964-965/ M. 1557-1558), C: 41. (Çev.: Sivridağ, Abdullah/ Kahriman, Salih; Arapça Metin: Akman, Mehmet (2019) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, Kültür A.Ş. Yayınları.)

Balat Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 970-971/ M. 1563), C: 11. (Haz.: Akman, Mehmet; Çev.: Uluskan, Murat/ Mert, Talip/ Çelik, Yüksel/ Günalan, Rıfat/ Akyüz, Fatih (2011) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, İSAM Yayınları.)

Beşiktaş Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H. 966-968 / M. 1558-1561), C: 42. (Çev.: Karaca, Yılmaz/ Satar, Sinan; Arapça Metin: Akman, Mehmet (2019) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, Kültür A.Ş. Yayınları.)

Beşiktaş Mahkemesi 63 Numaralı Sicil (H. 1061-1062/ M. 1651-1652), C: 48. (Çev.: Pakırdağ, Nedim/ Karaca, Yılmaz; Arapça Metin: Akman, Mehmet (2019) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, Kültür A.Ş. Yayınları.)

Evkaf-ı Hümâyûn Müfettişliği 1 Numaralı Sicil (H. 1016-1035/ M. 1608-1626), C: 45. (Çev.: Erol, Rasim/ Sivridağ, Abdullah/ Coşkun, Ali/ Pakırdağ, Nedim; Arapça Metin: Akman, Mehmet (2019) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, Kültür A.Ş. Yayınları.)

Eyüb Mahkemesi 49 Numaralı Sicil (H. 1054/ M. 1644), C: 26. (Haz.: Adıgüzel, Ayşe Seyyide/ Trabzonlu, Zeynep; Arapça Metin: Özcan, Tahsin (2011) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, İSAM Yayınları.)

Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 19 Numaralı Sicil (H. 1028 - 1030/ M. 1619 - 1620), C: 24. (Haz.: Karaca, Yılmaz/ Erol, Rasim; Arapça Metin: Akman, Mehmet (2011) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun) İstanbul, İSAM Yayınları.)

İstanbul Mahkemesi 10 Numaralı Sicil (H. 1072-1073/ M. 1661-1663), C: 51. (Çev.: Karaca, Yılmaz/ Sivridağ, Abdullah/ Kılıç, Hüseyin/ Coşkun, Ali/ Yekeler, Numan/ Yılmaz, Mustafa; Arapça Metin: Akman, Mehmet (2019) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, Kültür A.Ş. Yayınları.)

İstanbul Mahkemesi 12 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/ M. 1663-1664), C: 16. (Haz.: Erol, Rasim/ Kahriman, Salih/ Recep, Fuat/ Atay, Sabri/ Kılıç, Hüseyin/ Karaca, Yılmaz; Arapça Metin: Akman, Mehmet (2010) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, İSAM Yayınları.)

İstanbul Mahkemesi 18 Numaralı Sicil (H. 1086-1087/M. 1675-1676), C:18. (Haz.: Kahriman, Salih/ Recep, Fuat/ Atay, Sabri/ Kılıç, Hüseyin/ Karaca, Yılmaz/ Erol, Rasim; Arapça Metin: Akman, Mehmet (2010) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, İSAM Yayınları.)

İstanbul Mahkemesi 22 Numaralı Sicil (H. 1107-1108/ M. 1695-1697), C: 57. (Çev.: Coşkun, Ali/ Atay, Sabri/ Pakırdağ, Nedim/ Altın, Abdülkadir/ Kılıç, Hüseyin/ Kahriman, Salih; Arapça Metin: Akman, Mehmet (2019) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, Kültür A.Ş. Yayınları.)

İstanbul Mahkemesi 33 Numaralı Sicil (H. 1183-118/ M. 1769-1770), C: 77. (Çev.: Karaca, Yılmaz/ Yılmaz, Mustafa (2019) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, Kültür A.Ş. Yayınları.)

İstanbul Mahkemesi 334 Numaralı Sicil (H. 1280-1329/ M. 1863-1911), C: 99. (Çev.: Erol, Rasim/ Atay, Sabri; Arapça Metin: Akman, Mehmet (2019) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, Kültür A.Ş. Yayınları.)

Rumeli Sadâreti Mahkemesi 40 Numaralı Sicil (H. 1033-1034/ M. 1623-1624), C: 46. (Çev.: Kılıç, Hüseyin/ Altın, Abdulkadir/ Yekeler, Numan/ Kahriman, Salih/ Pakırdağ, Nedim; Arapça Metin: Akman, Mehmet (2019) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, Kültür A.Ş. Yayınları.)

Rumeli Sadâreti Mahkemesi 106 Numaralı Sicil (H. 1067-1069/ M. 1656-1658), C: 50. (Çev.: Karaca, Yılmaz/ Yılmaz, Mustafa; Arapça Metin: Akman, Mehmet (2019) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, Kültür A.Ş. Yayınları.)

Üsküdar Mahkemesi 9 Numaralı Sicil (H. 940-942/ M. 1534-1536), C: 4. (Haz.: Yıldız, Kenan (2010) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, İSAM Yayınları.)

Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H. 999-1000/ M. 1590-1591), C: 10. (Haz.: Günalan, Rıfat; Arapça Metin: Canatar, Mehmet/ Akman, Mehmet (2010) İstanbul Kadı Sicilleri (Ed.: Yılmaz, Coşkun), İstanbul, İSAM Yayınları.)

< https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/289/282-ayet-tefsiri >, s.e.t. 15.01.2020.

< https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_TUR.pdf >, s.e.t. 20.11.2020, s. 44.

< https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_TUR.pdf >, s.e.t. 20.11.2020, s. 45.

< https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_TUR.pdf >, s.e.t. 25.11.2020, s. 26.

< https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_TUR.pdf >, s.e.t. 01.12.2020, s. 48.

< https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_TUR.pdf >, s.e.t. 05.12.2020, s. 71-72.

< https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_TUR.pdf >, s.e.t. 07.12.2020, s. 48.